Keel ja Kirjandus

4
2002

Rikkujad või korraldajad?
Menukirjaniku grotesk
Heinrich Stahli sõnatuletus
Ingliskeelne luuleantoloogia
Tekstianalüüsi Tartust
Tammsaarest rahvusvaheliselt
Folkloor kui ime

SISUKORD

KRISTIINA ROSS. Baltisaksa pastorid ja eesti keel 225
PIRET NOORHANI. Kivirähkiga Imedemaal. Groteskivõimalus 231
KÜLLI HABICHT. Pilguheit peaaegu nelja sajandi tagusele sõnatuletusele. Heinrich Stahli omapärased tuletised 246
REET KASIK. Tekstiuurimine Eestis 262
KAREN KULDNOKK. Interpersonaalsete suhete kujunemine Interneti-diskursuses 263
KERSTI LEPAJÕE. Argumenteerimisoskusest eksamikirjandite põhjal 269
PÄRT LIAS. Kuidas sünnib pealkiri? 275
LIVIA VIITOL. Folkloor kui ime. Juubelijuttu Kristi Salvega 279
PEETER PÄLL. Kiriusutelu Tiiu Ereltiga 283

MISTSELLE

VELJO TORMIS. Ei midagi salapärast! Isiklikku *sink sale proo* kohta 287
LEA TORMIS. *Sink sale proo* fenomenist. Asjaarmastajalik mõtteuid 288

RAAMATUID

JÜRI TALVET. Eesti luulet inglise keeles 290
BERK VAHER. Tubajumalate trikid ja tagumine aken 291
OSKAR KRUUS. Tammsaare tähendus avaramaks 293
VÄINO KLAUS. Väikerahvaste kirjakeeltest 295

RINGVAADE

KADRI TÜÜR. Muhus toimus Juhan Smuuli päev 298
TIIA MARGUS, HILLE ROOTS, KRISTA KERGE. TÜ ja TPÜ magistreid 299

SUMMARIA 304

KOLLEEGIUM:

Mati Erelt, Tiit Hennoste, Rutt Hinrikus, Arvo Krikmann, Hasso Krull, Valter Lang, Helle Metslang, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Rein Raud, Kristiina Ross, Jüri Talvet, Ülo Tedre, Peeter Torop, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Tiit-Rein Viitso, Ülle Viks, Haldur Õim.

TOIMETUS:

Mart Meri (peatoimetaja),

Tiina Hallik (tegevtoimetaja),

Väino Klaus (keeleteaduse osakonna toimetaja),

Heldur Niit (kirjandusajaloo ja rahvaluule osakonna toimetaja),

Piret Viires (kirjandusteooria ja -kriitika osakonna toimetaja),

Reet Sepp (tehniline toimetaja).

Toimetuse aadress:
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn.
Telefonid 6449 228, 6449 126.
Faks 6441 800.
E-post KK@eki.ee

Trükkida antud 3. IV 2002.
Trükiarv 1100.
Trükikoda Printall.
Tatari 64, 10134 Tallinn.

Praakeksemplari vahetab ümber trükikoja müügiosakond Tatari 64 (tel 6698 463).

Kaanel: Silvi Liiva. Vahetiitel Aino Perviku luulekogule "Kiljub ja kumiseb" (1982).

Ajakiri kuulub MLA (Modern Language Association of America) andmebaasi ja Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse Linguistic Bibliography.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.

© Keel ja Kirjandus ® Perioodika AS

Keel ja Kirjandus 4/2002

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI XLV AASTAKÄIK

BALTISAKSA PASTORID JA EESTI KEEL*

KRISTIINA ROSS

Paul-Eerik Rummol on luuletus "Miks ma välismaale ei põgene", mille kolmandas osas ta kirjutab:

Seisab segevereline,
siit rootslane, sealt mustlane,
veidi sugulas-soomet ja ingerit, taani ja poola sinist,
alamsaksa aadellikkust, viimastes aastaringides venet,
sekka kolgaste lombakaid põlvkondi, verepilastust, pealegi
sõdades, katkudes hooti peaaegu
viimseni mulda jooksnud, ainult
keel veel veritseb, ainult keel veel
enam-vähem terve ja vana, ainult keel veel käib, mees
seisab, mees seisab, seisab segavereline,
metsastajate ja meresõitjate
küsitav, vägagi küsitav järglane....[1]

Luuletus läheb veel edasi, aga mõte, millele viidata tahan, on eelnevate ridadega juba selgesti välja öeldud. Meie, eestlased, võime küll tunnistada, et ajalugu on meie verd solkinud, ja – nagu viimasel ajal selgub – me võime ka peaaegu erapooletu teadusliku huviga uurida, kust ja kellelt meie geenid on pärit, aga ühes oleme üsna kindlad: meie keel on e h t n e, vähemasti meie keel on "enam-vähem terve ja vana", nagu ütleb Paul-Eerik. Ja kuna keel kannab endas ka soome-ugri meelsust, siis oleme järelikult, vaatamata oma segatud verele, ikkagi ürgsena alles, just nagu ajaloo käest päästetud.

* Tallinna Pedagoogikaülikoolis emakeelepäeval 14. III 2002 peetud ettekanne.

[1] P.-E. R u m m o, Saatja aadress ja teised luuletused 1968–1972. – Tallinn: Kupar, 1989, lk 55–56.

Peame täiesti endastmõistetavalt oma tänapäeva eesti ühiskeele ainsaks otseseks eelkäijaks vanade regivärsside keelt. Keeleteadlased on välja selgitanud, et meie keeles leidub laensõnu balti, slaavi, germaani jt keeltest, aga neid peetakse millekski kõrvaliseks ja võõraks, just nagu oleks võimalik neid eesti keelest välja tõrjuda, nii et eesti keel jääks pärast seda ikka alles ja oleks seesama eesti keel – oleks lihtsalt veel puhtam ja veel ürgsem.

Selline suhtumine pole mingi lihtrahvalik lihtsameelsus ja ignorantsus. Vastupidi, seda jagavad ning tegelikult toodavad ja toidavad needsamad keeleteadlased ise. Õigluse huvides peaksin küll kasutama esimest isikut ja ütlema, meie, keeleteadlased ise.

Iseloomuliku näitena võib siinkohal tsiteerida Tiiu Erelti uhiuut raamatut "Eesti keelekorraldus", kus antakse järgmine keelekorralduse definitsioon: "Keelekorraldus on kirjakeele teadlik arendamine, rikastamine, stabiliseerimine ja ajakohastamine. Temas toimub keeleideaali otsimine ning selle poole liikumiseks keelesoovituste andmine ja normingute fikseerimine."[2] Sealjuures algab seesama raamat lausega "Proovin selles raamatus kokku võtta eesti keelekorraldusliku mõtte ajaloo alates tema lätetest XIX sajandi teisel poolel kuni tänaseni välja." Veidi kaugemal, alalõigus "Kus on eesti keelekorralduse algus?" öeldakse siiski, et "üks võimalus on alustada käsitlust XIX sajandi algusest".[3]

Niisiis: meie, eesti keeleteadlaste meelest sai eesti keelekorraldus alguse kõige varem XIX sajandi esimesel poolel, aga pigem sajandi lõpus. Igatahes mitte varem, mitte enne XIX sajandit. Järelikult see, mida XVII ja XVIII sajandil eesti kirjakeele loomiseks ja arendamiseks tehti, ei ole eesti keelekorraldus. Sest tollased tegijad olid baltisaksa vaimulikud, kes eesti keelt lihsalt rikkusid ja solkisid, mitte ei korraldanud.

Nagu öeldud, pole see kuidagi spetsiifiliselt Tiiu Erelti suhtumine, tsiteerisin teda lihtsalt kui kõige uuema tüüpilise käsitluse autorit. Samasugust arusaama kajastavaid värvikaid hinnanguid võib leida väga erinevatelt autoritelt. Näiteks Arnold Kask oma "Eesti kirjakeele ajaloos" kirjutab, et veidi üle 400 aasta, mis eesti kirjakeel on olemas olnud, on see "pidevalt arenenud, kujunedes sakslaste poolt kirjutatud abitust ja võõrapärasest kirikukirjanduse keelest rahva laiu hulki rahuldavaks tänapäeva kultuuriliseks kirjakeeleks".[4] Veel palju vängemaid väljendeid kasutades kirjutab baltisaksa pastorite keelest Uku Masing. Eriti ironiseerib ta Heinrich Stahli üle, öeldes näiteks: "Stahli roosk suutis muulasist vaimulikkonnale istutada pähe veende, et rahvas maal on minetanud selle õige keele, mille armas härra Stahl talle oma raamatuis nii lahkesti on pakkunud!"[5]

Ometigi ei pääse me kuidagi mööda tõsiasjast, et need naeruvääristatud keelekasutusega sakslased mitte ainult ei arendanud ega rikastanud eesti kirjakeelt, vaid nad lausa lõid selle. Isegi Georg Mülleri, Joachim Rossihniuse ja Heinrich Stahli tegevuse kohta XVII sajandi algupoolel ei saa kuidagi väita, et nad poleks tegutsenud teadlikult ja sihipäraselt, või et esimese eesti keele grammatika autor Heinrich Stahl ei oleks otsinud keeleideaali ning fikseerinud norminguid. Veel enam kehtib see aga XVII sajandi lõpu keelevaidluste kohta. Liepa ja Pilistvere piiblikonverentsid 1686. ja 1687. aastal

[2] T. Erelt, Eesti keelekorraldus. – Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 15.

[3] T. Erelt, Eesti keelekorraldus, lk 46.

[4] A. Kask, Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1970, lk 5.

[5] U. Masing, Eesti vanema kirjakeele lood. Tartu: Ilmamaa, 1999, lk 270–271.

olid tõelised keelekonverentsid, kus ei arutatud mitte ainult seda, missugusest lähtekeelest tõlkida, vaid ka seda, missugusesse eesti keelde tõlkida. Piiblitõlke vaidlused ei saanudki olla muud kui teadlikud keelevaidlused.

Nii et suure osa baltisaksa vaimulike tegevus eesti kirjakeele arendamisel XVII ja XVIII sajandil mahub kõigi parameetrite poolest keelekorralduse definitsiooni alla. Ometi jäetakse nad kõrvale. Baltisaksa vaimulike eesti keele alaseid pingutusi käsitletakse meil ainult eesti kirjakeele ajaloo eelmänguna. Ja nii seda eelmängu kui ka hilisemat ajalugu nähakse heade ja halbade võitlusena, mille käigus halvad, s.t konservatiivsed, saksameelsed ja rumalad inimesed on tahtnud eesti keelt kogu aeg rikkuda, samal ajal kui head, s.t need, kes eestlaste rahvakeelt tunnevad ja hinnata oskavad, on eesti keelt vapralt halbade eest kaitsnud. Pooleldi heade hulka arvatakse just nagu vastu tahtmist ka mõned baltisaksa vaimulikud, näiteks Adrian Virginius ja Eduard Ahrens, aga tõeliselt head tekkisid ikkagi alles XIX sajandi lõpul, siis kui eestlased ise oma asja ajama hakkasid. Tänu neile tõeliselt headele ja vapratele ongi headus ja õiglus lõpuks võidule pääsenud ning praegu on meie ühiskeel enam-vähem ilus ja halbadest võõrmõjudest puhas.

Niisugune üldaktsepteeritud käsitlus võrdsustab eesti ühiskeele tekkeprotsessi seebiseriaaliga. Kainema ja emotsioonivaba pilguga asjale vaadates tundub, et sealjuures eksitakse kahes olulises küsimuses. Esiteks on raske uskuda, et kõik need baltisaksa pastorid, kes eesti kirjakeele lõid, olid tõesti nii halvad, et tahtsid eesti keelt rikkuda ja moonutada. Veel petlikum ja salakavalalt eksitav tundub aga olevat ettekujutus, nagu oleks meil õnnestunud praeguseks oma keelest välja puhastada kõik need halvad võõrmõjud, mis baltisakslased siia tõid, ja et XX sajandil taastati eesti keele algne süütus. Püüan neid kahte eksitust veidi lähemalt selgitada.

Halvustav suhtumine baltisaksa vaimulike tegevusse on mõistagi tingitud rahvuslik-romantilistest hoiakutest ja skeemist, mille järgi eestlased pidid taluma 700 aastat orjapõlve sakslaste ikke all, enne kui said jälle iseendaks. Kui sellele skeemile projitseerida asjaolu, et praktiliselt kõik meie esimeste pikemate tekstide kirjapanijad XVI ja XVII sajandil ning XVIII sajandi algupoolel olid baltisaksa pastorid, on hinnang eesti kirjakeele algusfaasile üheselt ette määratud. Need vaimulikud tahtsid lihtsalt levitada oma, protestantlikku ideoloogiat. Neil oli eesti keelt vaja eestlaste ajuloputuseks, et hävitada meie soomeugrilik mõtlemine ja paganlikud arusaamad ning asendada need kristliku maailmavaatega. Niisugusest seisukohast lähtudes võib nende saksapärast eesti keele tarvitust nimetada lausa kuritegelikuks. Nagu me ju keelelise relatiivsuse teooria järgi teame, on keel ja mõtlemine väga tihedasti seotud: keel määrab suuresti meie mõtlemise. Järelikult, kui muuta paganlike eestlaste eesti keel kristliku saksa keele päraseks, peaks olema võimalik muuta ka nende mõtlemist.

Paraku ei teadnud XVII sajandi baltisaksa pastorid veel midagi Sapir-Whorfi keelelise relatiivsuse teooriast. Vähemasti teadlikult ei saanud nad oma keeleheitlustes kuidagi seesugustest kaalutlustest lähtuda. Mis puudutab nende ideoloogilisi püüdlusi, siis muidugi tahtsid nad meid kristianiseerida. Ja seda võib hinnata nii või teisiti. Aga keele ajaloo kirjeldamisel ei tohiks olla midagi tegemist ideoloogiatele antava hinnanguga. Keele ajaloo seisukohalt on vaieldamatu, et tollased vaimulikud tahtsid eesti keelt arendada ning nägid selleks tohutut vaeva. Nende emakeel oli saksa keel; eesti keel oli neile võõras, hilises eas õpitud keel, mille omandamine nõudis neilt suurt pingutust. Need saksa vaimulikud pidid selle keele omal jõul ära õppima, nii

nagu keegi suutis ja oskas. Loomulikult moondus eesti keel nende suus ja kirjas saksapäraseks isegi siis, kui nad ihust ja hingest püüdsid rahvapärast keelt kasutada. Pealegi on põhjust arvata, et vähemalt Tallinnas tegutsenud sakslastel polnudki võimalik n-ö maalähedast ja õiget eesti keelt kuulda, sest väga tõenäoliselt rääkisid Tallinna eestlased ka ise väga saksapärast eesti keelt. Tuleb arvestada ka seda, et paljude asjade väljendamiseks ei olnudki tol ajal ehtsas rahvalikus eesti keeles sõnu olemas ning puudusid ka paindlikud ja keerukad lausekonstruktsioonid vähegi abstraktsematest asjadest rääkimiseks. Nagu Tiiu Erelt on öelnud, tähendab keelekorraldus muu hulgas ka kirjakeele teadlikku kaasajastamist. Just selles osas oli tollastel vaimulikel vaja kõige rohkem ära teha. XVII sajandil tähendas kaasajastamine seda, et eesti keel tuli muuta võimeliseks väljendama kristlikke arusaamu ja protestantlikku ideoloogiat. Isegi kui vastab tõele oletus, et XVI sajandil oli embrüonaalselt olemas mingi rahvapärasem, eestlaste endi kaasabil tekkinud vaimulik keel, mille jälgi hilisematest tekstidest on otsitud ja leitud, polnud see keeletraditsioon piisavalt tugev, et saada orgaaniliseks aluseks kogu uuele kirjasõnale. Selleaegsete euroopalike mõtete kajastamiseks sobilik eesti keel tuli alles luua, ja muidugi toetusid saksa rahvusest vaimulikud niisugust eesti keelt luues oma emakeelele. Seda ei saa neile kuidagi pahaks panna, õieti ei olnudki neil muud valikut.

Kui tohutult nad tegelikult pingutasid, et seda uut keelevarianti luues ehtsat eesti keelt siiski võimalikult palju ära kasutada, seda pole meie, eestlased, seni viitsinud õieti uurida. Üldkäibel on ainult legend sellest, kuidas Thor Helle olevat käinud külades ja tapamajades, et loomade siseelundite eestikeelseid nimetusi teada saada. Aga üksikutele reaale märkivatele sõnadele eesti vastete leidmine on ainult jäämäe veepealne osa. Palju keerulisem oli leida ja luua sõnu, mis väljendaksid abstraktsemaid ning eestlastele tundmatuid mõisteid ja ideid, ning nendest sõnadest keerulisi kirjalikke lauseid moodustada.

Seni on XVII ja XVIII sajandi eesti kirjakeelt hinnatud peamiselt trükitud allikate põhjal (Georg Mülleri jutlused välja arvatud). Sest üldiselt ollakse seda meelt, et trükki jõudnud tekst oli see, mis keele arengut mõjutas. Aga keele tekkemehhanisme saab palju paremini jälgida käsikirjades, mida on hiljem ümber tehtud ja parandatud. Kirjandusmuuseumis on alles kaks mahukat XVII sajandi Vana Testamendi tõlke käsikirja. Ühe autoriks on Johannes Gutslaff ja see pärineb 1650-ndatest aastatest. Teine on pärit XVII sajandi lõpust ja arvatakse, et selle autoriks olid isa ja poeg Andreas ja Adrian Virginius. Need käsikirjad on üldtuntud, ometi on neid keeleliselt väga vähe uuritud. Ajalooarhiivis on aga neli kausta XVII sajandi teise poole ja XVIII sajandi alguse piiblitõlke käsikirju, millega pole üldse tegeldud. Alles kõigi nende materjalide väga põhjaliku analüüsi järel võiks anda baltisaksa pastorite keelelisele tegevusele mingi pisutki objektiivsema hinnangu, mis ei lähtu ainult rahvusromantilistest tunnetest ja kultuurilisest alaväärsuskompleksist.

Aga ükskõik, kuidas saksa vaimulike eesti keelt ka hinnata, hoopis teine küsimus on see, missugune on selle keele tegelik suhe tänapäeva eesti ühiskeelega. Muidugi on kirjalik eesti keel neljasaja aasta jooksul tohutult muutunud. Isegi kui kirjaviisi erinevusest tulenevad raskused kõrvale jätta, võib öelda, et XVII sajandi kirjalik eesti keel on tänapäeva eestlasele ainult pingutusega mõistetav, kohati lausa arusaamatu. Ja kahtlemata on see palju saksapärasem kui tänapäeva eesti keel. Aga pole sugugi selge, kas tänapäeva eesti keel erineb näiteks meie vanade regilaulude keelest ja XVII sajandi

elavast murdekeelest vähem või rohkem kui nende baltisaksa vaimulike kirjalikust eesti keelest. Tollase murdekeele kohta pole võrdlusmaterjali kuskilt võtta. Aga üks vanemaid eesti rahvalaulu kirjapanekuid Christian Kelchi 1695. aastal ilmunud raamatus "Liefländische Historia" jääb tänapäeva keskmisele eestlasele päris kindlasti hämaraks. Vähe sellest, isegi keele- ja rahvaluuleteadlased pole ühel meelel, mida selle esimene rida "Jörru! Jörru! jooks Ma Tullen" täpselt tähendab. Ometigi arvame, et tänapäeva eesti ühiskeel pärineb justnimelt sellest rahvalaulust, ja see, mis baltisaksa pastorid XVII sajandil kirjutasid, on lihtsalt viga, ajalooline arusaamatus, mille oleme kõrvaldanud.

Kahjuks ei saa keelte lähedust teadusliku täpsusega mõõta. Pole selge, missuguseid parameetreid üldse mõõta ja kõrvutada tuleks. Keegi ei tea, mitu tunnust keelel on, et siis kokku arvutada, kui palju tunnuseid langeb ühte ühe keelega, kui palju teisega. Seepärast ei saa ka teadusliku eksaktsusega välja selgitada, kui lähedane on tänapäeva eesti ühiskeel XVII sajandi kirjakeelele, kui lähedane vana rahvalaulu keelele.

Väga kobamisi on võimalik mõningaid keelte osiseid siiski kõrvutada. Kõige lihtsamini loendatav on sõnavara. Huno Rätsepa klassikaks saanud artikli järgi on eesti keeles omatüvesid umbes 50–60%.[6] Saksa keele eri kihtidest või teistest germaani keeltest on laenatud umbes 30% lihttüvedest. Nii et sõnavara koostise järgi ületaks meie keele soomeugrilisus meie germaanipärasuse just nagu kaks korda. Aga see puudutab ainult sõnade materiaalse ehk häälikulise külje päritolu. Usutavasti läheks pilt märksa kirjumaks ja segasemaks, kui me suudaksime mõõta ja kõrvutada ka sõnade tähendust ning ei piirduks ainult lihttüvedega, vaid võtaksime arvesse ka abstraktsemad tuletised. Paraku ei ole sõnade tähenduse täpne struktureerimine ja mõõtmine tänapäeva keeleteadusele veel jõukohane. Intuitiivsele tõlkimiskogemusele toetudes tundub ometigi, et eesti keele vähegi abstraktsema tähendusega sõnade tähendusväli kattub üsna täpselt saksa keelega. Niisiis võiks sõnavara kohta öelda, et kuigi me kasutame materiaalses mõttes soome-ugri päritolu sõnu, liigendame me maailma nende sõnade abil ometigi nagu sakslased. Kui see on nii, siis pole enam üldsegi selge, kust meie sõnavara kokkuvõttes ikkagi pärineb.

Keele teiste tasandite ja kihtide korral on mõõtmine ja võrdlemine vähemasti niisama keeruline. Aga tõenäoliselt oleks tulemus näiteks lauseõpetuse koha pealt samasugune: mingid materiaalsed elemendid on soomeugrilised, aga see, kuidas kõik kokku pannakse, sarnaneb suuresti saksa keelega.

See sarnasus pärineb just nimelt XVII ja XVIII sajandi saksa vaimulike ja piiblitõlkijate eesti keelest. Nende mõju ei ole kuhugi kadunud. On väga naiivne arvata, et baltisakslased ajasid isekeskis oma vigase eesti keele asja ning äkki XIX sajandi teisel poolel võtsid "puhast ja rikkumata" eesti keelt kõnelevad eestlased lihtsalt ohjad enda kätte ja panid kõik paika.

Pigem tasub asja ette kujutada nii, et kaks keelevarianti arenesid ja muutusid paralleelselt, teineteist vastastikku mõjutades ja nende mõjutuste kaudu teineteisele lähenedes. Saksa vaimulikud püüdsid algusest peale sõnastada oma tekste eestlastele võimalikult arusaadavalt. XVII sajandil läks paraku suur osa nende energiast selle peale, et üldse eesti keeles kõigist neist uutest asjadest mingeid mõtestatud lauseid moodustada. Kui kõige olulisemad tekstid olid viimaks eesti keelde tõlgitud ja trükis välja antud, jätkasid

[6] H. Rätsep, Eesti kirjakeele tüvevara päritolu. – Keel ja Kirjandus 1983, nr 10, lk 539–548.

nad pärast täispiibli ilmumist XVIII sajandil oma keelelisi pingutusi ja püüdsid oma keelt üha enam eestlaste kõnekeelega kokku viia. Saksapärasena sündinud kirjalik eesti keel hakkas tasapisi ja sammhaaval visa töö tulemusena tõesti lähenema elavale eesti kõnekeelele.

Aga kuigi me murdekeele muutumist kirjalike allikate puudumise tõttu jälgida ei saa, on mõistlik arvata, et samal ajal muutus tegelikult ka see elav eesti keel ise. Eestlased, kes piiblit lugesid ja kirikus pastorite keelt kuulasid, võtsid sellest omakorda palju üle. Juba sellepärast, et vähemalt osa eestlaste silmis oli see kindlasti kõrge mainega keelekuju. Pealegi kuulsid ja lugesid eestlased paljudest asjadest esimest korda ja ainult selles saksa vaimulike eesti keeles, mistõttu nad ei osanudki nendest kaugematest ja keerulisematest küsimustest oma murdekeeles mõelda ega rääkida. Nii et samal ajal kui kirjalik keel tasapisi eestipärastus, tuli murdekeel saksapärastudes talle poolele teele vastu. Võib-olla mitte päris poolele teele, aga kindlasti üsna kaugele. Mingil hetkel jõudsid kaks keelevarianti teineteisele nii lähedale, et sulasid kokku eesti ühiskeeleks.

Niisiis on tänapäeva eesti ühiskeel sündinud nende kahe osise, baltisakslaste loodud eesti kirjakeele ja eestlaste kõneldud murdekeele pikaajalise ning vaevalise kokkusulatamise tulemusena. Lisaks neile kahele komponendile on selles keeles muidugi muidki mõjutusi. Paul-Eerik Rummo luuletuse juurde tagasi tulles tuleb igatahes tõdeda: ei ole meie keelgi ammu enam "terve ja vana", see on sama segavereline nagu me isegi: kunagise soomeugrilise keelevariandi "vägagi küsitav järglane", kelles on sugulas-soome kõrval suur annus alam- ja ülemsaksa aadellikkust, viimastes aastaringides venet – ja uue, Paul-Eeriku luuletuses mainimata nähtusena ameerika pragmaatilisust.

Võime vaielda ja arutada, kas see on hea või halb. Aga see lihtsalt on nii. Ükski vägi ei saa neid mõjutusi olematuks teha, isegi keelekorraldus mitte, sest me kõik, ka keeleteadlased ja keelekorraldajad mõtleme ja korraldame sellessamas baltisakslaste loodud eesti kirjakeeles.

Rahvusromantilistest igatsustest ning kultuurilisest alaväärsusest kõrgemale tõustes tasub tähele panna, et tõupuhtus ei olegi tänapäeva pluralistlikus maailmas enam mingi vaieldamatu väärtus. Praegu, XXI sajandi alguses ei tähenda meie keeleliste arusaamade demütologiseerimine seda, et peaksime oma keele pärast kuidagi häbi tundma. Eesti keel on ilus ja ainulaadne ka sellisena, nagu ta on.

KIVIRÄHKIGA IMEDEMAAL. GROTESKIVÕIMALUS

PIRET NOORHANI

Soojal suvepäeval unelevat Alice'it üllatab äkitselt mööda jooksev roosasilmaline küülik: "Ega selles polnudki midagi nii väga imelikku. Ja Alice'i meelest polnud seegi nii väga veider, et küülik omaette pomises: "Oi heldeke, oi heldeke, ma jään hiljaks!" (Kui Alice hiljem selle peale mõtles, sai ta aru, et oleks pidanud seda imeks panema, aga siis tundus see olevat täitsa loomulik.) Ent kui küülik koguni võttis vestitaskust kella, heitis sellele pilgu ja ruttas edasi, siis hüppas Alice jalule, sest talle sähvatas meelde, et ta polnud veel kunagi näinud küülikut, kel olnuks vestitasku – või kell, mida vestitaskust välja võetakse. Ning Alice jooksis uudishimu-uhal üle põllu küülikule järele ja jõudis veel parajasti näha, kuidas küülik volksas põõsastara all suurde küülikuauku."[1]

Küülikuaugust alla. Sissejuhatuseks

Missugune oli Imedemaa, kuhu Alice sattus, on kõigile hästi teada: selle mõõtmed, korrastatus ja toimimisloogika olid kummastavad, kuigi kõiges oli midagi tuttavlikku. Uus maailm koosnes Alice'ile tuttavatest olenditest ja asjadest, mis tundusid ometi nõnda pentsikud. Aeg ja ruumgi omandasid teised mõõtmed, rääkimata Alice'ist enesest.

Andrus Kivirähki kirjanduslikesse maailmadesse "kukkunud" lugeja sooritab samalaadseid taju-uperpalle: aeg, ruum ja kõik, mis selles leida, kaotavad oma igapäevased mõõtmed ja olemisviisi. See maailm koosneb meile tuttavatest asjaoludest, kuid nende ilmumisvormid on veidrad ja kõik tundub aina "naljakamam ja naljakamam". Niisuguses maailmade moonutamises avaldub kirjanduse vabadus, millega meie esteetiline meel on harjunud. Groteski ajalugu on sama pikk kui inimfantaasialgi, andes tunnistust inimese vastuolulisest taotlusest ühtaegu nii kujutada kui ka kujundada teda ümbritsevat tegelikkust. Grotesk moonutab maailma nõnda, et meile harjumuspärased, meid maailmas orienteeruda aitavad kategooriad enam ei kehti. Groteski tuum on kokkusobimatu kokkusobitamine, reaalsuskategooriate kehtetustamine, "loomulike" proportsioonide lõhkumine, staatilisuse likvideerimine, identiteedi kadu, isiksuse mõiste purustamine jmt.[2] Moonutades maailma kas koomiliseks veiderduseks või õõvaseks õudukaks, eiratakse norme. Grotesk ongi mõistetav eeskätt seoses normatiivsusega. Grotesk muudab kehtetuks "oma" (harjumuspärase, loogilise, turvalise) ja "võõra" (harjumatu, ebaloogilise, õudusttekitava) piirid.

Kas pole tänapäevane postmodernistlik vabadus sellisel juhul totaalne grotesk? Ehk on mõiste selle vabaduse tõttu oma tähtsuse kaotanud? Kas võimegi enam normatiivsuse kammitsaist vabaks lastud kunsti puhul üldse gro-

[1] L. Carroll, Alice Imedemaal. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk 10.

[2] W. Kayser, Das Groteske in Malerei und Dichtung. Hamburg: Gerhard Stalling Verlag, 1960, lk 198.

teskist rääkida? Ometi tunneme meiegi tänapäeval mõne loometöö ees võõristust, üllatust, õudustki ja nimetame seda groteskseks. Kuni meile miski grotesksena tundub, siis see ehk tõesti ongi seda. Groteski puhul ilmneb eriti kujukalt, kuidas artefakt realiseerub: "lõpetatakse" tegelikult alles kommunikatsioonis, vastuvõtja teadvuses. Kuni kasutame sõna, pole seda tähistav nähtuski kusagile kadunud. Nagu pole ju tegelikult kadunud normatiivsuski, groteski kasvupinnas. Pigem võiks väita, et postmodernistlikul ajastul toodab hoogsalt uut groteksket kunsti nii looja kui ka vastuvõtja arenenud teooriateadlikkus. Teooriate karnevaliseerimine ja kunstiks transformeerimine on tänase groteski mängumaa. Mäng kehtivate hierarhiatega, kontekstide ja metatasanditega on groteskile ajalooliselt tunnuslik, kuid see on muutunud aina teadlikumaks.

Ühtaegu nii homogeenset kui ka individuaalset ja piiritletud semiootilist ruumi läbivad mitmekordsed sisepiirid, mis spetsialiseerivad selle piirkondi semiootilises mõttes. Informatsiooni translatsioon üle nende piiride, mäng erinevate struktuuride ja allstruktuuride vahel, ühe või teise struktuuri pidevad sihikindlad semiootilised "sissetungid" võõrale territooriumile on semiootilisele ruumile loomuomane, kutsudes esile tähenduse sünni, uue informatsiooni tekke.[3] Groteski on vaadeldud kui ajaloolistele "piirsituatsioonidele" iseloomulikku nähtust. Grotesk on ambivalentne, polüglotne piir(i)keel.[4] Piir tõlgib välisteated semiosfääri sisekeelde ja vastupidi. Semiosfäär saab ainult tema kaudu olla kontaktis mittesemiootilise ja võõrsemiootilise ruumiga. Tema funktsioon on piirata sissetungi, filtreerida välist ja seda adapteerida, sisemiseks ümber töötada. Piir eraldab ja vahendab. "Piiririkkumistest" sünnib grotesk.

Oma ja võõras

Andrus Kivirähki võib häbenematult rahvakirjanikus nimetada, tegemata mööndusi kirjutatu kvaliteedile. Ja kahtlemata on ta rahvuskirjanik. Kivirähk räägib eestlasele eesti asjust, opereerides meile tuttava(te) märgisüsteemi(de)ga. Miljonilise eelarve ja euroekspertideta töötab Kivirähk edukalt eesti märgi kallal, luues justkui mängleva kergusega iroonilise eesti brändi, mis uusaegsete imagoloogide määratluse kohaselt peab sisaldama ühelt poolt meie identiteeti ehk seda, kuidas me ise endid kujutleme, ja imagot, ehk seda, kuidas teised meid näevad. Taas on aeg rahvuslik identiteet uuesti defineerida – muutunud iseenda ja kõigisse suundadesse avardunud maailmaga silmitsi seistes. Sellises olukorras lihtsalt pidid tekkima eesti asja suhtes kriitilised irvhambad ja nüüd murravad nemadki pead probleemi kallal, kes ja kuidas olla globaliseeruvas, näiliselt piirideta maailmas, kui sünnipäraselt ja kultuuriliselt ollakse konkreetse väikerahva esindaja – eestlane.

Paljude arvates ei passi enam nii otse ja lihtsalt küsidagi, sest see lehkaks liialt ajast-arust isamaaliste õiekeste järele – oleks piinlikult kolklik ja piiratud. Kui tõsiselt ei passi, siis päritakse naljaga, sest irvituses sisaldub vabandus: ega me lihtsameelsed ole. Lihtsameelsest rahvusromantikast tahetakse vabaks, nagu tahetakse vabaks veel paljust muustki, mis meid ajalooliselt painab. Kõik see nõuab reageerimist, tingib pärandusekс saadu ülelugemist, -kirjutamist ja -mõtestamist, postmodernse ajaloolise metafiktsioo-

[3] J. Lotman, Semiosfäärist. Tallinn: Vagabund, 1999, lk 22.

[4] J. Talvet, The Polyglot Grotesque. – The Language of the Grotesque. Interlitteraria 1997, nr 2. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997, lk 53.

ni kaudu, iroonia prilli läbi näiteks.[5] Püüdu minevikukogemusi, olevikus eksisteerivaid valikuid ja tulevikus terendavaid võimalusi – ajaloolist ja olevikulist oma ja võõrast – läbi seedida ja kokku sulatada mingiks rahuldavaks või vähemasti rahustavaks tervikuks on Robert Stam nimetanud antropofaagiaks. Kultuurilisel assimilatsioonil on kannibalistlik loomus, ütleb ta. Postkoloniaalne kunstnik ja intellektuaal on sunnitud läbi seedima kogu päranduseks saadud kultuuriprodukti ja kasutama seda toormaterjalina uue sünteesimisel: pealesurutud "võõra" eest saab ennast kaitsta seda "omaks" transformeerides. Kultuurilise assimilatsiooni kannibalistlikku loomust koomiliselt rõhutades desakraliseeritakse mitte ainult võõrast mudelit, vaid ka omaenese kultuurilist tegevust. Paroodia võib olla asendamatuks päästerõngaks olukorras, kus nostalgiline tagasipöördumine originaalse ja eheda juurde on võimatu. Domineeritud kultuuris võib kunstnik ignoreerida võõraid mõjusid mitte niivõrd neid tõrjudes kui pigem alla neelates, karnevaliseerides või omaenese rahvuslikkuse huvides ümber töötades. Antropofaagia võiks uuskoloniaalse kultuurilise domineerimise kontekstis olla sünonüümiks Julia Kristeva intertekstuaalsusele või Mihhail Bahtini dialogismile ja karnevaliseerimisele.[6]

Kivirähk on tubli antropofaagina seedida võtnud meie rahvusliku kultuurikogemuse kõigi mõjutustega, olgu Idast või Läänest. "Eesti asi" on tema jaoks tähtis. Sellele on ta pühendanud pea kogu oma ilukirjandusliku loomingu, kuid selle pärast muretseb ta mujalgi. Retsensioonis Indrek Hargla "Pan Grotowski üheksale juhtumile" lausub ta: "Aga – ma tahaksin näha seost Eestiga. Võib-olla on see samasugune jorin, mida toovad kuuldavale ingliskeelsete laulude vastu sõdivad pensionärid, aga ma ei saa tõesti aru, miks peaks eestlase kirjutatud raamatu peategelane olema poolakas."[7] Kivirähki looming on eesti rahvuskirjandus *par excellence*. Eestluse suhtes küll kriitiline, siiski selle eest väljas. Kriitiline ollaksegi seetõttu, et eestlus korda läheb. Uue küpsuse staadiumi näikse postkoloniaalne eesti kultuur olevat jõudnud küll, kuivõrd näeb ühe oma ülesandena tunnetavat vajadust analüüsida nii ühisesse kultuurilisse kui ka tavateadvusse sadestunud paineid. Kivirähk on üks tõhusamaid tegijaid valdkonnas, mis võiks olla naljast kaugel, kuivõrd eesti kultuurilise iseolemise ja identiteedi küsimused kuuluvad harjumuspäraselt üleva sfääri. Kivirähk ajab eesti asja lõbusalt, mõne arvates ehk isegi lubamatu ülemeelikusega: asetades meie rahvusliku minapildi absurdsesse valgusse, vaagib ta meie tavakujutelmi, rahvuskarakteri voorusi ja puudusi, neist irooniliselt distantseerudes. Tegemist on küpsele kultuurile tunnusliku lätete juurde pöördumisega, kuid selle retke paatos on koomiline.

Kivirähki eesti-tekst on kümne aasta taguse ärkamisaja ja rahvuskultuurilise vaimustuse üks produkte. On ju tegemist etnofuturistide põlvkonnakaaslasega, kuid tema loomingut võiks iseloomustada tõesti pigem kui etnopunki.[8] Haarates mängleva kergusega aastatuhandete vältel meie kultuuriteadvusse ladestunut, vallandab ta rahvuslikult enesekriitilise tulevärgi.

---

[5] Vt P. Noorhani, Ajalugu – võimalik või tegelik. Ivan Orava näide. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2000, lk 173–184.

[6] R. Stam, Subversive Pleasures. Bakhtin, Cultural Criticism, and Film. Baltimore–London: The John Hopkins University Press, 1989, lk 24–25.

[7] A. Kivirähk, Stambivabad tondilood. Indrek Hargla: "Pan Grotowski üheksa juhtumit". – Looming 2001, nr 12, lk 1903.

[8] Vt M. Mutt, Täiendusi eestlase mõttemaailma arengule. Andrus Kivirähk: "Rehepapp". – Looming 2001, nr 1, lk 143.

Kriitiline eneserefleksioon, hierarhiate ja kehtivate väärtussüsteemide kõigutamine ja läbikatsumine on uue identiteedi otsingus paratamatu. Igasugune ajalugu on Kivirähki stiihia, kuid olles osalt nii tõu kui ka tegude poolest ajakirjanik, viibib ta kahe jalaga tänapäevas. Elevandiluust torni võib kujutleda küll mõnesse tema postmodernistlikku muinasjuttu, kuid ise ta sellesse eraldunud ei ole. Seetõttu tahaks vaielda Evi Arujärvega, kes väidab: "Millegipärast kulgeb kirjanik ja kodanik Kivirähk valgustatud tulevikku, tagumik ees: tema pilk püsib visalt XIX või eelmises sajandis."[9] Selles on E. Arujärvel õigus, et isatapmise järele lõhnab Kivirähki lugudes küll, samuti selles, et iroonik jätab endast mulje, et on seadnud ennast pilvepiirile, kõrgemale kõigest muust. Kivirähk "ei anna ennast lihtsalt kätte, ei tule välja oma paraliteratuursest kookonist – ja jääb võitmatuks. Aga mis on võitmatu, see on ka õige – Kivirähk on omandanud ajastu kogu vaimse tarkuse, selle tuuma ja kontsentraadi."[10]

"Oma" joonistub karikatuursena välja kõrvutuses "võõraga". Võõras pilk on vajalik, sest isoleeritud kultuuril puudub eripära ja ta ei tunne selle küsimuse vastu mingit huvi.[11] Stabiilsuse ja küpsuse etapis muutub kultuur aga iseenese suhtes kriitiliseks, asudes lammutama enese poolt kehtestatud väärtussüsteemi. Kultuuriuurija Kivirähk hoiab pilgu "võõralgi", esitades irooniliselt eestlaslikke stampkujutlusi venelasest, eurooplasest, ameeriklasest. Tähtis on see aga niivõrd, kuivõrd aitab iseloomustada eestlast ennast. Teda huvitab, mida me peame omaks. Miks? Milline on meie kultuuri tuum? Kes ja mis on tegelikult võõras? Või kas pole perifeerne "omagi" tegelikult "võõras"? Kivirähk näitab, kuidas hinnang sõltub sellest, kus asub vaatleja – ruumiliselt, ajaliselt –, sest perifeerne võib nihkuda tsentrisse ja vastupidi. Oma ja võõrast eristavad mitte ainult poliitilis-geograafilised, vaid ka semiootilised piirid. Kivirähk mängib piiridel, neid rikkudes ja tavatuid seoseid tekitades. Nõnda reaktualiseerib ta tuttavat ja harjumuspärast, vabastab seda liigsest mehhaanilisusest. Mitte igasugune oma ja võõra segamine ei mõju groteskselt. Grotesk sünnib siis, kui kokku viiakse teineteisest kaugel asetsevad semiootilised üksused, arvestamata sealjuures ametlikke või tavateadvuses kehtivaid väljakujunenud seoseid. Grotesk sünnib liialdusest, ülemäärasest hüperboliseerimisest, mistõttu kujutis tundub kaugel olevat "tegelikkust" iseloomustavatest proportsioonidest. Just nõnda loob Kivirähk omaenda groteskse kosmogoonia.

Kivirähki kosmogooniad ja piirimängud

Kivirähk on näide eesti kultuurikannibalismist: tema kosmogooniad on sulatuspott, kus oma ja võõras, nii vabatahtlikult kui ka sunniviisiliselt omandatu, segunevad omapäraseks keeduseks, mille maitsenüansid tekstigurmaanile suurt mõnu pakuvad. Kivirähki grotesksed fantaasiad on tänase eestlase lewiscarrolllik peeglitagune maailm, kus kõik on justkui tuttav, ometi pentsikult nihkes ja fantastiline. Groteskses maailmade sulandamises, kokkusobimatu kokkusobitamises on ta julge ja leidlik. Lõbus ja ergastav on viibida selles kaleidoskoopiliselt muutlikus maailmas, üllatuda, üha uusi koodimuutusi ja hinnangulisi kannapöördeid kaasa teha. Kivirähkil on tund-

[9] E. Arujärv, Armastuse masinavärk. Armastuse pilk. Toomas Hussar, Andrus Kivirähk, Toomas Saarepera, Ervin Õunapuu, Mart Kivastik: "Novellid armastusest". – Looming 2001, nr 5, lk 779–780.

[10] E. Arujärv, Armastuse masinavärk. Armastuse pilk, lk 780.

[11] J. Lotman, Semiosfäärist, lk 45.

lik kõrv erinevate kultuuriliste, stilistiliste jmt ülem- ja alamtoonide tabamiseks. Grotesksete maailmade loojaile on selline tundlikkus hädavajalik. On tarvis üsna head mõõdutunnet, et olla kõnekalt mõõdutundetu. Samasugust tundlikkust eeldatakse vastuvõtjaltki: kelle kultuurilis-esteetilise kõrva peale on elevant astunud, tollel läheb Imedemaal raskeks. Nagu ka sellel, kes ei tunne kultuurikoodi.

Nähtusena ulatub grotesk tagasi inimkonna mütoloogilisse aega. Selles ajaloo hämaruses on püütud selgust luua, samuti on see hämarus inspireerinud looma uut hämarat inimmõtet. Geoffrey Galt Harpham alustab arutlust groteski ja mütoloogilisuse üle hüpoteesiga: "Grotesk manifesteerib mütoloogilise või primitiivse elemendi nähtavat või vahendamata kohalolu mittemütoloogilises või moodsas kontekstis. See on valem, mis on võimeline peaaegu lõpmatuteks variatsioonideks ja mis õigesti mõistetuna aitab valgustada groteski olemust."[12] Pidev metamorfoos on müütilise mõtlemise peamisi eeldusi ja see toimib kosmilise kontiinuumi põhimõttel: miski olevast, olgu nähtav või nähtamatu, minevikus või olevikus, pole absoluutselt pidevusetu, vaid võrdselt ligipääsetav, saavutatav ja vastastikku seotud. L. Levy-Bruhl on nimetanud seda "osalemise seaduseks" (*law of participation*), rääkides füüsikaliselt või põhjuslikult seotud objektide vahelisest identsusest. Müütiline mõte rajaneb "müstilisel osalusel". G. G. Harpham möönab, et selle liialt "veniva" idee degradeerudes omandas ta tähtsuse mujal – lõpmatu metafoori seadusena, mille kohaselt kõik on identne kõigega. Seesugune kujutlus iseloomustab müütilist mõtlemist ja midagi sellest on säilinud groteskis.[13] Meie loogika rajaneb vastuolu vältimisel. Müüt mitte üksnes ei talu vastuolu, vaid lausa otsib seda.

Kivirähki grotesksete kosmogooniate pidevusetuses ongi midagi müüdilikku. "Mütoloogilist maailma iseloomustab mütoloogiline ruumikäsitus: seda ei kujutleta mitte tunnuselise kontiinumina, vaid pärisnimesid kandvate üksikobjektide kogumina. Objektidevahelistes tühemikes ruum otsekui katkeb, tal puudub seega selline, meie vaatekohalt põhjapaneva tunnus nagu pidevus. Selle üheks tagajärjeks on, et mütoloogiline ruum koosneks nagu "lappidest" ja et üleminek ühest *locus*'est teise võib toimuda väljaspool aega, mõne bõliinaliku kinnisvormeli abil, või suvaliselt lüheneda või pikemaks venida võrreldes ajavooluga...."[14] Kivirähki sageli üsna argipäevaselt käivituvad lood transformeeruvad edenedes pöörasteks postmodernseteks muinasjuttudeks, kus segunevad kunst ja elu, mütoloogia ja pseudomütoloogia. Kivirähk loob uue kõiksuse, kus kõigel on kõigega seos ja milles palju sellest mütoloogilisest maailma terviklikkuse tajust, kus loogilistel eristustel, kategoriaalsetel piiridel pole nii suurt võimu, et neist rangelt kinni pidada. Ometi pole tegemist mingi süütu pilguga maailmale, mis vahet ei teegi. Vastupidi, reeglid ja piirid on teada ja tuttavad ning nende rikkumine ongi mängu mõte. Kivirähk lustib kuninglikult, rakendades kirjanduslikku käibefraasi "Müüte luua, see on ülim". Kõigutades vanu müüte, kõige vanematest kuni kaasaegseteni, toodab Kivirähk hoogsalt uut – iroonilist ja groteskset müüti.

"Rehepapp" kujutab endast üht terviklikumat maailmamudelit, mis Kivirähk loonud. See on üles ehitatud eestlaste mütoloogiale, ajaloole, kirjandusele, väärtussüsteemile, tavaarusaamadele ja uskumustele. Seal on ühen-

[12] G. G. Harpham, On the Grotesque. Strategies of Contradiction in Art and Literature. New Jersey: Princeton University Press, 1982, lk 51.

[13] G. G. Harpham, On the Grotesque. Strategies of Contradiction in Art and Literature, lk 52.

[14] J. Lotman, Semiosfäärist, lk 195–196.

datud eesti küla ja tondivald, sakste mõis ja välismaa. Kivirähk uurib, kuidas erinevad "kultuuriruumid" üksteisega suhestuvad, kuidas toimivad mõjud, kuidas püsivad või muutuvad väärtused. Küla, see "omagi", mis vastandub pisut tondivallale, veelgi enam mõisale ja välismaale, pole päriselt ühetaoline, sedagi läbivad seisuslikud, rahvuslikud või lihtsalt inimlikest kvaliteetidest (lollus/tarkus, kavalus/lihtsameelsus, ahnus/kasinus jne) tulenevad sisepiirid. Igatahes on see üsna korrastatud maailm, kus kõigil on omad asjad ajada. Probleemid tekivad siis, kui aktiviseerub liikumine piiridel, kui ei arvestata enam korda ega seadust, ei järgita kehtivaid norme, olgu need kui pentsikud tahes. Nagu öeldud, kultuuriprotsessid piiril on kõige intensiivsemad ja suhtlemisel kahe maailma vahel vajatakse tõlki ehk triksterit, kes kuuluks korraga kahte maailma, tunneks mõlemaid.[15] Kivirähkil leiame ridamisi taolisi tegelasi, inimliku ja müütilise maailma vahendajaid, kelles võiks mööndustega näha traditsioonilise triksteri-kuju iroonilisi eesti parafraase. Rehepapp reguleerib suhtlust teispoolsusega: nii Vanapaganaga kodumajapidamises vajaminevate krattide ja puukide tarne küsimuses kui ka võitluses hädade ja tõbedega. Olles külarahva elav moraalikoodeks, au, mõistus ja südametunnistus,[16] manitseb ta täitma käitumisnorme, millel on oluline regulatiivne funktsioon: "See on meie, eestlaste, õnnetus, et totraid on palju. Siuksed teevad tervele rahvale häbi. [---] Loll pea on ikka hull asi küll. Ega näppamisega ei saa pööraseks minna."[17] Nii et varasta, aga pea piiri, tunne mõõtu. Ja püsi valvel, et keegi su vara minema ei tassiks, ikka nagu vahimees piiril, sest piirid on kerged nihkuma.

"Rehepapis" on piir mütoloogilise ja inimliku maailma vahel peaaegu olematu. Need on omavahel nii tihedas läbikäimises, et moodustavad ühtse, hästi integreeritud terviku. Kratte ja puuke, külmkingi ja kodukäijaid, samuti libahunte kohtab igal sammul. Mõned neis liiguvad sagedamini külavahel, teised enamasti metsas, kuid igal juhul on nad osalised külarahva igapäevaelus ja sellistena tavalised. "Üks koll läks üle tee, jäi raagus puu taha seisma ja jõllitas sealt silmad punnis. Rehepapp tegi tema poole ristimärgi. "Isa, poja ja püha vaimu nimel!" pomises ta harjunult."[18] Tondid on külarahvale omasemad ja lähemal kui mõis. Ometi toimivad nad teisiti, neil on omad seadused ja reeglid, millega mõistlik inimene arvestab, sest mõistlikule võib tontidest kasugi tõusta. Kui oled aga rumal, s.t ahne ja mõõdutundetu, kuid mitte küllalt kaval, võib aidata ainult rehepapi sekkumine. Mütoloogilised tegelased on Kivirähkil hästi kodustatud moega. Kratid on sulase ja kaubakataloogist tellitud isemõtleva kodumasina sulam. Suhe neisse on täiesti pragmaatiline. Nii nagu jõuluks veristatakse kalgilt hoole ja armastusega priskeks nuumatud orikas, nõnda tuimalt saadetakse ka ennast ammendanud kratt utiili. Kratlus on eestlase teostunud utoopia: õnn on see, kui ise enam mõisaaidas vargil ei pea käima, vaid saad sinna saata oma käsilase.

---

[15] Vt J. Lotman, Semiosfäärist, lk 15: "Näiteks kui semiosfäär samastatakse hõlvatud, "kultuurse" ruumiga, tema suhtes väline maailm aga kaootiliste, korratute ürgjõudude valdusalaga, siis saab semiootiliste moodustiste ruumiline paigutus sageli niisuguse ilme: isikud, kes kas oma iseäralike võimete tõttu (nõiad) või ameti poolest (sepp, mölder, timukas) kuuluvad korraga kahte maailma ja võivad olla tõlkijaks, asuvad elama territooriumi perifeeriasse, kultuurse ja mütoloogilise ruumi piirile, "kultuursete", maailma organiseerivate jumaluste pühamu aga asetub tsentrisse."

[16] Vabandus Vaapo Vaheri ees, kes oma artiklis "Eesti proosa 2000: infantiilsusest seniilsuseni" (Looming 2001, nr 3) on kasutanud sama lendlauset, mis allakirjutanul küll sõltumatult pähe tulnud – kõnekas mõtteparalleelsus.

[17] A. Kivirähk, Rehepapp. Tallinn: Varrak, 2000, lk 8.

[18] A. Kivirähk, Rehepapp, lk 5.

Nagu öeldud, läbivad inimestegi maailma piirid, eristades kultuure, esteetikaid, ideoloogiaid, põlvkondi jne. Pinged, mis tekivad nendel piiridel, muudavad dramaatiliselt piirilviibijate arusaamu ja identiteeti. Seda näeme kujukalt küla ja mõisa esindajate, kupja ja mõisapreili vahel aset leidvas armudraamas. Siingi tegutseb vahendaja – tõlk lausa sõna otseses mõttes. Läänest on imporditud kratt, lumememm, kes vahendab võõrast mentaalsust. Tema jutud on eestlase kõrvale esmalt mõistetamatud, suisa mõttetud ja rumalad, kuid panevad siiski kahtluseussi uuristama tema pragmaatilist ellujäämise filosoofiat. "Piiril on semiosfääris veel üks funktsioon: ta on ala, kus semiootilised protsessid toimuvad kiiremini; kultuurioikumeeni perifeerias kulgevad need alati aktiivsemalt, et söösta sealt siis tuumstruktuuridesse ning viimaseid välja tõrjuda,"[19] on kirjutanud J. Lotman. Kui hoogsalt romantism eesti kultuuriruumi sisse murdis, on tagantjärele hästi teada. See postmodernne kratt-lumememm väärib aga hiljem veelgi tähelepanu seoses groteski intertekstuaalsusega.

Ivan Oravgi "Ivan Orava mälestustes" liigub vabalt ajas ja ruumis, siin- ja sealpoolsuses, sidudes kõik ühtseks groteskseks, sürreaalseks ajalooks, milles on oma katkestused, kuid ka vaieldamatu pidevus – eestlus. Põrgu, kust ta läbi astub, meenutab pigem mõnd eesti rahvussaarekest laias ilmas. "Ega paigal viga olnud, seda peab ütlema. Eriti tegi mulle rõõmu asjaolu, et kõik eestlased olid end üles töötanud. Kõigil meestel naeris püksirihma kohal suur pehme kõht – tubliduse sümbol. Iga saja meetri tagant võis sattuda peale eestlaste salgale, kes harjutasid koorilaulu või tegid proove Oskar Lutsu näidendiga "Kapsapea". Seltsielu pulbitses ning eestluse elujõud ei raugenud hetkekski."[20] Igal õhtul on neil laulupidu ja Kuradil enesel on sinimustvalge lipuke rinnas.

Üks korralik kosmogoonia poleks mõeldav jumala(te)ta. Mis rahvusest on eestlase jumal? Muidugi eestlane, s.t tema enese nägu. "Kas sa ei kuule vai, Kennedy? Tahad, et ma su persetpidi puu külge lööks vai? [---] Kas sa siga oled vai, Mozart? Kust sa sööd? Ma teen sust sitast vile!"[21] Noored ja vallatud satuvad paradiisis Vanajumal Sulev Kübara karmi käe alla. Noorte "ameerikalikku", mõttetult reibast melu hindab ta maameheliku tõsidusega lutikate laulupeoks.

Vanapagan pole eestlane, ta on võõras, kuid ammune tuttav ja kindlasti mitte mõni seletamatut õudust tekitav absoluutse kurjuse esindaja. Eestlane saab temast jagu igal juhul, sest Vanapagan on kui rumal kaupmees, olgu Idast või Läänest, kellega tuleb osata ringi käia ja suhteid hoida, kuni see on kasulik. Kratt Joosep imestab: "Mis sul selle jumalaga asja! Käid muudkui palumas, aga mis ta sulle selle palumise peale andnud on? Vaata kui hea on Vanakuradiga kaupa teha – sina annad talle verd, tema jälle vastutasuks seda, mida sulle kõige kibedamalt tarvis läheb, pole seal mingit palumist ja lunimist, asjalik täitsameeste äri."[22] Rehepapi arvates on aga jumalastki kasu. Nii on näiteks kirikust varastatud küünaldega hea tonte ja mumme peksta, kui need ristiinimesele kallale tikuvad.

Mida tähtsam tegelane, seda enam pistmist on tal tondivallaga. Ajalooliste kangelaste ja antikangelaste müstifitseerimise viib Kivirähk liialduse kaudu absurdi. Eesti Vabariigi langemine ajalooliselt olulise sündmusena kutsub esile mitmeid imetegusid, mis on seotud vabariigi kolme alustala,

[19] J. Lotman, Semiosfäärist, lk 16.

[20] A. Kivirähk, Ivan Orava mälestused. Ehk minevik kui helesinised mäed. Tallinn: Varrak, 2001, lk 132.

[21] A. Kivirähk, Ivan Orava mälestused, lk 133.

[22] A. Kivirähk, Rehepapp, lk 23–24.

Pätsi, Laidoneri ja Tõnissoniga. Pätsi kaelas värvub isegi pioneerikaelarätt sinimustvalgeks. Imetegija ise muutub seejärel värvukeseks ning lendab taevasse Suureks Vankriks. Laidonerist saab jõulupuu, mille otsas istub kuldne kägu. Kui see kukub, saab kusagil mõni vaenelaps õnnelikuks. Tõnisson lahkub väärikalt, meelitades rotipüüdjana enda järel merre hulga NKVD-lasi. Seda pealt näinud kalur jutustab: "Tõnisson ütles, et kui viimane tibla Eestimaalt läinud on, siis tuleb ta tagasi. [---] Ta tuleb kuldses soomusrüüs ja kaarikul, mida veavad hülged."[23] Parodeeriv uusmütoloogia, mis täidab rahvatraditsioonist tuttavad skeemid aktuaalse sisuga.

Kurjuse müstifitseerimine annab groteskse tulemuse. Lavrenti Beria kõikvõimas kurjus mürgitab inimhinge veel pärast kurjategija surmagi. Kes tema haua ligidale satub, see õelusemürki täis läheb. Nii ei saa Beria kurjuse vastu ka mitte Ivan Orav ega isegi Uku Masing: "Vaevalt jõudsime kääpa lähedusse, kui Uku Masing kuidagi kössi tõmbus ja mulle peaga kõhtu lõi. Minu hing läks täis, kohe selline udu tõusis silme ette, mõtlesin, et teen õige naljapärast Masinguga sada imet, klopin ta siniseks ja ajan pöidlad silma. Müdistasimegi natuke aega, kuni Beria hauast eemale jõudsime, siis lõi pea selgeks. Küll oli pärast teineteise ees häbi!"[24]

Ajalugu on täis kurjust, sest ajalugu vajab kangelasi – kuid mis kangelased need ilma vaenlasteta. Nõnda kohtame antikangelasi, kellele on omistatud üliinimlikke omadusi. Brežnevist saab surematu Kaštšei: "Aga üsna vana peab ta olema, ega mina küll ei usu, et kunagi oli niisugune aeg, mil Brežnev ei elanud. Ta on ikka kogu aeg olemas olnud. [---] Ma ei oska seda seletadagi, aga jah, tõsi on see, et ega ta inimesena ei tundunud. Nii nagu päike taevavõlvil käis, nii liikus ka Brežnev televiisoriekraanil. Jättis sellise igavese mulje."[25] Brežnevi uskumatu surm kutsub esile uusi imesid, Eestigi jaoks olulisi: "Valgesse Majja lendas hiiglaslik lind. Lind munes muna. Muna läks katki ja selle seest tuli välja nõel, mis omakorda pooleks murdus. Nõela seest aga astus välja sirgeseljaline mees. "Ma olen Arnold Rüütel," ütles ta naeratades. Algamas oli uus ajastu."[26]

Seletamatu "Miski"

Kui "Rehepapi" maailm on terviklik ja omal kombel korrastatud ja ühetaoline algusest lõpuni, siis tema novellidele on iseloomulik, et inimlikku maailma murrab ühel hetkel ootamatult sisse võõras element. Wolfgang Kayser on nimetanud seda sissetungijat "Miskiks" (*Es*), mis purustab meie maailma korrastatuse, lõhub loogika, kehtetustab seal valitsenud seadused ja muudab toimuva arusaamatuks, võttes asjadelt nende harjumuspärase tähenduse või suubub kogunisti absurdi.[27] Iroonilises jõulujutus "Isa susside saladus" viib päkapikk perekonna huku äärele, tuues pereisale sussi sisse kahemõttelisi kingitusi: liitrise viinapudeli, Hennessy konjaki ning lõpuks hõbedat ja kulda. Armukade naine ei usu mehe päkapikujutte – ja ometi: tegemist pole helde armukesega, vaid tõesti armunud päkapikk Pepega. Päkapikk saab uue tähenduse: kommertsialiseerunud heaolupäkapikk osutub endisaegseks kurjaks põialpoisiks. Või omandab ta hoopiski inimliku mastaabi oma rumala ja perekonnaõnne kahjustava armumise läbi?

---

[23] A. Kivirähk, Ivan Orava mälestused, lk 61.
[24] A. Kivirähk, Ivan Orava mälestused, lk 90.
[25] A. Kivirähk, Ivan Orava mälestused, lk 143–144.
[26] A. Kivirähk, Ivan Orava mälestused, lk 146.
[27] W. Kayser, Das Groteske in Malerei und Dichtung, lk 198–199.

Süsteemis häireid põhjustavaks "Miskiks" on müüdi või muinasjutu komponent, mis argiellu tungides muudab selle seaduspärasused kehtetuks, kehtestades omad või välistades igasuguse korra üleüldse. Nõnda satuvad missikandidaadid homeroslikesse odüsseiadesse ("Kuninganna"), vanakurat poeb uusaastaööl tüdrukusse ("Aasta esimene öö"), haiglas töötav nooruke Malle avastab patsientidele suhu piiludes sealt nende fantastilised "siseilmad" ja satub nende lummusesse ("Öövalves"). Erakordne kogemus muudab inimest ja kogu tema järgnevat elu. Tegemist on mütoloogiates levinud süžeega: kangelane ületab suletud ruumi piiri ja siirdub väikesest, oma tuttavast maailmast välisesse, piirideta maailma. Kangelane on määratud hukkuma, kui ta läheb sinna ilma teadmisteta mitteinimlikust nominatsiooniprintsiibist, ja jääb ellu, kui tal imekombel on õnnestunud hankida teadmisi selle kohta.[28]

Novellis "Öö metsas" eksib läbi ja lõhki linnamees Agu esmalt metsa, tema jaoks juba küllalt võõrasse keskkonda, kuid satub sealt omakorda taevasse virmalisena vehklema. Muutunud, "võõrast" kogenud Agu püüab tagasi jõudes sobituda oma endisesse ellu, millega võiks loo lõpetatuks lugeda, kuid Kivirähk ei ole lihtsate lahenduste mees. Epiloogis vestlevad Axy ja Beniplex, kes on kogu lugu jälginud omast, tulnuka vaatepunktist ja nüüd, vaatemängust pisut nagu tüdinunagi kiirustavad divarisse, et sõita tagasi kodusele Qyjorile, jättes need pingoorid kus see ja teine. Võõras, võõram, kõige võõram... Tõesti oleneb kõik vaatepunktist: sellest, millises semiosfääri punktis asub vaatlev subjekt. Looja Kivirähk on vaba enda oma muutma, sundides selleks lugejatki, näitamaks, et lihtsaid vastandusi (nt oma–võõras) pole. Ruum on lõputu, tsenter ja perifeeria suhtelised.

"Kõrvetavate silmade juhtum" on samuti lugu seletamatust ja õudusttekitavast "Miskist" – kellegi pilgust, mis saadab surma verejanuse von Bocki, rahahimulise pastor Krusensterni ja rea teisi "pahasid". Kõik nad surevad teadmisest, et nende salapahed on paljastatud. Kuid kes on see nähtamatu ja nimetu kättemaksja? Nõiakunste tundev Hull Tambet (taas üks triksteritest!) kuulutab, et Soo talu perenaisest sünnib põlvede möödudes poisslaps Andrus, kes kirjutab 1988. aastal jutu, milles surevad süümesurma von Bock ja pastor Krusenstern. Pilk, mis nad tappis ja mida just praegu tunneb enesel kratt Jürgenson, kuulub aga lugejale: "Just praegu loeb ta minu ridu ja tema pilk jookseb mööda lumivalget paberilehte, millele pisikesed mustad tähed on peale trükitud nagu sipelgasitt. Ja ükskõik, kuhu ta ka ei põgeneks, oh vaene kratt, neid silmi ta enda pealt maha ei raputa. Need saadavad sind senikaua, kuni kestab uudisjutt."[29] Nõnda teeb Kivirähk lugejast (või õieti tema silmadest, pilgust – samuti groteski jaoks klassikaline võte) otsese osalise fiktiivses tegelikkuses – teeb temast koguni mõjuvõimsa peategelase. Vaheseinad raksuvad, maailmad langevad kokku.

Novelli struktuur on keeruline ja see on tekstuaalselt huvipakkuv. Kratt Jürgenson arutleb: "Mis juttu Tambet ajas? Mingid vabad sõnad ja muud kummalised senikuulmatud väljamõeldised. Temast, põlatud kratist, olevat kirjutatud uudisjutt? Nagu oleks ta mingi Gargantua või Pantagruel." Kratt tunneb Lääne-Euroopa kirjandust sedavõrd, et võrrelda end Gargantua ja Pantagrueliga? Igati diskursiteadlik kratt, see Jürgenson, valides intertekstiks just groteskiklassika musternäite ja andes seega ilmselge vihje, millisesse paradigmasse autor Kivirähk iseennast mõttes paigutada võiks.

Nõnda siis Kivirähk mitte ei loo piire, vaid rikub neid, parodeerib, mängides meie teadlikkusega nende olemasolust ning arvestades meie mehhani-

[28] Vt J. Lotman, Semiosfäärist, lk 196.

[29] A. Kivirähk, Pagari piparkook. Tallinn: Kupar, 1999, lk 187.

seerunud ootustega ja neid alatasa pettes, narritades. Ta näitab, kuidas stampkujutelmad on üleliigsest kasutamisest kivistunud, mehhaniseerunud, narmendama läinud. Värskendamiseks asetab Kivirähk need uutesse, absurdsetesse seostesse. Kivirähki kosmogooniad on segamini, kuid selle segaduse kohale tõusev meta-mõte on eestlasele selge kui seebivesi.

Grotesk kui intertekstuaalne mäng

Lisaks laiematele kultuuriideoloogilistele mõjudele painab loojat ka viibimine võõra sõna mõjuväljas, viibimine intertekstuaalses maailmas – olgu erinevate kultuuride piiril või omaenese kultuuri piirides. See paine võib kaduda n-ö postmodernses segaduses, mille üks ajaloolisi võimalusi on loogikareegleid eirav grotesk, kus oma ja võõras põimuvad kõige veidramates kombinatsioonides, heites üksteisele kummastavat varju ja omandades seeläbi uusi tähendusi. Groteski puhul on ilmselgelt tegemist ahvatlusega kirjeldada erinevaid semiootilisi süsteeme sellest seisukohast, kuivõrd nad alluvad vastastikustele konvergentsidele. Groteskne kujundilisus on sündinud selle võimaluse äratundmisest. See pole sugugi ainult vabatahtlik klaaspärlimäng ja reflekteeriva mõistuse meelelahutus, vaid sotsiaalselt ja/või esteetiliselt tingitud vajadus. Olles määratud elama polükultuursesse, -keelsesse ja -meelsesse maailma, võib paljuhäälsus tundlikule kõrvale kakofooniliseks katsumuseks osutuda. Grotesk, paroodia ja iroonia on sotsiaalselt tingitud. Nalja psüühiliselt vabastav toime ühiskondlike keeldude ja käskude poolt represseeritud teadvusele on ilmne. Juba lapsed tunnevad mõnu nonsenssi suubuvast keelemängust, reageerides nõnda sundusele olla oma keeletarvituses loogiline.[30]

Grotesk on semiosfääri läbivatel piiridel toimuv mäng, kusjuures need piirid omakorda struktureerivad ja korrastavad seda mängu. Jumalikus positsioonis on arvatud olevat kunstnikku, autorit, sest tema seisab piiril, mis eristab fiktiivset tegelikkust kirjanduslikust. Tema kui looja tahet ja kapriisi on peetud ainumääravaks. Kuid tegemist on vaid jumalikkuse illusiooniga, kuivõrd looja on tema kõiksuseks olevasse semiosfääri määratud omaenese inimliku ja kultuurikogemusega, neist sõltuvana, nende poolt määratletuna. Siiski on ta vaba: piire rikkuma, mängima meie ettekujutusega neist piiridest, viitama nende kokkuleppelisusele, suhtelisusele, muutlikkusele, vaba kehtestama uusi reegleid. Grotesk viib kokkusobimatut kokku mitte ainult objektitasandil (inimlikud, loomsed, taimsed elemendid), vaid ka tekstuaalselt. Groteskne kujund on võimalikuks muudetud semiosfääri heterogeense loomusega. M. Bahtini dialoogilisuse ja polüfooniateooria võimaldas avada groteski just sellest aspektist.

Intertekstuaalsus on tõesti truism selles mõttes, et absoluutselt sõltumatut, isoleeritud teksti pole olemas. Kõik tekstid on paratamatult seotud teiste, olemasolevate tekstidega ühel või teisel moel. Kuid mitte igasugune intertekstuaalsus ei aja lugeja orientatsiooni lootusetult sassi. Millal, miks ja kuidas hakkab intertekstuaalsus groteski tootma? Kas siis, kui ületatakse mingi loomupärane mõõdutunne (mis on teadagi individuaalne, kuid kollektiivses teadvuses siiski mingi "keskmise", "normaalsena" olemas)? Kui liialdust, proportsioonide moonutamist on peetud groteskile tunnuslikuks, siis on seda ka intertekstide kuhjamine, nendega "liialdamine". Samuti loob teine-

[30] Vt S. Freud, Jokes and their Relation to the Unconscious. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 1953–74. Vol. 8. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1960, lk 122–125.

teisest kaugel asuvate intertekstide seostamine groteski. Grotesk on mänguvõimalus teadvusele, mis on vaevatud intertekstidest, omast ja võõrast sõnast, ja vajab lapsemeelset vabadust "keskmist" ja "normaalset" eirates sõltumatult tegutseda. See on otseselt seotud vajadusega kehtestada oma keel paljude teiste seas, olla suveräänne. Sellest vajadusest on rääkinud F. Nietzsche, S. Freud, M. Bahtin, J. Lotman, H. Bloom, R. Rorty jpt. Intertekstuaalsus on enesest teadlikuks saanud kultuuri atribuut, aga ka uute tekstide allikas, generaator. Nõnda võetaksegi maailm ikka ja jälle koost lahti, et see uuesti kokku panna – heuristiliselt uut tabades nii maailmas kui ka keeles. Intertekstuaalne grotesk on postmodernne lego kultuuriteadlikule inimesele.

Dialogism on (laiemalt) kultuuri ehk (kitsamalt) teksti funktsioon, mis on aluseks grotesksete kujundite tekkele. Aga millist laadi dialogism peab see olema? Mitte igasugune. Kuidas tekib groteskne kujund intertekstuaalses keskkonnas? M. Bahtin polüfooniateooria arendajana on arutlenud nõnda: "Ühegi elava sõna ja tema objekti vahel ei ole ühest suhet. Sõna ja tema objekti, sõna ja kõneleva subjekti vahel on sama objekti, sama teema kohta käivate teiste võõraste sõnade elastne keskkond, mida on sageli keeruline läbida. Just vastastikuses koosmõjus selle erilise keskkonnaga saab sõna oma individuaalse eripära ja stilistilise vormi."[31] Sõna peab välja murdma omaenese tähenduse ja väljenduseni läbi selle võõra sõnaga täidetud ruumi. Kõik diskursused paiknevad oma ja võõra konteksti piiril. See saab ilmsiks iga kord, kui sõna rekontekstualiseeritakse, kui sõna lükatakse teise suunda, täidetakse erineva intonatsiooniga.[32] R. Stam osutab samuti dialoogilisusest tulenevatele lõpmatutele võimalustele, mille on loonud kultuuri diskursiivsed praktikad ja mis ei sisene teksti mitte ainult äratuntavate tsitaatide kaudu, vaid võivad levida subtiilsemaltki.[33]

Intertekstuaalsusest lähtuvad lõpmatud võimalused. Arutledes semantilise lõikumise kui tähendusplahvatuse üle, eristab J. Lotman keelelisi metafoore, mis on osa kollektiivi ühiskeelest, ja kunstilisi metafoore. Osa kunstilistest metafooridest on klišeestunud – need on ühised mingitele koolkondadele ja ajajärkudele. Osa neist on metafoorid, mis lähevad järk-järgult üle triviaalsest valdkonnast individuaalse loomingu valdkonda, illustreerivad tähendusliku lõikumise eri astmeid. "Piirjuhtumiks osutub täiesti uuenduslik metafoor, mida traditsioonilise mõtte esindajad peavad lubamatuks ning mõistusevastaseks."[34] Tähendusloomevahendid "vananevad" pidevalt ja seda korvab seni keelatud vahendite kasutuselevõtt ja vanade, ununenud struktuuride noorenemine. "Individuaalset tähendusmoodustust on Tõnjanov Lomonossovit parafraseerides määratlenud kui "kaugevõitu ideede lähendamist". [---] See ühendamatu ühendamine loomingulises pingeseisundis ongi inspiratsioon."[35] "Ülima pinge hetk kaotab kõik tõlkimatusest tulenevad piirid ja ühendab ühitamatu."[36] Tähendusplahvatuse hetk on ennustamatuse hetk. Selles ennustamatuse sfääris sünnib uus tähendus.[37] Grotesk on täiesti uuenduslik, "ebanormaalne" metafoor, millega kaasneb üllatus ja uue tähenduse sünd.

---

[31] M. Bakhtin, The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press, 1981, lk 279.

[32] M. Bakhtin, The Dialogic Imagination, lk 276.

[33] R. Stam, Subversive Pleasures. Bakhtin, Cultural Criticism, and Film, lk 190.

[34] J. Lotman, Kultuur ja plahvatus. Tallinn: Varrak, 2001, lk 30–31.

[35] J. Lotman, Kultuur ja plahvatus, lk 31.

[36] J. Lotman, Kultuur ja plahvatus, lk 34.

[37] J. Lotman, Kultuur ja plahvatus, lk 34.

Tõeline heterogeensus on riskantne, kuid seda riski ei tuleks mitte vältida. Risk kuulub paratamatult tõenäosuse ja eksituse diskursusse. Koos Michel Foucault' ja Georges Canguilhemiga möönab Mary Russo, et kuigi normaliseerimine on kultuuri normaalne taotlus, teeb siiski ajalugu ja loob uut mõtet viga, eksitus. Mäng kodeerimise ja dekodeerimisega annab ruumi juhusele, mis on justkui "viga", häire infosüsteemis.[38] Normaliseerimises on siiski jäetud ruumi juhusele – müra, dissonantside ja monströösse läbi. Hämmeldusse ajav viib vaimu uute avastusteni.[39] Grotesk kui normist kõrvalekaldumine on viga ja sellisena normi kui millegi tsentraalse suhtes perifeerne. Groteski loomuses on tsentri ja perifeeria, normaalse ja anomaalse segamine, kokkuviimine.

Groteski pertseptsioon pole kunagi fikseeritud ja stabiilne, vaid protsess, progressioon. Nõnda reaktualiseerib G. G. Harpham XIX sajandil George Santayana arendatud mõistet "groteski intervall". See on vahepealsuse seisund, millesse satume, kui oleme juba ära tundnud objekti (vormilised) iseärasused, kuid pole veel ära tabanud domineerivat printsiipi, mis organiseeriks subordineeritud elemente. Kuni me sellega hakkama ei saa, oleme takerdunud: teadlikud tähenduse olemasolust või formaalse terviklikkuse, integreerituse erinevatest võimalustest, kuid võimetud koodi dešifreerima. Lõpetatusele, lõplikule lahendusele vastupanu osutades groteskne kujund justkui naelutaks meid käesolevasse hetke, "tühjendades mineviku ja kuulutades ette tulevikku".[40] Selles vahepealsuse seisundis, selles hetkes, kui me pole veel mõistatust lahendanud, kipuvad kõik kujutised lõhustuma, omandades ühendamatuid topeltfunktsioone. Groteskne ornament lõhub tsentri ja perifeeria selge opositsioonilisuse. Selleks et tsentrist ja perifeeriast kuidagi tervik moodustuks, peabki interpreteerija läbima selle vahemiku, intertekstuaalse intervalli. Niisugusel kujul on tegemist representatsiooni, fiktsiooni ja puhta vormi vahel kõikuva mänguga.[41]

Kivirähki kirju lapitekk

Kivirähk mängib julget mängu kõikvõimalike meie kultuuriruumis käibivate intertekstidega: rahvapärimuslikud tekstid (müüt, muinasjutt, imelugu – nii oma kui muuilma); kirjanduslikud tekstid (eesti ja väliskirjanduse erinevad stiilid, traditsioonid); ideoloogiad; välismaine kultuur ja massikultuur; ajakirjandus ja selle erinevad žanrid; teadustekstid (ajalugu); kõnekeel, lapsekeel, tavateadvus jne. E. Arujärv leiab, et Kivirähk dekonstrueerib väsimatult: "Paneb ära ärkamisajale, biidermeierlusele ja sotsrealismile meie peades."[42] Samast kõneleb Vaapo Vaher "Rehepapi" puhul: "Kivirähk travesteerib osavalt eesti kultuurikogemust, Eisenit, realistlikku külajuttu jne. [---] Kogu lugu on mähkunud sarkastilis-irvitavasse, mütopoeetilisusesse. Kirjanik turnib meisterlikult piiril, mis eraldab absurdi kui vahendit absurdist kui eesmärgist."[43] Mihkel Muttki iseloomustab Kivirähki loomingut kui

[38] M. Russo, The Female Grotesque: Risk, Excess and Modernity. New York–London: Routledge, 1995, lk 11.

[39] Vt G. G. Harpham, On the Grotesque. Strategies of Contradiction in Art and Literature, lk 17.

[40] G. G. Harpham, On the Grotesque. Strategies of Contradiction in Art and Literature, lk 16.

[41] G. G. Harpham, On the Grotesque. Strategies of Contradiction in Art and Literature, lk 38.

[42] E. Arujärv, Armastuse masinavärk. Armastuse pilk, lk 779.

[43] V. Vaher, Eesti proosa 2000: infantiilsusest seniilsuseni, lk 433.

stiililt travestilist, mis opereerib teadlikult "suure kirjanduse" võtetega ja mõjub ühtekokku nagu "sümfooniaorkestri kasutamine lööklaulu orkestreeringus". Seda anakronismide, tänapäevase labase kõnepruugi, banaalselt sentimentaalse rahvaraamatu ja kitšiga küllastatud stiili tituleerib M. Mutt etnopungiks.[44]

Nagu öeldud, toetub "Rehepapi" kosmogoonia suuresti meie mütoloogiale ja rahvajutu traditsioonile: selle aluseks on jutud kavalast rehepapist, kes tüssab surma ja Vanapaganat ning saab jagu omavolitsema kippuvast tondirahvast. Juba romaani algus teeb aga selge viite kirjandusklassikale. Sulane Jaan vaevleb maas ja peremees Koera Kaarel kurjustab: "Ära tapsid mõisas! [---] Minu ainsa sulase tapsid ära!"[45] Kui aga lugeja arvab, et tegemist on kirjandusest tuntud situatsiooniga, kus orjarahva esindaja isepäisuse eest mõisatallis peksa saanud, eksib ta. Sulane Jaan on mõisa sahvris hoopis seepi söönud ega suuda nüüd seda roosimaitselist "maiusrooga" kuidagi ära seedida. "Mahtra sõja" paatosest pole palju alles jäänud. Romaani lõppki on klassika uuestikirjutus. Seesama sulane Jaan, kes oma rumaluse tõttu palju viletsust ja alandust tunda saanud, kaotab viimaks kannatuse. Lahendamata pinged murravad ugriliku väega välja. Romaan lõpeb mässu ja meelehaiguse võimsa demonstratsiooniga. Ületanud keelatud piiri – käinud kirikus Jeesust tulistamas –, saab Jaan jõudu ja julgust, kuid kaotab viimasegi arunatukese. Oma hävitusretkel purustab Jaan nii mõnegi mehe luud-kondid, surmab nii mõnegi külakoera oma teel, kuni tema raev suubub absurdi: hammustab joodud viina peale klaasi ja sööb seepi nii palju, kui kulub. Võidukas hüüatus enne kättemaksu nipsakale mõisateenijannale kõlab aga vägagi tuttavlikult: "Nüüd, Luise, peame pulmad!" Ja punased on needki, kuigi mitte selles mõttes kui "Tuulte pöörises": "Alasti Luise jäi meelemärkuseta lebama, pooleldi lämbunud, keha muljumisest ning pigistamisest sinine, mõnes kohas naha sees nii sügavad näpujäljed, et veri väljas."[46]

Nõnda omandavad ootamatult teksti sisse tungivad intertekstid uusi, absurdseid tähendusi – seda grotesksemaid, mida enam on nad vastuolus algteksti intentsioonidega. Tekitades lugejas teatava ootuse ja siis seda pettes, mängib Kivirähk lugejaga lõppematut kassi-hiire mängu, küttes üles tema jahikirge ja hoides tähelepanu värske.

Kupja Hansu armulugu mõisapreiliga meenutab kahtlemata "Tasuja" romantilist intriigi, kuid Kivirähk jutustab sellega ühtlasi mõistujutu võõra mentaalsuse tungimisest eestlase kultuuriteadvusesse. Importkauba maaletoojaks on kosmopoliit Lumememm. "Sa ei kujuta ette, Sander, mida ta kõike teab! Milliseid jutte ta räägib! Kuningatest ja printsidest ning rüütlitest! Ma ei saa tuppa minnagi, ainult kuula kogu aeg!" õhkab postmodernse libakrati omanik, sattudes üha enam võõra sõna mõju alla ja pühendades oma südamedaamile groteskseid värsse, mille maamehelikkuses aimub ühtaegu nii vanatestamentlikku ülevuse taotlust kui ka lastelaulu lihtsameelsust: "Sa hinga nagu vasikas, / kui väike lehmake. / Vatlupsadi, luusangadi! / Radiridiree!"[47]

Lumememm toob enesega kaasa euroopaliku rahva- ja kirjandustraditsiooni. Nende, hoopis teistsuguste lugude kõrval kahvatub eestlase pragmaatiline fantaasia. Tuttav tundub tüütuna ja meeleldi haaraks eestlane võõraste unelmate järele, teistsuguse, parema elu järele seal, kus rüütlid kangelastegusid sooritavad ja printsessid lossitornides printse ootavad.

---

[44] M. Mutt, Täiendusi eestlase mõttemaailma arengule, lk 143.
[45] A. Kivirähk, Rehepapp, lk 3.
[46] A. Kivirähk, Rehepapp, lk 200.
[47] A. Kivirähk, Rehepapp, lk 156.

Kivirähk ei saa läbi ka Kalevipojata. ""Eks Kalevipoeg oli ju jumal!" arvas Ints. "Suur ja vägev jumal. Kristus lõi ta maha. No selja tagant muidugi, ega ta muidu poleks jaksanud."[48] Ehmatavalt oikumeeniline pseudomütoloogiline interpretatsioon meie niigi läbi ja lõhki pseudomütoloogilisest vägimehest. Eestlase jumalateilm on tõesti sassis kui Kört-Pärtli särk, sest pühapäeva hommikuti minnakse kirikusse, kus seesama jumalatapja ristil ripub. Miks ka mitte, kui temalt on saadud surematu hing ja kirikus on lihtsalt hea meelt lahutada: ennast näidata ja teisi vaadata.

Eriti kirjust tekstikangast on kootud Kivirähki novellid, milles on äratuntavad erinevad esteetilised, geograafilised, ideoloogilised jne lõimed. Mõnel puhul tõukutakse mingist meile hästi tuntud tekstist, kuid asutakse selle najal sootuks omi asju ajama. "Öö täis on kirge" käsitleb kaasaegset ahistamisprobleemi. Hukutava kire võimusesse sattunud ajalooõpetaja Adolf Saar ei suuda mõelda muust kui klassis kihistavatest plikadest. Paroodiline kiredraama kulmineerub saunapeol: "Ta mitte ainult ei jäätunud, vaid muutus ka kiviks. Kõu raksatas ja hirmunud tüdrukute silme all hävisid Soodoma ja Komorra linn. Kentaurid võitlesid jumalatega, hiiglane Atlas raputas möirates taevavõlvi. Meri lõhenes, iisraeli rahvas läks sealt läbi, kuid vaarao sõjavägi hukkus röökides. Uranose verest kargasid välja fuuriad. Templieesriie lõhenes kaheks, maa oigas, jõed vahutasid, koletu kala neelas alla prohvet Joona, Eelija kihutas tulevankril kisendades taevalaotuses, Zeusi pikne tabas kõiki vääritui ning kaugel põhjas õgis jõle hunt Odini."[49] Ajaloolase kirest hullunud mõistus kuhjab õpitut ja omandatut, kuni jõuab apokalüptilisse kaosesse – ja Adolf muutub oraakliks. Seksuaalsuse vägi ühendatuna ajaloo võimuga võib tõesti hirmutavaid tagajärgi tekitada.

Novell "Meri, mu meri" alustab taas viitega Friedebert Tuglasele, kuid poole lause pealt murrab sisse rahvusvaheliselt tuntud intertekst: "Oo, meri ääretu, üüratu! Sügav kui veri, sinine kui lumi, lainetav kui eebenipuu!" See on aga alles algus. Nii sosistab madrus Heldur, kelle veearmastus on tõesti üüratu. Juba lapsena oli Helduril kombeks kõik kättesattuv pissipotti heita ja suuremaks saades pidi ta igasse lompi kive pilduma. "Mida suurem oli plärts, seda üüratum oli ka Helduri rõõm."[50] Kirjeldatud maania meenutab teadagi üht teist teenekat loopijat, Kalevipoega. Ravimatu Heldur viiakse kalurikülla. Järgnevas on ühtaegu nii August Gailitit, August Mälku kui ka Kivirähki: "Kalurikülas oli lolle ennegi nähtud. Mehed tegid seal päevast päeva rasket tööd, vedasid noota ja küttisid hülgeid. Juhtus sageli, et ootamatult puhkenud maru paadi jumal teab kuhu kandis. Tagasi koduranda jõuti alles mitme kuu pärast. Ja need, kes jõudsid, olid vahepeal soolase vee joomisest ja kaaslaste liha õgimisest puhta lolliks läinud. Nii ei pandud Helduri isemoodi olekut tähelegi ja lasti poisil rahus talitada."[51]

Sellest on Kivirähkile vähe – tema tahab näidata, kui petlikud võivad olla lugeja ootused, kelle käes on narratiivne võim. Nõnda saadab ta Helduri merd sõitma. Äkitselt märkab Heldur keset vett saart. Kivirähk kaalub erinevaid võimalusi: "Sõidame saarele, leiame sealt Heldurile naise, uue elumõtte, võib-olla koguni ideaalse ühiskonna, kus filosoofid valitsevad ning valgetes toogades töölised töötavad? Armastust? Armastust polegi ju siin loos veel pakutud! Sügavad tunded, kangelasteod, pikad dialoogid, mille käigus leitakse lahendus nii mõnelegi inimkonda piinavale probleemile, mõistetak-

[48] A. Kivirähk, Rehepapp, lk 171.
[49] A. Kivirähk, Pagari piparkook, lk 69.
[50] A. Kivirähk, Pagari piparkook, lk 191–192.
[51] A. Kivirähk, Pagari piparkook, lk 193.

se hukka inimsoo ahnus ja omakasupüüdlikkus – seda ootad sa, lollike! Tahad, et Heldur tutvuks poeediga või targa vanamehega, kes on elu näinud ja tunneb selle varjukülgi, kuid jääb siiski surmani optimistiks. Ootad, et lugu muutuks viimaks ometi tõsiselt võetavaks ning sa võiksid mõista, milles on *point*. Oled valinud vale autori. Vaid sihitut, pöörast ja juhmi vägivalda tahan ma sulle nüüd pakkuda, loo lõpetuseks, ei enamat. Ma tapan Helduri, ja sa ei saa iial teada, mis mõte sellel kõigel oli."[52]

Kirjandusteadusliku tendentsiga intermeediumi järel antakse Heldurile võidelda koletisega. Järgnevaga demonstreerib Kivirähk taas oma diskursuseteadlikkust. Võitlus on klassikaliselt groteskne, kuid kivirähkilik: "Heldur niitsatas. Ta tegi paar vankuvat sammu ja lõi oma viimase, juba kustuma hakkava jõuga koletisele jalaga tagumiku. Koletis kääksatas ning virutas raevust hullununa kirve Heldurile kõhtu. Soolikad hüppasid välja nagu vedrud diivanist, nemad polnud ju kunagi päikest näinud ja tundusid nüüd seda üllatusega uudistavat, kuid kaua neil seda võimalust polnud. Koletis astus neile kabjaga peale."[53] Võitluse ülevat meeleolu häirivad niitsatused, kääksatused ja lõpuks soolikad kui voodivedrud. Ülev ja madal ühendatuna ühes hingetõmbes, räige naturalism, sisemuse väljapoole pööratus – kõik on tunnustatud groteskivõtted. Hetkel, mil tundub, et nüüd on küll loo lõpp ligi, tuuakse veel mängu politseinik Charles Hess, tegelane filmimaailmast. Püstolid pauguvad, koletise küüs läbib politseiniku, ajutükid lendavad ja lavale astub vaga mees Sohva Püha, kes matab säilmed ja palvetab hukkunute haual. Koletise seljatükist tehtud pulbriga parandab ta nurganaistel verejooksu. Kuuleme veel Sohva hukkumisest Indoneesias misjonitööd tehes, mis samuti klassikaliselt groteskne ("haigestus kõhutõppe ja sittus oma sisikonna välja, olles enne kombekohaselt pihtinud").[54]

(Järgneb)

[52] A. Kivirähk, Pagari piparkook, lk 196.
[53] A. Kivirähk, Pagari piparkook, lk 197.
[54] A. Kivirähk, Pagari piparkook, lk 198.

PILGUHEIT PEAAEGU NELJA SAJANDI TAGUSELE SÕNATULETUSELE

Heinrich Stahli omapärased tuletised

KÜLLI HABICHT

Sõnade sufiksiline tuletamine on läbi aegade kuulunud eesti keele sõnavara rikastamise oluliste võimaluste hulka. Ka vanema kirjakeele perioodil, mil tekstide uudsetest sisunõuetest lähtudes tuli luua rohkesti uut sõnavara, on tuletamist kui keele võimalust küllalt ulatuslikult ära kasutatud ja varem olemas olnud tuletised on andnud analoogia uute derivaatide moodustamiseks.

Järgnevalt keskendutakse Heinrich Stahli kahes religioosse sisuga raamatus "Hand- vnd Hauszbuches Für die Pfarherren / vnd Hauszväter Ehstnischen Fürstenthumbs" (1632–1638)[1] ja "Leyen Spiegel" (1641–1649)[2] kasutatud omapärastele tuletistele, eesmärgiga iseloomustada H. Stahli teoste leksikaalset eripära. Ülevaade peaks ühtlasi avama XVII sajandi esimese poole eesti kirjakeele loomulikult produktiivsed[3] sõnatuletusmallid ja liited. Võib eeldada, et tol ajal kirjutanud saksa autorid olid need just teatavat tüüpi tuletiste suurest sagedusest lähtudes omaks võtnud, kuigi ühtki tuletusküsimusi puudutavat grammatikat ei olnud veel ilmunud. Nii võimaldab mingi liite domineerimine välja tuua juba peaaegu 400 aastat tagasi sõnamoodustuses olemas olnud avatud piirkonnad. See n-ö loomuliku tuletuse kirjeldus haakub 1980-ndatest aastatest alates populaarsust võitnud loomuliku morfoloogia esindajate seisukohtadega: loomulik on ühevormiline (üks funktsioon, üks vorm), läbipaistev (eelistatud on paradigmaatilised, ühetähenduslikud vormid ja protsessid, sõnatuletuses kindla tähendusega liidete kasutamine), süsteemne ning ikooniline.[4] Seega on derivatsioon valdkond, kus teatavate produktiivsete ja kindla tähendusega liidete kasutamine täiendab olemasolevat süsteemi ning võib luua arusaadavaid tulemusi ka siis, kui tuletise moodustaja ise keelt emakeelena ei valda.

Artiklis on kasutatud ümbertõlgenduse mõistet, mille all mõeldakse eesti kirjakeele kujunemisloos olulistes Stahli teostes sisalduvaid grammatilisi ja leksikaalseid uustõlgendusi varasema kirikukeele ja kindlasti ka rahvakeele baasil.

H. Stahli töödest on analüüsiks valitud vaid tänapäeva keele seisukohalt sisu või vormi poolest erinevad tuletised, mida on leitud 171. Kõiki H. Stahli teostes sisalduvaid tuletisi ei olnud artikli mahu piiratuse tõttu võimalik ega otstarbekaski analüüsi kaasata, sest eesti keele õppetooli vana kirjakeele töörühma koostatav Stahli-korpus on peagi valmimas ja sealt saadavad andmed osutuvad statistiliselt kindlasti usaldusväärsemaks kui praeguses

[1] Edaspidi lühendatud HH.

[2] Edaspidi lühendatud LS.

[3] Produktiivsust mõistetakse siinses kontekstis kui avatud ja regulaarset uute tuletiste moodustamise võimalust. Sellega kaasneb ka vastavate tuletiste hulga suurenemine.

[4] Seisukoht, mida esindab paljudes oma töödes (ka sõnatuletusse puutuvalt) Austria keeleteadlane Wolfgang Dressler, vt nt: W. Dressler, Morphonology. The Dynamics of Derivation. Ann Arbor: Karoma, 1985.

töös kasutatud vana kirjakeele sedelkartoteegi ja tekstide lugemise käigus tehtud üleskirjutuste materjalid. H. Stahli tuletiste omapära avamiseks näib aga paremini sobivat just siin kasutatud valikuline meetod. Omapära kriteeriumiks on peetud tuletise puudumist tänapäeva eesti keeles, selle teadaolevat esmaesinemust H. Stahli teostes, s.t puudumist Stahli-eelsetest tekstidest (XVI sajandist säilinud lühikestest tekstikatketest ja Georg Mülleri jutlustest). Sellistele tingimustele vastava materjali hulgas peaks kõrvuti rahvakeelsete ja varasematest tekstidest laenatud tuletistega sisalduma ka H. Stahli enese sõnalooming (seda eeskätt juhutuletistena avatud sõnamoodustuspiirkondades). Selle väljaselgitamine, mis on algupäralt rahvakeelne ja mis Stahli enese loodud, pole probleemideta, sest meie vanema rahvakeele kohta pole säilinud materjaliallikaid. Murdematerjal, millele on võimalik rahvakeelsuse üle otsustamisel tugineda, pärineb üleskirjutustena tunduvalt hilisemast ajast, XX sajandi algusest. Seetõttu on osa rahvapärastest tuletistest võinud murdekogumise aegadeks juba keelest kadunud olla. Teisalt on võimalik seegi, et H. Stahli küllalt mõjukatest kiriklikest raamatutest lähtunud tuletised on võinud näiteks kirikuõpetajate vahendusel jõuda vanemast kirjakeelest rahvakeelde, nende liikumisteed pole aga tänapäeval kasutada oleva materjali põhjal võimalik kindlaks teha. H. Stahli omapäraste tuletiste säilimist ja võimalikku rahvakeelsust on vaetud, võrreldes materjali F. J. Wiedemanni sõnaraamatus[5] ja A. Saareste eesti keele mõistelises sõnaraamatus[6] sisalduvate tuletistega ning "Väikese murdesõnastiku"[7] ja "Eesti murrete sõnaraamatu"[8] seni ilmunud osade materjaliga.

Võrdlemisel pole arvesse võetud Stahli-järgsete vana kirjakeele autorite keelekasutust. Võimaliku rahvakeelsuse üle otsustamisel on probleemiks ka see, et ehkki F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamat sisaldab hulgaliselt vana rahvakeele sõnavara, on seal kasutatud ka vanema kirjakeele, mh H. Gösekeni sõnaraamatu materjale, kus on omakorda H. Stahli sõnu. Seega on H. Stahli teoste sõnavara võinud H. Gösekeni vahendusel jõuda Wiedemanni sõnaraamatusse ja esineda seal ehk vahel ka ilma vastava märgendita.

H. Stahli teostest leitud tuletisi on võrreldud ka tema sõnastikus esitatutega[9] ja püütud selle põhjal järeldusi teha H. Stahli tuletusalaste eelistuste ja tema teoste keelepruugis juurdunud derivaatide kohta.

Teemat käsitlema asudes tuleb meenutada sedagi, et Heinrich Stahli eesti keel on ilmselge segu tema oma keeletunde baasil loodud vormidest ja varasemate autorite tekstide leksikast ning vormistikust. H. Stahli keelekasutus on väga varieeruv: tuletistestki leidub seal hulgaliselt eesti keelele omaseid ja juba varasemates tekstides kasutust leidnud derivaate, samal ajal on autoril tulnud tekstide nõudeid arvestades ilmselt ka ise sõnu luua. Ehkki on ilmne, et kõik järgnevalt vaatluse alla tulevad tuletised ei ole H. Stahli enese loodud, on nende analüüsi kaasamise põhjenduseks asjaolu, et tegemist on tänapäevaks käibelt kadunud omapäraste arhailiste või rahvakeelsete tule-

[5] F. J. Wiedemann, Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus, 1973.

[6] A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.

[7] Väike murdesõnastik I–II. Toimetanud Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1982–1989.

[8] Eesti murrete sõnaraamat I–II. A–kats. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1994–1999.

[9] Selles on aluseks võetud Kristel Kikka 1999. aastal valminud bakalaureusetöö materjal: K. Kikas, Heinrich Stahli saksa-eesti sõnastik (1637) eesti-saksa sõnastikuna. (Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.)

tistega, millele H. Stahli teosed on garanteerinud säilimise. Ilmselt on H. Stahl kogu oma teksti siiski ise redigeerinud, mistõttu võib eeldada, et ta on ka vastavad tuletised oma keelepädevusele tuginedes vastuvõetavaks tunnistanud.

Tagantjärele ei ole võimalik kindlaks teha, missugused tuletusreeglid tollases keeles kehtisid, mistõttu tuleb piirduda H. Stahli kasutatud sõnavara tuletusskeemide kirjeldusega, võtmata seisukohta selle suhtes, kas tegu on keeleliselt korrektse või väära tulemusega.

Materjali valikul on lähtutud formaalsest kriteeriumist ehk sellest, et kõik järgnevalt vaatluse alla tulevad sõnad on tänapäeva eesti grammatikakirjeldust arvestades tuletised. Leitud derivaatide hulgas on selliseidki sõnu, mille puhul omapära aluseks pole mitte tuletamine, vaid eripärane, tänapäevaks kirjakeelest kadunud tüvi tuletusalusena, nt *ihkuma* 'õhkama' või *meevikene* 'tuvi'. Leidub ka tuletisi, kus omapära põhineb tänapäeva keelest erineval häälikulisel kujul, kuigi sisu on läbipaistev, nt *ahtukene* 'ahtake', *haljandama* 'haljendama', *jutelja* 'jutlustaja', *tervus* 'tervis', *sõdama* 'sõdima', *inimeselik* 'inimlik' jt. Enamasti on aga eripärased nii tuletise sisu kui ka vorm, nt *hiljulik* 'tasane, vaikne', *kuuljalikult* 'sõnakuulelikult', *kombisema* 'komistama', *ihadelema* 'ihkama', *ilmamõõtlik* 'mõõtmatu', *taetama* 'tabama' jt.

Tegemist on pankroonilise analüüsiga selles mõttes, et vaadeldav keelematerjal pärineb minevikust, tõlgendusmetoodika käesolevast ajast ja derivatsiooni näol on tegemist protsessiga, mille põhilised mehhanismid on suhteliselt konstantsena olemas olnud eesti kirjakeele algusaegadest kuni tänapäevani. Tuletiste analüüsil on tuginetud R. Kasiku käsitlusele[10] ja eesti keele teadusliku grammatika sõnamoodustuse osale.[11]

Kõige enam leidus vaadeldud materjali hulgas omapäraseid verbituletisi (58 ehk 34%), mõnevõrra vähem oli tuletatud adjektiive (47 ehk 28%) ja substantiive (43 ehk 25%). Adverbituletisi oli 23 (13%).

1. Nimisõnatuletised

Eespool nimetatud kriteeriumidele vastavaid omapäraseid nimisõnatuletisi leidus H. Stahli teostes 43, enamik neist on saadud *us*-liite või selle variantide (*-dus*, *-tus*) abil (kokku 24). On ilmne, et H. Stahl on vallanud *us*-liite kasutamise võimalusi ja loonud uusi tuletisi olemasolevate analoogial. Teine ulatuslikumalt rakendust leidnud nimisõnaliide on H. Stahli töödes *-line* (5). Leidub ka neli *ja-* ning kolm *mine-* ja *kene*-liitelist nimisõna. Ülejäänud liited *-ne*, *-ik* ja *-lik* leiavad kasutust ühel korral.

Järgnevalt pole võimalik esitada lausenäiteid kõikide H. Stahli omapäraste tuletiste kohta, vaid välja on valitud ilmekamad. Ülejäänud tuletised mainitakse ära vaid loendites, vajaduse korral tähendusseletusega, kuid ilma kontekstita. Vaatluse alt jäävad kõrvale kõik tänapäeva eesti keeles olemasolevad tuletised, mille teadaolev esmaesinemus läheb tagasi H. Stahli teosteni, nt *ebalemine*, *emakas*, *kaksik*, *kümnis*, *matus*, *palgaline*, *saadik*, *selgus*, *värdjas* jt.

***us*-liitelised nimisõnad.** Stahlil kasutust leidnud *us*-liitelised nimisõnad võib jagada järgmistesse semantilistesse rühmadesse.

---

[10] R. Kasik, Eesti keele sõnatuletus. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu, 1996.

[11] M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1995.

1. Abstraktseid mõisteid väljendavad tuletised: *algdus*, *lükatus* 'takistus', *mäletus* 'mälu', *seisus* 'olukord, seisund', *täitus* 'täiuslikkus, rohkus'.

2. Omadusi ja seisundeid väljendavad tuletised: *kibedus* 'valu, mure', *paljastus* 'alastus', *roojastus* 'roojus', *tervedus* 'tervis'.

3. Tegevusprotsesse väljendavad tuletised: *lõikatus* 'lõikus', *pühitsetus* 'pühitsus', *püüdus* 'püük', *tapetus* 'tapmine', *teotus* 'teostus, täideviimine'.

4. Tegevuse tulemust väljendavad tuletised: *käskus* 'käsk', *laidus* 'lait', *lubaus* 'lubadus', *sõimatus* 'sõim'.

5. Nähtusi väljendavad tuletised: *koitus* 'koit', *näitus* 'ilmutus'.

Tähenduselt erineb tänapäeva eesti keelest tuletis *lükatus*, mis esineb ühel korral "Leyen Spiegelis", kus fraasi tähenduseks on 'komistuskivi' (*lükatus* tähendab takistust). H. Stahl on väljendi ilmselt saksa keelest sõna-sõnalt tõlkinud, seda tuletist ei esine murretes ega üheski vaadeldud sõnavaraallikatest:

sahp temma paliulle öhex langmissex / öhex kiwwix sest ***lückatussest*** */ ninck öhex suhrex kiwwix sest pahandussest /*
so wirt er vielen zum fall / zum Stein des ***anstosses*** */ vnd felsz der ergernusses /* (LS, 38).

Omapärane on ka tuletis *näitus* 'ilmutuse' tähenduses, mida esineb H. Stahli mõlemas teoses, ent mida on registreeritud ka murretest, nt

Meile sahwat agkas kax Chritusse ***nöitusset*** *Evangeliummes ülleszkirjotut;*
Es werden vns aber zwo des HErrn Christi ***Erscheinungen*** *im Evangelio auffgezeichnet* (LS, 432).

Vormilt sarnaneb eelmise tuletisega *täitus*, mida H. Stahl on kasutanud oma mõlemas teoses abstraktses tähenduses 'täiuslikkus', mis on nähtavasti tema enese tähenduslik ümbertõlgendus *täitma*-verbi alusel:

kumb on se Köis sest ***Töitussest.***
die da ist das Band der ***Vollkommenheit.*** (LS, 687).

H. Stahli teostes kasutust leidnud omapärastest *us*-liitelistest tuletistest on tema sõnaraamatus fikseeritud vaid üksikud: *lõikatus*, *mäletus*, *seisus*, *tapetus*, *tervus*.[12] See näitab, et tegelikus tekstis on H. Stahl kasutanud rohkem ühelt poolt rahvakeelseid tuletisi ja teisalt loonud neid konteksti vajadusi arvestades olemasolevate tuletiste analoogial juurde.

Ülejäänud tuletised leiavad vähem kasutamist. *line*-liitega leidub põhiliselt isikut tähistavaid tuletisi malliga S + *-line*: *juudaline* 'juut' (neutraalses rahvuse tähenduses, ilma hiljem lisandunud negatiivse konnotatsioonita), *suguline* 'sugulane', *vaheline* 'vahendaja, vahemees', *võlgline ~ võlaline* 'võlglane' ja üks loomanimetus *metsaline* 'metsloom'. Viimase puhul on huvitav see, et sõna esineb H. Stahli mõlemas teoses kolmel korral neutraalses tähenduses:

Needt ***metzalisset*** *annap meile se metz / Monne lindo taiwa pilwe alt Meije lauwa pehle Tullep kahs kalla Ninck metza leeha neist mehjest / vel mah auckust. Das* ***Wild*** *bringt vns der Busch herfür / Manch vogel ausz dem lüffte~ / Auff vnsern Tisch Kompt auch der Tisch Sampt Wilpret ausz den Klüfften.* (HH II, 233)

Tänapäeva eesti keeles on see sõna saanud negatiivse tähendusvarjundi, tähistades julma, kiskjalikku metslooma ning olles metafoorselt üle kandunud ka jõhkralt käituva inimese tähistajaks.

Huvipakkuv on ka tuletis *võlgline ~ võlaline*, sest sellest leidub HH-s neli eri varianti: *võlgaline*, mis esineb kolmel korral, *võlgline* kahel, *võlgaleine*

[12] K. Habicht, *us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles. Tartu, 1995. (Käsikirjaline magistritöö TÜ eesti keele õppetoolis.)

kahel ja *võlgleine* ühel korral. Selline varieeruvus näitab H. Stahli ükskõikset suhtumist keelematerjali ühtlustamisse. Diftongiline liitekuju on arhailine, olles registreeritud ka Wiedemanni sõnaraamatus kujul *võlglaine*.

mine-liitega on loodud kolm omapärast tuletist: *alambine* 'alam, alluv', mis esineb kahel korral HH-s, nt

Neist ***allambissest*** *paljo tohat ommat / ke sünnust Iummal keddakit kuhlwat / Der* ***Vnterthanen*** *viel tausende sind / die von dir GOTT nicht hören /* (HH II, 118),

pitkmine 'pikne', mis esineb ühe korra LS-is ja võib olla H. Stahli enese juhutuletis:

eth Ium~al ommal ***pitckmissel*** *(ninck sannal) sahp wehje andma: das GOtt seinem* ***Dönner*** */ (vnd Worte) krafft geben werde /* (LS, 55)

ning *ülevõimine* 'võitmine', mille tekkel on oluline saksa keele mõju (vrd sks *Überwinden*).

Viis omapärast tuletist leidub *ja*-liitega: *aupüüdja* 'auahne inimene', *jutelja* 'jutlustaja' (selle puhul on omapärane vaid tuletustüve vorm), *kombiseja* 'komistaja', *ülevõija* 'võitja', kus tuletusaluseks on saksa keelest otse tõlgitud ühendverb *ülevõima* (*überwinden*), nt

Minna pallun sünd / sinna wegkiw ***üllewoija*** *sest Kurratist /*
Ich bitte dich / du mechtiger ***Vberwinder*** *des Teuffels /* (LS, 333)

ning *ümberdaja* 'ümmardaja', mille puhul on taas tegu tänapäevakeelest vormiliselt erineva tuletisega, mis on samas tähenduses ära toodud ka Wiedemanni sõnaraamatus. Kõik viimati nimetatud on tegijanimetuletised malliga V + *-ja*.

Ülejäänud liidetega on moodustatud vaid üks tuletis. Nii on *ne*-liite abil tuletatud omapärane deminutiivne nimisõna *kanane* 'kanapoeg', mis esineb H. Stahli mõlemas teoses ning on murdesõnaraamatu andmeil registreeritud Kihelkonnalt ning Lõuna-Eestist (Sangaste, Urvaste, Rõuge, Põlva, Vastseliina ja Setu murrakust). Selline erinevates perifeersetes murrakutes esinemine võib viidata, et sõna on varem ka laiemalt kasutusel olnud.

ninck tahap nemmat ommade sibade alla kogkoma / kudt üx kanna kogkup ommat ***kannaset****.*
Vnd will sie vnter seine Flügel samlen / wie eine Henne versamlet ihre ***Küchlein****.* (LS, 104)

lik-liitega võiks olla tuletatud isikut tähistav nimisõna *kunstlik* 'kunstnik'. Võimalik on aga seegi, et alamsaksa keeles olemas olnud adjektiivituletis *kunstlik* on eesti keelde laenatud (*kunstniku* tähenduses on keskalamsaksa keeles kasutusel tuletis *kunstiger*) ja saanud H. Stahli ümbertõlgenduses lihtsalt uue, substantiivse tähenduse. See sõna esineb LS-is kolmel korral, nt:

ninck pöhrame hendes kurrati ninck tem~a orjade / nende falschide oppijade / nöidade / lausjade ninck muh kurrati ***kunstlickude*** *jure /*
vnd wenden vns zum Teuffel / vnd seinen Dienern / den falsche Lehrern / Zauberern / beschwerern / vnd andern Teuffels ***künstlern*** */* (LS, 267).

Problemaatiline on substantiiv *laadik* 'laegas', mille päritolu seletamiseks on kaks võimalust. Eesti keele *ik*-liitelise tuletise korral võib tüvi olla laenatud alamsaksa (*lade*)[13] või saksa keelest (*Lade*), nt

Kus se sehdusse ***Ladicko*** *needt Philistrit neist Israelitist ollit wotnut /*
Als die ***lade*** *des Bundes von den Philistern den Israelitern genom~en /* (LS, 388).

[13] Nii seletab sõna päritolu ka P. Ariste oma artiklis "Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles" (Emakeele Seltsi aastaraamat IX. Tallinn, 1963, lk 95).

See sõna võib aga laenuna tuleneda ka keskalamsaksa keele deminutiivsest tuletisest *lādeken* 'laekake',[14] olles vormilt mugandatud, kuid mitte eesti keeles tuletatud. Praeguses käsitluses on *laadik* siiski tuletiseks loetud, nagu möönab ka P. Ariste. Sõna on registreeritud ka Eesti murretest.

Lõpetuseks olgu välja toodud mõni H. Stahlil kasutusel olnud nimisõnatuletis, mis on tänapäeva eesti keeles tuntud muus tähenduses, nt *mäletus* 'mälu', *seisus* 'olukord, seisund', *paljastus* 'alastus', *teotus* 'teostus, täideviimine', *näitus* 'ilmutus', *vaheline* 'vahemees' ja *kunstlik* 'kunstnik'.

2. Omadussõnatuletised

Omapäraseid omadussõnatuletisi on H. Stahli teostes kokku 47 ning kõige rohkem on *lik-*, *ne-* ja *line*-liitelisi adjektiive. Ilmselt on need liited kuulunud ka tema enese sõnaloomevahendite hulka. Rohkesti leidub H. Stahli teostes ka *kene*-deminutiiviliitega omadussõnu, mis võib olla tingitud lähteteksti stiililisest eripärast, kuid siin käsitletud tuletiste hulgas on selliseid vaid kaks. Samuti on tema tekstidele iseloomulikud *ja*-liitelised verbidest tuletatud omadussõnad, nt *suutsutaja* 'suitsev, tahmav', *muriseja* 'murisev', *kumiseja* 'kumisev', *kõlbija* 'kõlvuline, kõlblik' jt.

Järgnevasse ülevaatesse ei ole kaasatud tänapäeva keeles samas tähenduses tuntud sõnu, mis teatava üllatusena on olemas juba H. Stahli tekstides, nagu *heitlik*, *kiimaline*, *lihane*, *mõtlik*, *pikaline*, *puine* jt.

Omapärastest adjektiivituletistest moodustavad *lik*-liitelised umbes poole: neid on 24. *lik*-liite päritolu problemaatilisus muudab tuletiste analüüsi pisut komplitseerituks. See liide on sarnasena kasutusel ka keskalamsaksa keeles, mida eesti kirjakeele kujunemise algusaegadel linnades, eriti Tallinnas, kõneldi. Seega on võinud algupärase *lik-* (<**-likko*) liite produktiivsus alamsaksa *lik-* ja hiljem ülemsaksa *lich*-liite eeskujul suureneda.[15] *lik*-liite suure kasutusvabaduse taga näeb ka Johannes Aavik XX sajandi esimesel veerandil asjaolu, et see ei ole algupäralt ja tuletuselt rahvaomane liide, viidates sellele, et saksa *-lich* ja rootsi *-lig* on olnud siin eeskujuna kaasa mõjumas, mistõttu *-lik* on valgunud igale poole algupäraseid *line*-sõnu välja tõrjudes. Üheks tõestuseks, et *-lik* pole rahvaomane liide, toob J. Aavik väite, et vastavad tuletised "enamasti kiriklikka aimeid edustavad".[16] Järgnevalt on vaatluse alt kõrvale jäetud sellised H. Stahlil kasutatud *lik*-lõpulised sõnad, mis on ilmselt koos liitega alamsaksa keelest laenatud, näiteks *deenstlik* (keskalamsaksa *dênstlik* 'teenistusvalmis') või *igalik* (keskalamsaksa *igelik* 'igaüks'), ehkki viimase puhul on mõeldav ka tuletuskäik pronoomen *iga* + *-lik*, kus alamsaksa sõna on võinud motiveerida eesti tuletise loomist.

lik-liiteliste tuletiste hulgas torkab silma H. Stahli omaloomingu suur osakaal. Näiteks on ta selgelt eelistanud malli *ilma* + *verbitüvi* + *-lik*: tuletised *ilmahukkaminelik*, *ilmakannatalik*, *ilmamõõtlik*, *ilmanägelik*, *ilmasugulik*, *ilmasurelik* on moodustatud selle malli järgi. Malli eeskuju on saksa vormimoodustuses, mida H. Stahl on tõlkes täpselt järginud. Eesliide *un-* on tõlgitud eesti keelde tüvega kokku kirjutatud eessõnaga *ilma* ning tüvele on lisatud *lik*-liide (saksa keeles vastab sellele enamasti *-lich*).

---

[14] A. Lasch, C. Borchling, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Mit Unterstützung der Deutschen Forschungsgemeinschaft herausgegeben von Gerhard Cordes. Kiel: Karl Wachholz Verlag Neumünster, 1977.

[15] M. Norvik, Eesti *lik*-sufiksist. – Keel ja Kirjandus 1959, nr 1, lk 29–31.

[16] J. Aavik, *-line* ja *-lik* lõpulised omadussõnad. Katse *-lik -line* korralagedust korraldada. Jurjev: Eesti Kirjastuse-Ühisuse "Postimehe" trükk, 1914, lk 13.

ilmamõõtlik 'mõõtmatu' esineb LS-is kuuel korral:

Se Issa on ***Ilmamöhtlick*** */ se Poick on* ***Ilmamöhtlick*** */ se Pöha Waim on* ***Ilmamöhtlick****.*
Der Vater ist ***Vnmeszlich*** */ der Sohn ist* ***Vnmeszlich*** */ der H. Geist ist* ***Vnmeszlich****.* (LS, 620),

ilmanägelik 'nähtamatu' tuleb aga samas teoses esile vaid ühel korral:

Iummalal sel igkawessel Kunningal / sel Ilmahuckaminnelickul / ninck ***Ilmanegkelickul*** */ ninck üxpeines Tarckal / olcko Auw ninck Kihtus igkawest / GOtt dem ewigen Könige / dem Vnvergänglichen / vnd* ***Vnsichtbaren*** */ vnd alleine Weisen / sey Ehre vnd Preisz in Ewigkeit /* (LS, 623).

Ühel juhul, tuletise *ilmasüüdlik* 'süütu' puhul, on eelnimetatud mallis kasutatud ilmselt vana substantiivitüve *süüd* 'süü', nt

Minna ollen üllekochto tehnut / eth minna ***ilmasühdtlicko*** *Werre petnut ollen / Ich habe vnrecht gethan / dasz ich* ***vnschüldig*** *Blut verraten habe /* (LS, 438).

Omapärastest *lik*-liitelistest tuletistest võiks nimetada adjektiivi *ebalik* 'ebalev', mida ei esine üheski muus sõnavaraallikas, nt

sest eth üx ni ***ebbalick*** *on / se teep temma omma kurjus /*
Dann das einer so ***verzagt*** *ist / das macht seine eigen boszheit /* (HH IV, 198);

samuti *hiljulik* 'tasane, vaikne', mis esineb küll enamasti H. Stahlile eriomase liitadjektiivi *hiljulikmeeleline* koosseisus, ent kahel korral ka omaette adjektiivina, nt

eth nemmat meid ***hiljolicko*** *meele kahs öigke tee pehl peawat sahtma.*
das sie vns mit ***Sanfftmütigem*** *Geist zu recht helffen sollen.* (LS, 40).

H. Stahli teoste omapärase sõnaloomingu arvele võib kanda tuletised *ägalik* 'pelglik' ja *muldalik* (esineb ühel korral LS-is) 'maine, kaduv', nt

mea sihn sahp külwatut üx ***muldalick*** *ninck leehalick Iho / se sahp sehl üllesztousma üx waimolick Iho.*
Was hie gesäet wird ein ***Natürlicher*** *Leib / das wird dort auszerstehen ein Geistlicher Leib.* (LS, 442).

Üks tuletis, mis on kasutusel ka tänapäeva eesti keeles, esineb H. Stahlil muus tähenduses: *mõistlik* on tal lisaks tänapäeval tuntud tähendusele 'arukas' ka tähenduses 'mõistetav', mis tuleb ehk lugeda H. Stahli tähenduslaienduseks, nt

Se pöha Kirri on issi hennessest selgke ninck ***moistlick*** */*
Die H. Schrifft ist an ihr selber klar vnd ***verstendlich*** (LS, 420).

Omapärane on ka ilmselt ühendverbi *kaasa kannatama* baasil tuletatud adjektiiv *kaaskannatalik* 'kaastundlik', mis esineb ühel korral HH-s, nt

Olcket keick öhes meeles / ***kahskannatalickut*** */ weljalisset / armolisset / heldet ninck tassaset.*
Seyd allesampt gleich gesinnet / ***Mitleidig*** */ Brüderlich / Barmhertzig / Freundlich.* (HH III, 100).

Ülejäänud *lik*-liitelised tuletised olgu siinkohal samuti nimetatud: *ajalik* 'ajaline', *hirmulik* 'hirmus', *hooplik* 'hooplev', *kannatalik* 'kannatlik', *kiitlik* 'kiiduväärt', *kuuljalik* 'kuulelik', *parandalik* 'patust pöörduv', *pöörlik* 'pöörane', *rutulik* 'kiire', *siselik* 'sisemine', *sugulik* 'viljakas', *süüdlik* 'süüdi olev'. H. Stahli enese sõnaloomingu hulka tuleb lisaks *ilma*-algulistele deverbaalsetele *lik*-tuletistele ilmselt arvata ka tuletised *kuuljalik*, *muldalik*, *siselik* ja *rutulik*.

lik-liiteliste verbaaladjektiivide vormi osas torkab silma asjaolu, et kui rahvakeeles liitub *-lik* enamasti konsonandile,[17] siis H. Stahlil on rohkem vokaalile liitunud *lik*-sufiksiga verbaaladjektiive, nt *kannatalik*, *kaaskannatalik*, *parandalik*, kus tüvi ei lühene. Tuletusmall *tegijanimi* + *-lik* on Helmi Neetari arvates põhjaeesti murretes üsna vana,[18] see esineb H. Stahlil ühes omapärases tuletises *kuuljalik*.

Küllalt rohkesti leidub tuletisi ka *ne*-liitega (9). Nende hulgas on ilmselt varem keeles olemas olnud derivaate, nt *ennene* 'endine', mis on murdesõnastiku andmetel registreeritud Setumaalt; *igane* 'igavene', mis on üles tähendatud Jaani ja Rannu murrakust; *järgne* 'püsiv, pidev', mis on selles tähenduses fikseeritud ka Wiedemanni sõnaraamatus; *madune* 'maduderohke, madusid täis' (esineb Viru-Nigula, Vaivara, Kodavere ja Karula murrakus ning on registreeritud ka Wiedemanni sõnaraamatus samas tähenduses kui H. Stahlil) ning leksikaliseerunud tuletis *pidune* 'kogu' (on kollokatsioonis *pidune päev* välja toodud Wiedemanni sõnaraamatus ja A. Saareste mõistelises sõnaraamatus). H. Stahli sõnaloominguks võib ehk pidada juhutuletisi *aukne*, *muldne* 'maine, kaduv' ja *põrguhauane*, mis on loodud ilmselt konteksti vajadusi arvestades. Omapärane on ka pronoomenitüveline tuletis *endane* 'rase' (perifrastiline verb *endas olema* 'rase olema' leiab kasutust ka Mülleri jutlustes), mis tuleb kolmel korral esile HH-s, nt

Hedda agkas ninck waiw neil ***hendasille*** */ ninck immitajalle sel ajal.*
Weh aber den ***Schwangern*** *vnd Säugern zu der zeit.* (HH III, 146).

Huvitav on rahvakeelse tuletise *viline* 'vilets' esiletulek (ühel korral LS-is), mille tuletustüvi *vili* esineb ka lõunaeestilises substantiivis *vilitsus* (vrd *vilets*). See tuletis on murdesõnastiku andmetel kirja pandud vaid Setumaalt ja Kihelkonnalt, seega täiesti eri paigus kõneldavatest perifeersetest murrakutest, mis võib viidata varasemale ulatuslikumalegi rahvakeelsele kasutusele:

keicke Innimeste ello on heddalinne ninck ***willine*** */ ammo sest pehwast / kumbal nemmat ilmale tullewat / emmis se pehwa / kumbal nemmat sahwat mattetut se mulda sisse /*
Es ist ein Elend ***jämmerlich*** *ding vmb allen Menschen Leben / von Mutter Leibe an / bisz sie in die Erde begraben werden /* (LS, 180).

line-liitelisi tuletisi leidub materjali hulgas kaheksa. Enamik neist on ka tänapäeval tähenduslikult läbipaistvad, erinedes vaid vormilt, nagu *igapäevaline* 'igapäevane', *rikkaline* 'rikkalik', *sureline* 'surelik', *veljeline* 'vennalik', *viljaline* 'viljakas'. Leidub aga ka sisult läbipaistmatuid tuletisi, nt *meeleline* tähenduses 'meeldiv', *tänapäevaline* 'tänane', *päevaline* 'igapäevane', nt

Anna münnul Issand sesinnase ilma sees / se ***pehwalisse*** *leiba mah pehl /*
Gib mir O HERR auff dieser Welt / das ***täglich*** *Brot auff Erden /* (HH II, 130).

Needki mallid (S + *-line* ja V + *-line*) on rahvakeeles olemas olnud, H. Stahli teoste omapäraks võib pidada sõnu *tänapäevaline* 'tänane', *igapäevaline*, *veljeline* ning verbi tüvest saadud omadussõna *sureline*.

Omapäraste tuletiste loomisel on kasutatud veel *kene*-liidet, mille abil on tuletatud adjektiivid *ahtukene* 'ahtake' ja *kebikene* 'kerge', millest esimene on rahvakeeles olemas, teine võib aga kuuluda H. Stahli sõnaloomingu hulka, nt

Münno Ick on magkus / ninck münno Kohrm on ***kebbikenne***;
Mein Ioch ist süsz / vnd meine Last ist ***leicht***; (LS, 491).

---

[17] H. Neetar, Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes I. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, 1990, lk 79.

[18] H. Neetar, Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes I, lk 81.

Liidete abil tuletatud omapäraseid määrsõnu pole H. Stahli teostes palju (23) ning need on enamasti *st(e)*- ja *lt*-liitelised viisituletised. Seega on H. Stahli ajalgi olnud produktiivsed needsamad adverbituletustüübid mis tänapäeva eesti keeles, erinev on vaid liite vorm: vana ja rahvakeeleski tuntud *-st* või *-ste* tänapäevase *-sti* asemel. Enim leidubki *st(e)*-liitelisi adverbe, neid on 10, nt *armuliste* 'armulikult', *laialist* 'laiali', *mõlembaste* 'mõlemal viisil', *rikkalist* 'rikkalikult', *rutulikust* 'kiiresti', *targalist* 'targasti' ja *tasast* 'vaikselt, tasa', nt

*ninck kus nem~at sahwat aszja pehle welja hajatut / **ruttolickust** ommat aszjat hajama / ninck jelle koddo tötma.*
*Vnd wan sie ausz gesandt werden / oder sonst auszgehen / geschäffte zu verrichten / **schleunig** ihr gewerb ins werck stellen /* (LS, 107),

kus on huvitav see, et eesti- ja saksakeelne kontekst ei ole täpses vastavuses. See võib viidata asjaolule, et H. Stahl pole siin teksti ise tõlkinud, vaid kombineerib varem olemas olnud tekste.

Tuletis *targalist* esineb LS-is kaks korda, nt

*üx söbbralick naine röhmustap omma meehe / ninck kus temma **tarckalist** temma kahs ümberkeip / jahutap temma süddame.*
*Ein freundlich Weib erfrewet ihnen Man / vnd wen sie **vernunfftig** mit ihm vmbgehet / erfrischet sie ihm sein Hertz.* (LS, 108).

Enamik sellistest tuletistest on sisult läbinähtavad ega vaja tähendusseletust. H. Stahli teoste sõnaloomingu hulka võib lisaks eelnimetatutele arvata *armuliste*, *sitkalist* 'kitsilt', *sitkest* 'kitsilt', *rikkalist*, *mõlembaste* ja *tasast*, mille kohta ei leidu kirjapanekuid murdeid ja rahvakeelt fikseerivates sõnavaraallikates.

Mõnevõrra vähem on omapäraste adverbide hulgas *lt*-liitelisi viisituletisi. Sellised on *ajalikult*, *igavelt* 'igavesti', *kuuljalikult* 'sõnakuulelikult', *nägulikult* ja *viljalikult*. Need tuletised vajavad tänapäeval tähendusseletust, nt *nägulikult* on H. Stahlil lauluraamatus kasutatud tähenduses 'nägupidi' ja leiab ühel korral kasutamist HH-s:

*Eth kus meije Ium~ala **negkolickult** tun~eme / woime tullema selle tunnistussel sest ilmanegkematta Ium~alickust öllemissest.*
*auff dasz so wir Gott **sichtbarlich** erkennen / mügen kommen zu der Erkentnüsz der vnsichtbaren Gottheit /* (HH II, 221).

viljalikult on kasutatud tähenduses 'viljakalt', nagu näeme järgnevast lausest, mis esineb ühel korral HH-s:

*eth meije se Sacrament temmast ihust ninck werrest ninda pruckime / eth meije temma erralunnastamisse igkapehw **wiljalickult** hendesse sees tunnema.*
*Das wir solch Sacrament seines Leibes vnd Blutes also mögen gebrauchen / das wir seine Erlösung / in vns täglich **fruchtbarlich** empfinden.* (HH II, 207).

Ka enamik sellistest süntaktilistest *lt*-liitelistest tuletistest võib kuuluda H. Stahli enese juhuloomingu hulka, sest murdekeelest neid sõnu üldjuhul registreeritud pole. Nõo murrakust on kirja pandud vaid tuletis *ajalikult* tähenduses 'õigel ajal'.

Ülejäänud liidetega tuletisi on registreeritud vähem, näiteks viis tuletist on moodustatud liitega *lis* (*li* + arhailine possessiivsufiksiline *s*), nt *ihulis* 'ihu poolest', *hingelis* 'hinge poolest', *meelelis* 'meeleldi', *põlvelis* 'põlvili',[19] mis esineb ühel korral HH-s:

[19] Kõikide nende sõnade analüüs sisaldub J. Mägiste käsitluses "Possessiivsufiksite rudimentidest eestis, eriti vana kirjakeele (1520–1739) adverbides jm. partiklites" (Julius Mägiste 100. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 15. Tartu, 2000, lk 17–159).

Temma heitis agkas ***pölwelis*** *maha / ninck kissendas suhre hehle kahs: Er* ***kniet*** *aber nider / vnd schrey laut /* (HH III, 160).

Saksa keeles on vastena kasutatud verbi *knien* 'põlvitama', millest võib järeldada, et tegemist pole otsetõlkega ja väljend *põlvelis maha heitma* võib ilmselt pärineda rahvakeelsest kasutusest.

lis-liiteliste tuletiste hulka kuulub ka modaaladverb *hoopilis* 'hoopis', mis leiab ühel korral kasutust HH-s ja mille kohta puuduvad ülestähendused murretest ja sõnavaraallikatest. Mägiste nimetab seda ammu ununenud arhaismiks, mis on algupäralt substantiivi *hoop* adessiivi possessiivsufiksiline vorm:[20]

ninck pannit ommat körwat kinni / ninck lexit keick ***hopilis*** *wegkisi temma pehle / vnd hielten ihre Ohren zu / vnd stürmeten einmühtiglich zu ihm ein /* (HH III, 160).

Harva leiavad kasutamist adverbiliited *-mise*, mille abil on moodustatud määrsõna *kordamise* 'kordamööda', ja *dikku-*, millega moodustatakse viisituletis *vastadikku* 'vastupidi'. Viimane esineb sagedasti (25 korda) LS-is ja kahel korral HH-s, nt

Wastadicko *kussa Iummal teotaxe / ninck se lehhemb laidetaxe / sehl on temma kül kahs jures /*
Dagegen *wo man GOTT lästert / vnd den Nehsten schmehet / da ist er zwar auch zugegen /* (LS, 402).

Omapärane on HH-s ühel korral kasutatud ja ilmselt *üks*-tüvest tuletatud *lise*-liiteline adverb *ühlise* 'üheskoos', mis erineb vormilt ja sisult tänapäeva keelest ja mida sellisena ei leidu üheski vaadeldud sõnavaraallikas, nt

Christussel olckut ickas auw / ke sehl tullis Iummala nimmel / immelickul kombel / meije wainlaset keick ***üchlisse*** */ weggiwast on üllewoidnut /*
Christo sey allzeit Preisz / der da kam in Gottes Nahmen / mit wunderlicher weisz vnser Feinde all ***zusammen*** */ gewaltig hat vberwunden /* (HH II, 51).

4. Verbituletus

Omapäraseid verbituletisi leidus H. Stahli teostes enam kui teisi tuletisi – kokku 58. Siin eristuvad selgelt produktiivsed piirkonnad: kõige rohkem (16) on otsetuletuse ehk nulltuletuse ehk konversiooni abil noomenitest saadud verbe: *haisuma* 'haisema', *isuma* 'isunema', *kebjama* 'kergendama', *nõdrama* 'nõrgendama', *nõidama* 'nõiduma', *näljama* 'nälgima', *pattuma* 'pattu tegema', *piitsama* 'piitsutama', *reigama* 'haavama', *tagama* 'taganema', *valuma* 'valu tekitama, piinama', *sittama* 'väetama', *sõdama* 'sõdima', *sõelama* 'sõeluma', *vabama* 'vabastama' ja *vangima* 'vangistama'. Ka tänapäeva eesti keeles on noomenitest tuletusliiteta verbide moodustamine mõnel määral produktiivne,[21] vanemas kirjakeeles on sellist lihtsat ja loomulikku tuletusvõimalust rohkem kasutatud. Taustaks on siin võinud olla ühelt poolt keeles säilinud vanad kontraheerunud *aδa*-tuletised, nagu *vihama* 'vihkama' või *põhjama* 'põhjaga varustama', teisalt kindlasti ka saksa keele sõnamoodustuslik eeskuju, kus samuti on võimalik noomenitest verbe tuletada neile verbi muutetunnuste lisamise teel. Mõningad näited: *isuma* esineb H. Stahli mõlemas teoses kolmel korral, nt

Ninck kus temma nellikümmen Pehwat / ninck nelliküm~en öhdt pahstnut olli / ***issus*** *temma.*
Vnd da er viertzig Tage / vnnd viertzig Nacht gefastet hatte / ***hungert*** *ihn.* (LS, 288)

[20] J. Mägiste, Possessiivsufiksite rudimentidest eestis, eriti vana eesti kirjakeele (1520–1739) adverbides jm. partiklites, lk 32–33.

[21] R. Kasik, Eesti keele sõnatuletus, lk 10.

või *sittama*, mis esineb ühel korral LS-is tähenduses 'väetama' ja mis on ka murretes tuntud sõna, nt

üx Pöld peap ***sittatut*** *sahma / kus temma peap wilja kandma.*
Ein Acker musz ***bemistet*** *werden / sol er Früchte tragen.* (LS, 213).

Vana kirjakeele nulltuletuse traditsioon lähtub kindlasti Stahli-eelsetest aegadest, sest enamik sellistest tuletistest on üles tähendatud rahvakeelest (nt *isuma, nõidama, pattuma, piitsama, reigama, sõdama, sõelama, vangima* jt). Ka G. Müllerilt leiame niisuguseid tuletisi nagu *higima, januma, taimema* 'istutama'. Muudes allikates fikseerimata on vaid verbid *haisuma, näljama* ja *valuma*.

Küllalt rohkesti on omapäraseid tuletisi saadud ka liidetega *ta-/da-* (11), *-ele* (9), *-nda* (9) ja *-sta* (7). *ta*-liitelistest omapärastest tuletistest leiavad H. Stahlil kasutamist kausatiivsed *elatama* 'elavaks tegema, elu andma', *haugutama* 'ahvatlema', *taetama* 'tabama' ja *tavatama* 'tabama' ning faktitiivsed tuletised *janutama, ninkutama* 'noogutama', *norkutama* 'noogutama', *nõrkutama* 'langetama (pead)', *põhjatama* 'põhjaga varustama', *rututama* 'ruttama', *valutama* 'piinama, valu tegema'. Selles rühmas on enamik tuletisi tänapäeval tundmatu tüvega, nt deskriptiivne *ninkutama*, mis esineb kahel korral HH-s, tulemata selles tähenduses esile teistes sõnavaraallikates (A. Saareste mõistelises sõnaraamatus on see tuletis H. Stahlilt ülevõetuna küll olemas).

Sehl olli agkas üx temma Iüngride sehs / ke lauwal istus / Iesusse rindas / kumba Iesus armastas / selle ***ninckotas*** *Simon Petrus / eth temma küssima piddis / ke se olli / kennest temma ütlis /*
Es war aber einer vnter seinen Iüngern / der zu Tisch sasz / an der Brust IEsus / welchen IEsus lieb hatte / dem ***wincket*** *Simon Petrus / das er forschen solte / wer es were / von dem er saget /* (HH III, 206).

ta-liitelistest verbidest piirduvad H. Stahli teostega tuletised *põhjatama, elatama, ninkutama* ja *taetama*. Ülejäänute kohta leidub andmeid rahvakeelest.

ele-liitelised frekventatiivtuletised on järgmised: *ahnustelema* 'ahnitsema', *avatelema* 'ahvatlema', *ebelema* 'ebalema', *ihadelema* 'ihaldama', *osatelema* 'meelitama, ahvatlema', *suurustelema* 'suurustama', *valestelema* 'valetama', *õpetelema* 'õpetama' ja *liivendelema* 'valvsalt jälgima, luurama'. Viimane tuletis on omapärase tüvega, mida tänapäeva kirjakeeles enam ei tunta. Sõna pole *ele*-liitelisena ka murretes registreeritud, ehkki *liivendama*-verb ise on murretes tuntud. See tuletis esineb ühe korra HH-s:

nem~at seiswat öheskohs / ninck ***liwendellewat*** */ ninck pannewat tehhalle münno kandut / kui nem~at münno hinge kinni sahwat.*
Sie halten zu hauff vnd ***lauren*** */ vnd haben acht auff meine Fersen / wie sie meine Seele erhaschen.* (HH IV, 218).

Nende liiteliste tuletiste näol on tegemist tuletusmalliga, kus *ta-* või *sta*-liitelisele verbile lisatakse frekventatiivse tähendusnüansi andmiseks *ele*-liide. Mall on ilmselt rahvakeeles tuntud olnud, H. Stahli teoste juhutuletisteks võib pidada ainult *ihadelema*-verbi.

nda-liitelised tuletised on H. Stahlil *arendama* 'suutma', *avandama* 'avalikuks tegema, avama', *haljandama* 'haljendama', *häbendama* 'häbenema', *kebjendama* 'kergendama', *põhjandama* 'põhjaga varustama', *tagandama* 'taganema', *õigendama* 'sirutama; tasuma; õigustama'. Üks omapärasemaid neist on arhailine *arendama* dünaamilis-modaalses tähenduses 'suutma', mis esineb nii LS-is kui ka HH-s (esimeses kolm ja teises kaks korda), nt

münno wegkiw Iummal / keicke hedda sees / kes ***arrendap*** *sünno wasta panna / meine starcker GOTT in aller Noth / wer* ***kan*** *dir widerstreben /* (LS, 204).

Huvitav on ka vanast rahvakeelsest adjektiivist *kebja* tuletatud *kebjendama*, mis Wiedemanni sõnaraamatu andmetel on tuntud Lõuna-Eestis ja sealses kirikukeeles ning mis esineb H. Stahlil vaid ühel korral HH-s, võimalik, et pärinedes mõnelt sealselt autorilt, nt

*Issand / minna kannatan hedda / **kebjenda** sinna sedda.*
*HErr ich leide noth / **linder** mirs.* (HH IV, 160).

Koguni kolmes erinevas tähenduses on kasutatud tuletist *õigendama*. See verb esineb tähenduses 'sirutama, üles tõstma' LS-is 19 ja HH-s üheksa korda, nt

*Se Issand Iesus on walmis / **öigkendap** omma kehje welja / teep temma seddamaidt temma piddalitöbbest puchtax.*
*Der HERR IEsus ist bereit / **recket** seine Hand ausz / macht ihn alszbald von seinem Aussatz rein /* (LS, 178).

Tähenduses 'tasuma' tuleb see esile kahel korral LS-is, nt

*eth meije nende pattut mitte **öigkendame** / sedda wehhmb kihtame / echk nende ehs seisame /*
*das wir ihre Sünde nicht **billigen** / viel weiniger verthedigen /* (LS, 400)

ning tähenduses 'õigustama' ühel korral HH-s:

*Tem~a agkas tacht issi hend **öigkendama** / ninck laus Iesusse wasto: Kes on münno lehhemb?*
*Er aber wolt sich selber **rechtfertigen** / vnd sprach zu IEsu: Wer ist denn mein Nechster?* (HH III, 119).

Nähtavasti ei ole H. Stahli häirinud selline ühe tuletise tähenduslik koormatus. *nda*-liitelistestki tuletistest leidub kõikide kohta ülestähendusi murretest või rahvakeelest.

sta-liitelistest tuletistest on esindatud *hirmustama* 'hirmutama', *kolkustama* 'kolksutama', *kergistama* 'kergendama, värskendama', *kõrgistama* 'uhkustama; ülendama', *murestama* 'muretsema', *noorestama* 'noorendama', *pühastama* 'pühaks tegema' ja *selgestama* 'selgeks tegema'. *kõrgistama* on Stahli tekstides tavaline tuletis, esinedes LS-is 12 ja HH-s kuus korda, nt

*Semperrast / eth needt Sioni Tüttret **körgkistawat** / sirrotawat omma Kaila / woidwat omma Palle / suhrustellewat omma sambode kahs /*
*Darumb / dasz die Töchter Zion **stolz sind** / vnd gehen mit auffgerichtem Halse / mit geschminckten Angesichten / treten einher / vnd schwäntzen /* (LS, 635).

Tegemist on kirderannikumurdes, saartel ja Lõuna-Eestis tuntud murdesõnaga.

Ühel korral esineb see tuletis ka tähenduses 'ülendama', mis on ilmselt H. Stahli enese tähenduslik ümbertõlgendus:

*ninck lasckem töine töise kahs temma Nimmi **körgistama** / Kussa sedda sündip / ninck meije Iummala Nimmi sees öheskohs olleme /*
*vnd last vns miteinander seinen Namen **erhöhen** / Wor das geschicht / vnd wir in GOttes Namen versamblet seyn /* (LS, 402).

Ülejäänud liited on esindatud vaid ühe kuni kolme tuletisega, nagu *-le* (*avalema*, *kerplema*), nt

*Minna johxen agkas ninda / mitte kudt öhe tehdmatta asja pehle / minna **kerplen** ninda / mitte kudt ke tuhle sisse pexap /*
*Ich lauffe aber also / nicht als auffs vngewisse / Ich **fechte** also / nicht als der in die Lufft streichet /* (HH III, 35).

See omapärase tüvega tuletis esineb kahel korral HH-s tähenduses 'vehklema; võitlema'. Sõna on sellises tähenduses ka Wiedemanni sõnaraamatus, olles võinud sinna sattuda H. Gösekeni vahendusel H. Stahli teosest. Wiedemanni sõnaraamatus esitatud tähendustest – Gösekeni järgi 'siia-sinna hüplema, veiderdama' ja Läänemaalt registreeritud 'tülitsema, võitlema; sõimama' – on H. Stahlil kasutatule lähemal läänemurdeline tähendus.

Frekventatiivse *u*-liite abil on tuletatud verb *ihkuma* 'õhkama', mis esineb ühel korral HH-s:

Semperrast meije kochto perrast kihtame sünd / ninck ***ichkume*** */ laulame / ninck olleme röhmsat /*
Darumb wir billich loben dich / vnd ***jauchtzen*** */ singen / sind frölich /* (HH II, 24).

See sõna on registreeritud Kuusalu murrakust ja saartelt.

ise-liitega leidub kolm kontinuatiivset tuletist: *unisema* 'suikuma, uinuma', *murisema* 'möirgama', *kombisema* 'komistama', nt

Minna ollexin pea ***kombisenut*** *münno Iallade kahs / ütlep se Prophet Assaph /*
Ich hette schier ***gestrauchelt*** *mit meinen Füssen / sagt der Prophet Assaph /* (LS, 470).

Viimane tuletis esineb H. Stahli mõlemas teoses kahel korral ning ühe korra vormis *komisema*.

H. Stahlil leidub ka üks omapärane *tse*-liiteline kontinuatiivtuletis *teenitsema*, mis tuleb ühel korral esile LS-is ja mille kohta ei leidu andmeid muudes sõnavaraallikates:

echk temma meelewalda alla / temma ***denitzeda*** *hendes heitma /*
ihm zu seinen Diensten vns vnterwerffen / (LS, 325).

Samal ajal on H. Stahli teostes olemas vägagi tänapäevastena tunduvad tuletised, nagu *arstima*, *ebalema*, *elatama*, *karglema*, *kauplema*, *kägistama*, *palkama* jt.

5. Heinrich Stahli tuletiste eripärast

Järgnevalt võetakse vaatluse alla see osa materjalist, mille kohta leidub andmeid vaid H. Stahli teostest ja mida pole registreeritud üheski murdeid ja rahvakeelt sisaldavas sõnavaraallikas. Seega võib eeldada, et vähemalt osa neist tuletistest võib olla H. Stahli enese loodud. Tuletiste vormilise varieerumise kõrval torkab siiski silma ka mõningaid seaduspärasusi.

Substantiivituletuses (joonis 1) on produktiivseim *us*-liide oma variantidega ja vastavate sõnade tuletamisel on rohkesti kasutatud liite *dus*-varianti, mis on lisatud kahesilbilisele omastavalisele tüvele, nt *tervedus*, *roojadus*,

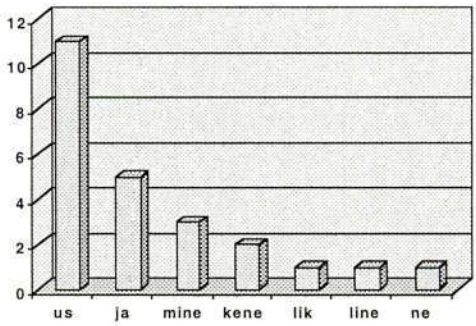

Joonis 1. H. Stahli teostega piirduvad substantiivituletised.

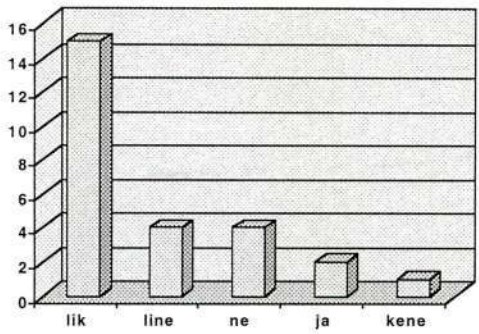

Joonis 2. H. Stahli teostega piirduvad adjektiivituletised.

ent üle kantud ka ühesilbilisele konsonantlõpulisele tüvele, nt *algdus*. Rohkesti leiab kasutust ka *tus*-liide, nt *lükatus* 'takistus', *pühitsetus*, *lõikatus*, *sõimatus* 'sõim', *tapetus*. Teisel kohal on omapäraste tuletiste hulgalt *ja*-liide, millega on loodud viis omapärast tuletist. Omapära hulka tuleb arvata ka see, et H. Stahlil leidub traditsiooniliste omadussõnaliidetega moodustatud nimisõnu: *lik*-liite abil on saadud *kunstlik* 'kunstnik' ja *line*-liitega rahvusetähistus *juudaline* 'juut', mis võib viidata varasemale traditsioonile, kus noomenituletuses olid kasutusel samad liited nii adjektiivide kui ka substantiivide moodustamiseks.

H. Stahli adjektiivituletuses (joonis 2) domineerib *lik*-liide. Teisi liiteid on omapäraste tuletiste loomisel vähem kasutatud. H. Stahli eripärasele adjektiivituletusele on omane ka mall *ilma* + *verbitüvi* + *-lik*, nt *ilmahukkaminelik*, *ilmanägelik*, *ilmasurelik*, *ilmasugulik*, *ilmamõõtlik*. Veel leidub H. Stahli teostes sageli *line*-liidet tänapäeval ootuspärase *lik*-liite asemel, nt tuletistes *veljeline*, *sureline*, mis võib viidata, nagu eespool öeldud, varasemale rahvapärasele kasutustraditsioonile. Juhutuletisi on loodud ka *ne*-liite abil, nt *aukne*, *põrguhauane*.

Adverbituletuse (joonis 3) omapäraks on, et H. Stahli töödes tulevad esile vanad possessiivsufiksilised *lis*-vormid, mida võiks nende kasutamise regulaarsusest lähtudes pidada H. Stahli tõlgenduses tuletusliiteks. Nii on saadud adverbid *põlvelis*, *hingelis*, *meelelis* ja *hoopilis*. Neist kaht viimast, mille kohta puuduvad varasemad ja hilisemad ülestähendused, võiks pidada H. Stahli ümbertõlgenduseks, kus ühendit *-lis* on käsitatud ühe morfeemina. Produktiivseim liide on aga *-st(e)*, mille abil on saadud suurem osa omapärastest määrsõnadest. Iseloomulik on see, et sufiksile *-line* liituva adverbi-

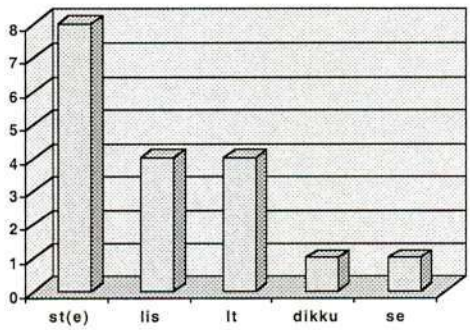

Joonis 3. H. Stahli teostega piirduvad adverbituletised.

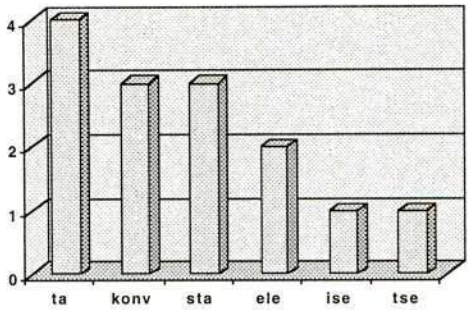

Joonis 4. H. Stahli teostega piirduvad verbituletised.

liite *-st(e)* ees jääb adjektiiviliite lõpust vokaal *e* ära, seega mitte *armulisesteste*, vaid *armuliste*, samuti ka *sitkalist*, *targalist*, *rikkalist*.

Verbituletuses (joonis 4) näib H. Stahli teoste omanäoline sõnavara tuginevat peamiselt rahvakeeles olemasolevatele mallidele. Nii on tema kõige produktiivsem tuletusviis konversioon ehk nulltuletus kasutusel olnud ka rahvakeeles, H. Stahli teostes esineb vaid kolm selle malli järgi loodud tuletist (*haisuma*, *näljama* ja *valuma* 'valu, piina tekitama'), mida ei ole fikseeritud teistes allikates. Ka kausatiivne *ta*-liide on rahvakeeleski omapäraseid tuletisi andnud, H. Stahlil on selle abil loodud tuletised *elatama* 'elu andma', *ninkutama* 'noogutama' ja *taetama* 'sihtima'. Faktitiivse *sta*-liitega on loodud tuletised *hirmustama*, *murestama*, *selgestama* ning ka frekventatiivne *ele*-liide on vanemas kirjakeeles produktiivne olnud ning H. Stahli teoste eripäraks jäävad vaid üksikud sellised tuletised, nt *ihadelema* ja *valestelema*.

Et eelnevate näidete näol on tegemist autori(te) loomulikule grammatikakompetentsile toetudes ilma vastavate tuletusalaste eelteadmisteta moodustatud sõnadega, annavad need pildi peaaegu 400 aasta taguse eesti kirjakeele tuletusvõimalustest ning toovad välja H. Stahli teostes leiduva tuletatud sõnavara eripära.

Kokkuvõte

Analüüs andis ülevaate XVII sajandi I poole mõjuka kirjamehe H. Stahli sõnavara eripärast, avades ühtaegu eesti kirjakeele produktiivsed tuletusliited. Sel ajal oli lisaks eesti keele võimaluste ärakasutamisele oluline ka vormiline laenamine: saksa tuletise vastavusse seadmine vormilt võimalikult adekvaatse eesti tuletisega. Tähtsal kohal olid selliste tuletiste loomisel analoogia ja H. Stahli enese ümbertõlgendused. Loomuliku morfoloogia põhimõtete kohaselt on H. Stahli omapärased tuletised enamasti vormilt selged: liide lisandub tüve algvormile, mida ei muudeta, nt *kuuljalik*, *muldne*, *aukne*, *vastadikku*, *tasasti*, *ümberdaja*, *valuma* jpt. Eelistatakse sagedamini esinevaid ja selge tähendusega, võiks öelda, et vastava sõnaliigi seisukohalt prototüüpseid liiteid, nt substantiivituletuses *-us*, adjektiivituletuses *-lik* ning adverbituletuses *-st(e)*.

Substantiivituletuses prevaleerib H. Stahli omapärastes derivaatides *us*-liide oma variantidega ning tuletusmallidest V + *-us* ja V + *-tus*, mille abil moodustatakse nii protsessi-, seisundi- ja nähtuse- kui ka tegevuse tulemuse nimetusi. Omadussõnaliidetest on omapäraste tuletiste loomisel kõige sagedamini kasutust leidnud *-lik*, mis on ka tänapäeval produktiivsemaid adjektiiviliiteid, vastav produktiivne mall on H. Stahli teostes S + *-lik*. Sagedasti ka-

sutab H. Stahl ka *ne-* (mallis S + *-ne*) ja *line*-liidet (mallis S + *-line*), mis on tänapäevalgi produktiivsed. Sama torkab silma ka adverbituletuses: siingi on H. Stahl eelistanud neidsamu liiteid, mis on ka tänapäeva keeles määrsõnade tuletamisel produktiivseimad, ADJ + *-st(e)* ja ADJ + *-lt*. Vaid verbituletus erineb omapäraste tuletiste alusel otsustades tänapäevasest produktiivsest traditsioonist: siin prevaleerib konversioon ehk nulltuletus ning *ele*-frekventatiiviliite kasutamine, mis liitub enamasti *ta-* või *nda*-liitelisele tuletatud verbitüvele.

171 erinevast omapärase vormi või sisuga tuletisest esines ainult H. Stahlil (või A. Saareste sõnaraamatus vaid H. Stahlilt ülevõetuna) 87 ehk 50,9%, s.o umbes pool tuletistest. See suhtarv osutab ligikaudselt H. Stahli enese (või tema kaasaegsete) sõnaloome osakaalule vaadeldud materjali hulgas. Rahvakeelest registreeritud ja H. Stahlil omapärastena kasutatud tuletiste osakaal on 49,1% (84 tuletist). Oma sõnastikus on H. Stahl ära toonud 51 siinse materjali hulgas olnud tuletist, mis näitab, et tema jaoks eesti keeles oluliste ja omaste tuletiste osakaal on 29,8%. See suhtarv peegeldab kindlasti ka H. Stahli enese sõnavara täienemist aja jooksul. Ülejäänud derivaatide seas on kindlasti suurem osa konteksti vajadustest lähtudes loodud juhutuletisi ja ehk ka teistelt autoritelt ülevõetud tuletatud leksikat.

Eelnevast võib järeldada, et kirjakeele sõnatuletus on suhteliselt püsivate traditsioonidega valdkond, kus kõige produktiivsemad mallid on ajas muutumatult täiendust saanud. Vähem produktiivsetes mallides on võinud aga aja jooksul toimuda ulatuslikumaid tähenduslikke või vormilisi nihkeid. XVII sajandi esimese poole kirjakeele situatsioon ei saanud ilmselt täiel määral lähtuda rahvakeele arengu seesmisest normist, vaid pigem võõrastest eeskujudest, mida tõlkimisel järgiti, ja analoogiamallidelgi oli ehk suurem osakaal kui tänapäeva kirjakeeles.

TEKSTIUURIMINE EESTIS

REET KASIK

Tekstianalüüs on keeleteaduses suhteliselt uus valdkond, sellega hakati tõsisemalt tegelema 1970-ndatel aastatel. Algtõukeks sai funktsionaalne lähenemine keelele, millega seoses hakati keele ehituse kõrval üha rohkem tähelepanu pöörama keelekasutusele. Keele kasutamine tähendab pidevat valikute tegemist suurest hulgast potentsiaalsetest võimalustest: missugune sõna valida, milline lause moodustada, millise tooniga end väljendada. Valikud sõltuvad palju sellest, kes, kus ja mis eesmärgil keelt kasutab. Keelt hakati nägema tähendusliku tervikuna, millel on oma kontekst: eesmärgid, tagajärjed, seosed teiste tekstide ja tekstivälise maailmaga. Viimase paari aastakümne jooksul on keelekasutuse uurimine kiiresti laienenud. Tekst uurimisobjektina on tõusnud olulisele kohale ja võistleb võrdsena sõna, hääliku või lausega lingvistide huvi pärast. Tekstianalüüsi objektiks on nii tekstide tähendus kui ka nende vorm. Tööhüpoteesiks võib pidada, et kui vorm on erinev, siis peab ka tähenduses olema mingi erinevus. Tekstianalüüsi eesmärk on selgitada teksti tähendusi.

2001. aastast toetab Eesti Teadusfond Tartu Ülikooli projekti "Lingvistiline tekstianalüüs". Uurimine on kavandatud neljaks aastaks. Ülikooli eesti keele õppetoolis on moodustatud doktorantidest ja magistrantidest koosnev tekstianalüüsi töörühm. Projekti juht on dotsent Reet Kasik, töörühma kuuluvad doktorandid Kersti Lepajõe ja Inga Kukk, magistrandid Karen Kuldnokk ja Ene Vadi. Teemaga on seotud ka üliõpilastöid. Uurimisobjektiks on eri tüüpi kirjalikud tekstid: ajakirjandustekstid, reklaamtekstid, ametkondlikud tekstid, koolitekstid. Tekste analüüsitakse eri vaatepunktidest. Sotsiaalsete ja kultuuriliste protsesside aspektist uuritakse tekste kontekstides, seoses keelevälise maailmaga – kuidas tekstid maailma representeerivad, kuidas nad kujundavad sotsiaalseid identiteete ja suhteid. Keelesüsteemi aspektist analüüsitakse konkreetsete tekstide keelt eri vaatepunktidest, pöörates tähelepanu nii sõnavara, süntaksi, semantika kui ka pragmaatika küsimustele. Samuti vaadeldakse tekstide intertekstuaalsust ja konventsionaalsust: kuidas tekstid on seotud teiste tekstide ja diskursustega, kuidas konventsioonid mõjutavad tekstide koostamist ja sisu ning kujundavad žanre (tekstiliike) ja nende tunnuseid. Teoreetilisest ja metoodilisest aspektist otsitakse keelekasutust uurides vastust küsimusele, mis on tekst ja kuidas ta loob tähendusi. Rakenduslikust aspektist on uurimuse üks eesmärke tekstihoole ja tekstiõpetus: kuidas kirjutada ning õpetada kirjutama häid ja arusaadavaid tekste.

2001. aasta detsembris korraldas tekstigrupp aastase töö aruandeks mõeldud seminari "Tekstipäev 2001", kus räägitust ja arutatust on kirjutanud ülevaate Inga Kukk (KK 2002, nr 3, lk 217–219).

Siinses ajakirjanumbris tutvustatakse tekstianalüüsi töörühma tegemisel olevaid uurimusi ja esimesi tulemusi.

Karen Kuldnokk analüüsib oma artiklis üht suhteliselt uut ja lähemalt kirjeldamata ajakirjanduse diskursuse liiki – suhtlust Interneti-portaalides. Interneti-portaalide ja jututubade keelekasutus kujutab endast omapärast kirjalikul kujul esinevat suulise kõne sümbioosi. Karen Kuldnokk keskendub diskursuse interpersonaalsele tasandile, jälgides, missuguseid rolle ja identiteete Interneti-suhtluses sünnib. Et suhtlejad esinevad anonüümselt, siis on suhted ja identiteedid üksnes teksti abil kujundatavad, ilma et osalejate isikuga seostuvad sotsiaalkultuurilised väärtused ja suhted mõjule pääseksid.

Kersti Lepajõe uurib koolikirjandeid kui terviktekste. Oma artiklis tutvustab ta tekstitüüpe, võttes lähema vaatluse alla koolikirjandi eesmärkidele ja nõuetele kõige täpsemalt vastava argumenteeriva tekstitüübi. Artikkel tutvustab kesksemaid argumenteeriva teksti analüüsi meetodeid ja näitab, kui nõrgalt viimaste aastate riigikirjandid tegelikult argumenteeriva tekstitüübi tunnustele vastavad.

INTERPERSONAALSETE SUHETE KUJUNEMINE INTERNETI-DISKURSUSES

KAREN KULDNOKK

Siinne artikkel keskendub Interneti-vestluses kujunevatele interpersonaalsetele suhetele. Teoreetiliseks aluseks on M. A. K. Halliday süstemaatilis-funktsionaalse grammatika teooria, eelkõige keele metafunktsioonide ja teksti tähendustasandite käsitlus.[1] Halliday jagab keele põhifunktsioonid kolmeks: tähistus-, teksti- ja suhtlusfunktsiooniks. Vesa Heikkineni järgi avaldub keel esmalt teksti sisus, teisisõnu teeb keel võimalikuks maailma nimetamise ja kujutamise (ideatsiooniline metafunktsioon). Teiseks toimib keel tekstina ja konstrueerib teksti (tekstuaalne metafunktsioon).[2] Lisaks sellele loob ja säilitab keel ka sotsiaalseid suhteid, rolle ja identiteete (interpersonaalne metafunktsioon). Kõnelemise või kirjutamisega võtab keelekasutaja endale teatava diskursuserolli ja samal ajal annab ka kuulajale/lugejale vastuvõtjana teatud rolli. Tekst moodustubki vastavalt sellele, missugune diskursuseroll autoril on: autor võib olla näiteks teadja, õpetaja, hindaja, kritiseerija, küsija jne. Autori roll on otseselt seotud lugeja rolliga. Võttes õpetaja rolli, asetab autor lugejad automaatselt õpilaste rolli. Iga roll eeldab erinevat tekstimoodustust (erinevaid keelelisi jooni, erinevat sõnavalikut) ja just sellest teksti loomise viisist ongi võimalik välja lugeda, millise rolli autor endale ja lugejale on konstrueerinud. Interpersonaalsus avaldub tekstides nii kõnefunktsioonide (väite, küsimuse, käsu, palve), modaalsuse (kõneviiside, aja, eituse, modaalverbide) kui ka sõnavara kaudu.

Järgnevalt on vaadeldud, kuidas kujunevad interpersonaalsed suhted Internetivestluses ühe konkreetse diskursuse, klassiviha diskursuse põhjal. Analüüsitud on Liis Arujärve 2001. aasta 28. veebruaril Interneti-portaalis *comment@delfi* avaldatud artikli "Klassiviha glamuuri varjus" kommentaare. Tähelepanu all on selgemini esile tõusvate kommentaatorite identiteedid ja rollid.

Interneti-portaal ehk nn uus meedia erineb oluliselt trükimeediast. Uue meedia kõige huvitavam osa on kollektiivne aju. Suvaline lugeja võib kommenteerida kolme toimetajate esitatud intrigeerivat päevateemat. Teema avaartikkel on toimetuse poolt. Seejärel hakkavad lugejad üheskoos, spontaanselt ja paralleelselt ajakirjandust tegema, omavahel suhtlema, infot täpsustama, juurde lisama, teemat edasi arendama, oma emotsioone avaldama. Suhtluses osalejad loovad endale identiteedi. Interneti-suhtluse eripäraks on see, et enamik osalejatest esineb varjunimede all. Varjunimed tingivad selle, et üksteise taust, mis autoriseeritud tekstides oluliselt mõjutab identiteetide ja rollide kujunemist, siin mõjule ei pääse. Delfi-portaalis kaasa lüües kujundab osaleja endale identiteedi vaid oma teksti, stiili ja väljaöeldud mõtete abil.

Analüüsitav diskursus koosneb 113 osatekstist. Osalejaid on diskursuses 88, neist 19 on võtnud sõna rohkem kui ühel korral (mõne osaleja sõnavõtt piirdub küll vaid ühe repliigi või lausega). Enamik osalejaid võtab sõna vaid ühe korra. Selliseid, kes võtavad sõna rohkem kui kaks korda, on vähe.

Kommentaaride adressaat

Sõnavõtu objekti järgi võib jagada kommentaarid temaatilisteks (kommenteeritakse teemat), metatekstuaalseteks (ei kommenteerita teemat, vaid vestleja teksti või vestleja isikut) ja interpersonaalseteks (reageeritakse teiste vestlejate kommentaaridele). Valdav osa sõnavõtte on temaatilised, kommenteeritakse Liis Arujärve

[1] M. A. K. Halliday, An Introduction to Functional Grammar. London: Arnold, 1989.

[2] V. Heikkinen, Ideologinen merkitys kriittisen tekstitutkimuksen teoriassa ja käytännössä. SKS toimituksia 728. Helsinki, 1999, lk 42.

artikli teemat, öeldakse asja kohta välja mingi omapoolne arvamus või antakse hinnang. Neid kommentaare käsitletakse artikli teises osas. Siin vaatlen eraldi metatekstuaalsete ja interpersonaalsete kommentaaride suhtlusfunktsiooni.

Kõige vähem (10) on metatekstuaalseid kommentaare, kus kommenteeritakse vestleja teksti või vestleja isikut.

Diskussioonis osaleja tr näiteks kommenteerib mARTu nime ja küsib pahatahtlikult: "eee, kas mARTu tähendab seda, et sa seisad varvaste peal, et a ja r ja t rohkem välja paistaksid?"

Metatekstuaalsed on ka need kommentaarid, mis on suunatud otseselt artikli autorile. Liis Arujärv võtab endale diskursuse avaartiklis teadja rolli. Ta teab, kuidas asjad on, ja seletab seda ka teistele. Teadja rolli toob esile oleviku ja kindla kõneviisi kasutamine: "Üks riik on seda ebademokraatlikum, mida rohkem eliiti idealiseeritakse ja mida rohkem levitatakse seisukohta, et eliidi positsioon tugineb vaid parematel isikuomadustel – mitte sünnikeskkonnal, tutvustel või karjäärijuhustel." Liis Arujärv sõnastab oma seisukoha üldkehtiva tõena. Tekstianalüütikud räägivad sellisel juhul interpersonaalsest metafoorist:[3] autor ei ütle, et tegu on tema arvamusega, vaid väidab, et asi ongi nii. Interpersonaalse metafoori abil on võimalik implitseerida subjektiivne arvamus. Autori tekst on lugejalähedane, lugejaga kokkukuuluvus luuakse näiteks *meie*-vormis pöördumisega: "Kuid olgem ausad: kas me kõik ei vaata vahel meist vaesemaid inimesi kerge vastikustundega?"

Diskussioonis osalejad aktsepteerivad üldiselt autori rolli. Mitu osalejat suhtub autori teksti positiivselt ja autorisse heatahtlikult, arvates, et artikli teema on huvitav, nt

Kodanik Kane:

Kui olin kuskil selle loo keskel tekkis tahtmine Liisi sõimama hakata, aga lõpp meeldis mulle. See filosoofiline arutelu keskel oli minu jaoks kohe lugedes keeruline aru saada.

Muidu oli jutt õige.

Aelloo:

Õige jutt, Liis! Kaldun siiski arvama, et tegemist on teemaga, mida eestlane eriti sügavalt läbi ei viitsi mõelda, reageerides mõne lihtsa käibetõega või puistates ühe õlgukehitava "no ja mis siis?"

Mul on aga hea meel, et Liis teema vaidluseks välja paneb. Juba see on väärtus.

Hoolimata sellest, et autori teksti suhtutakse positiivselt, paistab kommentaaridest läbi teatud isalik, õlalepatsutav tubli-tüdruk-suhtumine, mis väljendub autori eesnimega nimetamises. Tegelikult on see tõlgendamise küsimus. Internetisuhtluses kipuvad üldse formaalsused ära kaduma, omavahelised suhted muutuvad familiaarsemaks. See, et autorist räägitakse eesnimega, viitab tuttavlikkusele, mõjub vihjena, et "olen ka sellest seltskonnast". Eriti silmatorkav on selline rolli või identiteedi liigitamine sel juhul, kui kommentaaris kasutatakse kommenteeritavale isikule viitamisel tema teatavates ringkondades levinud hüüdnime, näiteks Marju Lauristinile viidates nime Marjustin.

Ent nagu alati, on ka selliseid osalisi, kes arvavad, et teema ei vääri käsitlemist ja on igav. Näiteks:

oeh:

Ja meie igapäevast viha anna meile ka tänapäev, oo DELFI!

jaak:

järjekordne DELFI poolt mullitatud sisutu teema, igav.

Otseselt autori isiku pihta on suunatud varjunime ärimees all kirjutatud kommentaar. Ärimees ei ole nõus sellega, mida autor räägib, ja ta küsib ühtlasi autori välimust puudutava tagamõttega küsimuse: "Huvitav, kas Liis on blond?" Zhurnalist vastab ärimehele: "Kui pelgalt juuksevärvi silmas pidasid, siis minu teada ei ole." Siit jõuame soorolli teemani, selleni, et naine muutub subjektist objektiks, kellele pööratakse tähelepanu, ja naise juures hakkab olulist osa mängima tema välimus.

[3] V. Heikkinen, Ideologinen merkitys kriittisen tekstitutkimuksen teoriassa ja käytännössä, lk 218.

Seda nn struktuurituse türanniat, mida meesvestluskaaslased naise kohta kasutavad,[4] on käsitlenud palju vestlusuurijaid, nt Erving Goffman ja Rhoda Unger. Huvitav on, et sellistest autori pihta suunatud repliikidest haaratakse sageli kinni ja neid hakatakse edasi arendama. Ka zhurnalisti kommentaar haakub kõrvalepõikava teemaga ja on üleolev. Zhurnalist vihjab, et vähemalt juuksevärvilt autor teatavasti blond pole, kuid annab mõista, et mõistusega autor ka eriti ei hiilga. Ühtlasi vihjab ta, et tal on autori kohta mingeid teadmisi.

Interpersonaalseid kommentaare on analüüsitavate seas 36. Interpersonaalseteks on liigitatud sellised kommentaarid, kus reageeritakse mõne teise osaleja tekstile. Tavaliselt kommenteeritakse teise vestlusosalise teksti teemat sel juhul, kui temaga ei olda nõus. Osa kommentaare moodustabki justkui kahe partneri vahelise vestluse, nii tulevad ka konstrueeritud rollid ja identiteedid palju selgemini esile ja on olulisemal kohal kui massile suunatud tekstides. Analüüsitavas diskursuses kujuneb välja seitse vestlejapaari. Vestlejapaaridest saab rääkida sel juhul, kui on tegemist vähemalt kolme vestlusvooruga. Üks vestlejapaare on näiteks Paljasperse ja nohik.

Paljasperse kommenteerib zhurnalisti järgnevalt:
Et iga varanduse taga on kuritegu, ei ütelnud mitte Lenin, vaid üks kirjandusklassik. Pähkel rikastele; kes oli see kirjanik ja millest ta kirjutas, et sellise seiga märkas paberile panna?
nohik pakub:
... Dostojevski?
Paljasperse vastab:
Vihje nohikule, et ei olnud Fjodor, oli üks Prantsuse mees. Ei viitsi järele vaadata ja mälu võib vingerbussi mängida. Ütleja oli Viktor Hugo. Nii on meeles, kui eksin, ütelge õige.

Paljasperse kujundab siin endale üleoleva kõiketeadja ja õpetaja rolli. Õpetaja rolli rõhutab eriti nn klassitoadiskursusest laenatud küsimuse vorm.[5] Nohik võtab pakutud õpilasrolli vastu ja püüab ise vastuse ära arvata.

Paljasperse avaldab arvamust, et Liis Arujärve artikkel on tühi jama, ja rõhutab oma haritust: "Kõik see ja enamgi on mõningase lugemuse ja haridusega inimesele keskmisest kooliastmest alates teada."

Õpetaja rollile viitab ka käskiva kõneviisi kasutamine.[6] Käskiva kõneviisi abil vormistatakse autorilt kuulajale suunatud käsk. Paljasperse on seisukohal, et ta ei pea kogu oma tarkust ära jagama, ja lõpetab kommentaari iroonilise õpetajaliku tüüpsoovitusega: "...aga olgu, mõelge oma peaga ka ja lugega raamatuid siis, kui koolis on igav ja õlle jaoks raha parasjagu pole."

Paljasperse vastukommentaaris lööb tema autoriteet ja kõiketeadja roll veidi kõikuma. Kuigi ta ei tea ise ka täpselt, kes selle tsitaadi autor on, jääb ta ikkagi enesekindlaks (ta ei kasuta modaaladverbi *vist* ega ütle *peaks olema*, vaid kasutab kindlat kõneviisi: "Ütleja oli Viktor Hugo").

Kommenteerija rollikujundus

Järgnevalt vaatlen diskursuses esinevaid osalejarolle ja nende konstrueerimist. Kõige selgemini tõusevad esile järgmised osalejarollid: teadja/õpetaja, hindaja/kommenteerija ja kritiseerija. Enim diskussioonis osalejaid on hindaja, kommenteerija rollis, kes kommenteerivad teemat, annavad sellele omapoolse hinnangu, mitte ei õpeta teisi.

Teadja, õpetaja rolli kujundab endale 23 osalist. Ka need rollid ei ole ühesugused, mõni on enesekindel teadja, mõni heatahtlik, kes ei suru ennast peale, mõni veidi ebakindel teadja.

---

[4] Vt nt: A. Hakulinen, Erään haastattelun anatomia. – Kieli, valta ja eriarvoisuus. Esitelmiä 18. kielitieteen päiviltä. Helsinki, 1991, lk 180–182.

[5] K. Keravuori, Ymmärränkö tarkoitukses. SKS toimituksia 477. Jyväskylä, 1988, lk 62–64.

[6] K. Keravuori, Ymmärränkö tarkoitukses, lk 80–81.

Platoni nime all esineb näiteks enesekindel teadja ja õpetaja. Õpetaja roll väljendub möönva kõneviisi kasutamises: "Töölised tehku tööd ja loogu põhi ühiskonnale." Teadja rolli toob esile kindla kõneviisi ja oleviku kasutamine:[7] "Kõrgklassi esindajad, kes kasutavad ka muid kui ainult oma füüsilisi oskusi, korraldavad tööde ajastamise ja otstarbekuse ning koguvad tulemusi ja organiseerivad parajasti käibel oleva materiaalse maksustamise süsteemi." Platon võtab diskussioonis sõna ka teist korda, küsides Cafferloverilt: "Miks tood sa välja mingit lõigukest kuskilt usuteemalisest teosest. Kas sa pole teadlik kiriku peamisest eesmärgist? Propageerida pidevalt mida vaesemalt elad seda kindlamini pääsed taevariiki." Platon säilitab oma rolli ka siin. Cafferlover aktsepteerib Platoni rolli ja on temaga päri: "Ma ei ole küll otseselt teadlik kiriku peamisest eesmärgist, Platon, aga ma võin seda aimata ja seepärast ei kavatse ma sulle vastu vaielda." Platon esineb nii enesekindla teadjana, et üldiselt ei kipu keegi talle vastu vaidlema. Siiski asub tema teadja rolli kõigutama JUss Moosipuu, kes ei ole Platoniga nõus, ja ütleb, et tegelikult ei ole nii, nagu Platon väidab: "Kõrgklassid EI OLE SUUTNUD rahuldavalt korraldada tööde ajastamist ja otstarbekust ning koguda tulemusi. Kõrgklassid on suutnud rahuldavalt korraldada vaid Maa looduskeskkonna globaalse krahhi ja ilmselt ka kliima soojenemise." Sellele katsele tema teadmistes kahelda Platon ei reageeri.

Lisaja võtab endale heatahtliku, tolerantse, ennast mitte pealesuruva teadja, õpetaja rolli. Tema teksti muudab pehmemaks modaaladverbide kasutamine (*siiski*, *ikkagi*), samuti *meie*-vorm. Näiteks: "Soovimata pealetükkiv olla, lisan siiski siinkohal mõned abivahendid igale klassile vastastikkuse arusaamise ja paremate suhete tekitamiseks..." või "Lõpuks jõuame me ikkagi sinnamaani, et aeg tunnistada suure osa ühiskonna maailmavaate viltu olekut." Lisaja tekstile reageerib keegi, kes ei vaevu endale isegi varjunime võtma, ja suhtub tema õpetaja rolli irooniliselt: "Sinu tekstis kumab suur valgus. Vahest sa kannad seda (lutsifer)."

Ka varjunime tudeng all kirjutaja püüab luua endale teadja rolli, kuid ta on kahtlev, ebakindel teadja, mis avaldub sagedases ebakindlust väljendava modaaladverbi *vist* kasutuses:

> *Euroopa kogemuste põhjal tean, et enne II Maailmasõda oli kihistumine märgatavam, sõda vist ise tekitas segadust ka kihtide vahel ja nõudis varem rikkamatelt samasugust tööd nagu neist vaesematelt.*
> *Tõeline aristokraatia kujuneb vist siis välja, kui otsitakse üles kõik vanad kombed, käitumismaneerid jm. millest praegune eliit ei oska unistadagi.*

Hindaja rollis on näiteks kirjutaja e. Ta ei õpeta ega ole ka kõiketeadja, vaid avaldab oma arvamust: "EI ole ju normaalne see kui kesklassi inimesd elavad vaesused vaesed saan aru et on need kes üldse tööl ei käi aga õpetajad, arstid (kes peaksid jõukamasse kesklassi kuuluma) talunikud, müüjad, puusepad jne ühesõnaga töötavad inimesed ja pensionärid (kes on teinud eluaeg palehigis tööd) peaksid kuuluma kesklassi ja saama elada elamisväärset elu (kas siis autoga või ilma)."

Hindaja rolli toob esile tingiv kõneviis, mille funktsioon on näidata, et autor ei pea väidet tõele vastavaks.[8] Autori väljendus näitab, et nimetatud sündmus ei toimu tegelikult, kuid võiks toimuda, kui mingi tingimus oleks täidetud. Tekib vastandus: töötavad inimesed ja pensionärid peaksid kuuluma keskklassi ja saama elada elamisväärset elu, aga millegipärast ei saa.

Hindaja on ka näiteks kirjutaja nimega ludry, kes ütleb välja oma seisukoha: "seep see asi ongi, et yks viis põlvkonda peaks ootama. tänane eliit on parimal juhul pseudoeliit kui kõvasti fantaasiat lisada. muidugi võiks pööbel märksa jõulisemalt eneseteadlik olla ja avalikust sektorist need vennad minema kihutada, kes kodanikust lugu ei mõista pidada."

---

[7] V. Heikkinen, Ideologinen merkitys kriittisen tekstitutkimuksen teoriassa ja käytännössä, lk 216, 218.

[8] V. Heikkinen, Ideologinen merkitys kriittisen tekstitutkimuksen teoriassa ja käytännössä, lk 217.

Kommentaari lõpuosa tingivat kõneviisi võib ka õpetamisena tõlgendada, kusjuures tegutsemisjuhendi direktiivsus on tingiva kõneviisiga pehmendatud soovituseks, kuidas ütleja meelest oleks mõistlik käituda.

Osalejarollide eristamine ei ole sugugi kerge, sest mõnikord on raske anda osalejale ühte kindlat rolli. Kommentaarides põimuvad tihti omavahel erinevad osalejarollid, näiteks võib teadja anda ka nõu või olla küsimuste esitaja, hindaja või õpetaja võib olla ka kritiseerija jne. Järgnevas näites võtab zhurnalist endale nii teadja kui ka kritiseerija rolli. Ta on üldse analüüsitavas diskussioonis kõige aktiivsem sõnavõtja (kommenteerib neljal korral), kuid ei ütle teema kohta oma arvamust, vaid kommenteerib teadja positsioonilt teiste osalejate öeldut. Tihti ei ole ta teistega nõus ja kritiseerib neid, näiteks tekamsee nime all väljaöeldud mõtteid:

Kirjutasid, et "Päh, eliit või siis kõrgem klass on alati olnud ajaloos edasiviiv jõud". Teed väga lihtsustatud ja vale järelduse. Tõsi, paljud nö ühiskonna vedurid on kuulunud kõrgklassi, kuid see ei tähenda, et terve klass oleks olnud edasiviivaks jõuks.

Zhurnalist püüab ühtlasi teistele selgitada, kuidas asjad tegelikult on, sest tema teab seda.

Temaatilises mõttes kujuneb kogu diskursuses välja kaks omavahel võitlevat leeri: nn kõrgema ja madalama klassi pooldajad. Juba varjunimed näitavad, kellega on tegemist: *vaene*, *asotsiaal*, *Paljasperse*, *platnoi*, *kaika miis*, *ärimees*, *Pärismersu*.

Selgelt põrkuvad kaks suhtumist Mersu ja Pärismersu kommentaarides. Mersu on madalama, Pärismersu kõrgema klassi pooldaja. Mersu avaldab oma hinnangu järgmiselt: "Vargad jäävad varasteks, ka siis kui nad mersus istuvad ja arvavad, et prükkarist paremad on."

Pärismersu vastutekstis võib näha kritiseerija rolli, aga ta ei kritiseeri mitte eelnevat teksti, vaid selle autorit, väljendades oma üleolevat ja halvustavat suhtumist Mersusse: "Oled raske kommunistlik juhus. Aga kui huvi on, siis ole prükkar edasi. Ka sinusuguseid elukaid on vaja, kuid normaalsetele inimestele hoiatuseks, et nad teaks, mismoodi humanoid võib paranoiasse kalduda. Ja huvitav, kust sA üldse arvuti ligi said? Ju vist leidsid kuskilt prügikastist. Ja isegi tähti tunned...irw."

Üleolev ja halvustav suhtumine avaldub nii sõnavalikus (*raske juhus*, *sinusuguseid elukaid*, *humanoid*, *paranoiasse kalduda*) kui ka retoorilises küsimuses (*Ja huvitav, kust sA üldse arvuti ligi said?*). Üleolevat suhtumist näitab ka *sina*-vormi kasutamine ja selle teadlik rõhutamine. Pärismersu tekst distantseerib teda Mersust, näidates ennast teisest paremana.

Ärimehe ärplev, iseteadliku teadja roll kutsub esile palju vasturünnakuid. Oma tekstiga konstrueerib ta endale tüüpilise nn kõrgema klassi esindaja rolli. Ärimees kasutab argumenteerivat tekstitüüpi,[9] s.t esitab väite, mida tugevdab *ki*-liide, ja ka põhjendab seda: "Positsioon tuginebki isikuomadustel, vastasel juhul poleks võimalik ameerikandriimi laadsed ajalehepoisist-miljonäriks muutumised."

Selle peale esitab tartlane järjest mitu retoorilist küsimust: "Aga miks üldse Ameerikas hakati propageerima loosungit, et ka ajalehepoisist võib saada miljonär? Kas ainult sellepärast, et panna ajalehepoisse rohkem püksirihma pingutama? Või taheti nõndamoodi hoopis vaesema rahva enesehinnangut tõsta?" On tüüpiline, et hinnangut ja kriitikat väljendatakse retooriliste küsimustega.

Ärimees vastab enesekindlalt: "miks? Sest enamik vaeseid on nii rumalad, et isegi unistused tulep nende eest sõnadesse vormida, ise nad sellega akkama ei saaks."

Isegi ärimehe teksti grammatilised jooned viitavad irooniliselt tema üleolekule ja ülbele hoiakule. Ta ei viitsi korralikult kirjutada, vaid kasutab vorme *tulep* ja *akkama*. Tekstis on võimalik seda tõlgendada teadliku liialdamisena, tüüpilise "harimatu ärika" rolli konstrueerimisena. Enamik vastuväitjaid võimalikku irooniat ei märka ja võtab rolli tõsiselt.

Ärimehe põlglik suhtumine nn madalama klassi vastu ajendab mitut osalist sel teemal sõna võtma ja talle ägedalt vastu vaidlema. Platnoi kasutab irooniat ja mär-

[9] E. Werlich, Typologie der Texte. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1975, lk 30.

gib sapiselt: "Vaesed on lollid jah, lasevad sul ennast muudkui koorida, selle asemel, et vaadata, kas sinust ei anna natuke mahla välja pigistada."

Volly kuulutab vihaselt: "Kui sa ikka õige ärimees tahad olla, siis kulutad ikka väga palju oma tööliste õppele, mitte ei vingu siin, et kõik on lollid peale sinu ja sellistega polegi võimalik tööd teha. Kes siis tegelikult loll on?" Volly halvustavat suhtumist näitab juba sõnavalik (*ei vingu, kõik on lollid peale sinu*) ja samuti iroonili-ne retooriline küsimus: "*Kes siis tegelikult loll on?*" Ta kommenteerib küll teemat, aga koondab kapitalismi omadused ühe isiku tegevuseks. *Sina*-vormi saab tõlgendada nii otsese pöördumisena kui ka inglispärase impersonaalina. Ärimees ei vaevu sellele kommentaarile enam vastama.

Kokkuvõtteks

Analüüsitavas Interneti-diskursuses kerkisid kõige selgemini esile õpetaja/teadja, hindaja/kommenteerija ja kritiseerija rollid. Tihti oli raske anda ühele osalejale ühte kindlat rolli, sest erinevad rollid põimusid omavahel ja fokuseerusid sama teksti eri osades. Mõnikord võttis diskussioonis osaleja endale küll näiteks teadja rolli, kuid teised osalejad ei aktsepteerinud teda teadjana, vaid suhtusid tema teadmistesse/nõuannetesse hoopis üleolevalt. Teise osaleja teadjaroll võeti jälle vaikimisi omaks ega kiputud seda kuidagi kõigutama. Siit tekib küsimus: miks mõnel osalejal ikkagi kujuneb selline roll, et kõik temaga nõus on ja teda austavad, teisele aga hakatakse kohe vastu vaidlema. Loogilised põhjendused ja ratsionaalsed argumendid mängivad tunduvalt väiksemat rolli, kui me oleme harjunud arvama. Subjektiivset suhtumist kujundavad muudki tegurid. Üks põhjusi võib olla selles, et Interneti-portaalide diskussioonides osalejad on juba nn vanad tegijad, kes üksteist "tunnevad", s.t sagedamini esinevatel varjunimedel on kujunenud suhtluses oma identiteet. Selliste kommentaatorite arvamusi peetakse ka autoriteetseks. Kui ilmub aga välja mõni juhuslik sõna sekka ütleja, siis hakatakse teda tihtilugu materdama. Kas diskussioonis osaleja rolli aktsepteeritakse või mitte, sõltub suurel määral sellest, kui veenvalt ja enesekindlalt ta suudab ennast väljendada. Kuigi Internetivestluste tüüpilisi jooni on anonüümsus, kujunevad pelgalt tekstide põhjal siiski välja üsna selged sotsiaalsed rühmad, mida iseloomustab vastandus *meie–nemad* ja millel on tavalise kollektiivi omadused: omasid aktsepteeritakse, nende iseärasustesse suhtutakse leebemalt kui võõrastesse, kellel tuleb vaeva näha ja ennast tõestada, enne kui nad rühma liikmeteks pääsevad.

ARGUMENTEERIMISOSKUSEST EKSAMIKIRJANDITE PÕHJAL

KERSTI LEPAJÕE

Kui maailma lingvistikas hakkas tekstianalüüs jõuliselt arenema 1960-ndate aastate teisel poolel, siis Eestisse jõudsid tekstiteooriate tutvustused esmalt Tiit Hennoste vahendusel paarkümmend aastat hiljem.[1] Oma hilisemates töödes on T. Hennoste käsitlenud eeskätt suulisi tekste, rakendades vestlusanalüüsi uurimismeetodeid.[2] Tänapäeval on Tartu Ülikooli õppekavas tekstianalüüsi loengukursus ja seminarid, mida õpetab Reet Kasik, kes ise on põhjalikumalt analüüsinud ajakirjandus- ja reklaamitekste.[3]

Gümnaasiumi emakeele õppekavas on tekstiõpetuse kursused alates 1990-ndate keskpaigast. 1996. aastal hakati samanimelist kursust õpetama ka Tartu Ülikooli õpetajakoolituse üliõpilastele.

Tekstiõpetuses pööratakse üha enam tähelepanu kirjaliku teksti loomise protsessi õpetamisele, tagaplaanile on jäämas tulemikesksed õpetusmeetodid.[4] Ka meie kooliõpilastele on teada, et kirjutamine on keeruline protsess, milles peab sisalduma teksti kavandamine, selle kirjutamine ja viimistlemine. Hoolimata protsessikesksetest õpetusmeetoditest ja erinevate tekstiliikide tutvustamisest on Eesti koolis siiani olnud valdavaks tekstiliigiks kirjand, sest just selle alusel hinnatakse õpilase edukust ja kooli ajal omandatud emakeeleoskust. Riigikirjand on eksamitöö ja selle tulemusest sõltub, millised on koolilõpetaja võimalused oma haridusteed jätkata.

Koolis kasutusel olev pealkirja etteandev kirjaliku teksti liik – kirjand – on harjutustööna mõeldud eelkõige õpilaste kirjutamisoskuse arendamiseks ja jätab vähe aega ja ruumi lugemise ja interpreteerimisoskuse õpetamiseks. Kirjandi poolt ja vastu on viimasel ajal ajakirjanduseski sõna võetud, kuid isegi ülikoolides pole ühist seisukohta, kas aeg riigieksamikirjandi muutmiseks on ikka küps. Kirjandi etteantud pealkiri annab ühtpidi vabad käed tekstitüübi ja sisu valikul, teistpidi aga kammitseb ja ahistab, sest oma loova vaatenurga leidmine ja sobiva ainestiku valimine pole lihtne ülesanne. Töö teema ja valitav tekstitüüp määravad suures osas selle, milliseid mõtlemisprotsesse õpilane kirjutamise käigus kasutab. Näiteks argumenteeriva teksti kirjutaja peaks edastama oma seisukohti, andma hinnanguid ja neid ka põhjendama.[5] Argumenteeriva tekstitüübi õpetamisele on koolides kasutusel olevates õpikutes ka tähelepanu pööratud.

Teadagi ei toimi tekstid maailmas omaette, vaid moodustavad keerulisi tekstivõrgustikke, milles on sarnasemaid ja erinevamaid tekste. Neid võib liigitada tüüpidesse, mis vastavad teatavatele põhilistele kognitiivsetele tegevustele. Need kognitiivsed

[1] T. Hennoste, Tekstigrammatikast tekstiteooriani. – Keel ja Kirjandus 1986, nr 1, lk 26–34.

[2] T. Hennoste, Sissejuhatus suulisesse eesti keelde. – Akadeemia 2000, nr 5–12, lk 1115–1150, 1341–1374, 1551–1582, 1772–1806, 2009–2038, 2221–2254, 2463–2486, 2687–2710; Akadeemia 2001, nr 1, lk 177–206.

[3] R. Kasik, Reklaamikeel tekstiliigina. Eesti keele allkeeled. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu, 2000, lk 111–127; R. Kasik, Keel tekstidena. Oma Keel 2001, nr 1, lk 14–19; R. Kasik, Uudiste süntaks. Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks. Tartu, 2002, lk 200–218.

[4] P. Linnakylä, Kirjoittamisen opetuksen ja opiskelun strategiat peruskoulun keskiluokilla ja yläasteella. Turun yliopiston julkaisuja C 39. Turku, 1983; T. Uusi-Hallila, Ainestoaine ja tekstien keskustelu. Oulun yliopisto. Suomen ja saamen kielen laitoksen julkaisuja. Oulu, 1995; M. Hennoste, Arukas arutleja. Tallinn: Virgela, 1998; M. Ehala, Kirjutamise kunst. Tallinn: Künnimees, 2000.

[5] M. Hennoste, Arukas arutleja, lk 19–21.

põhiprotsessid võiksid olla olukorrast ülevaate saamine, ajaga seotud tähelepanekute ja kogemuste sõnastamine, mõisteline keelekasutus, teise teksti suhtes seisukohavõtmine ja tegevuse suunamine. Tekstitüüpe on võimalik eristada ka väliste tunnuste alusel. Kui tekstitüübi tunnused on selged, on ka kirjutamine märksa lihtsam ja loogikavigadest, mis meie õpilastöödes nii sagedased, on märksa hõlpsam lahti saada.

1. Tekstitüübid

Tänapäevane argumenteeriva tekstitüübi käsitlus põhineb Egon Werlichi tekstitüüpide jaotusel.[6] E. Werlich jagab tekstid viide rühma: deskriptiivne ehk kirjeldav tekst, narratiivne ehk jutustav tekst, ekspositoorne ehk eritlev tekst, instruktiivne ehk juhendav tekst ja argumenteeriv ehk põhjendav tekst.

Tekstitüüpide olemuse iseloomustamiseks toob E. Werlich esile neile omaseid tunnuseid: deskriptiivne tekstitüüp kirjeldab olukordi või mingis paigas toimuvat protsessi. Tekstis tehakse tähelepanekuid püsiva situatsiooni kohta. Lausele on iseloomulik *olema*-verbi kasutamine või muud olukorda või protsessi iseloomustavad staatilised verbid. Narratiivne tekst esitab sündmustikku selle järgnevuses ja ajalistes muutustes. Tekstis on palju tegevusverbe ja tüüpiline kasutatav ajavorm on imperfekt. Ekspositoorne tekst opereerib mõistete ja nendevaheliste seostega (põhjused, tagajärjed; erinevused, sarnasused; mitmesugused liigitused; üla- ja alamõistete kasutamine jne). Ekspositoorse teksti verb on sageli umbisikulises tegumoes, tüüpiline ajavorm on preesens ja tekstis on tähendusseostele omaseid sidusussõnu (*seega, kuigi, järelikult* jne). Instruktiivne tekst püüab õpetada ja juhendada, sagedased on tegevusjuhised, kus on otsesõnu öeldud, kuidas tegutseda või millises järjekorras üht või teist operatsiooni sooritada. Esineb imperatiivivorme. Argumenteeriv tekst sisaldab arvamusi ja hoiakuid ning seondub tihti tekstiväliste ilmingutega, näiteks päevakajaliste probleemidega, mis arvatakse olevat lugejale tuttavad. Argumenteeriv tekst on dialoogiline, selles vaieldakse ja esitatakse vastandusi ning püütakse tuua esile vastandatavate elementide positiivseid ja negatiivseid külgi. Lähtekohaks on mingid varem esitatud seisukohad, mille vastu kirjutaja esitab oma seisukohad ja põhjendab neid. Kirjutaja suhestab käsitletava asja millegi muuga, vaatab seda mingi muu, näiteks paremaks või halvemaks peetava asjaga võrreldes. Vastandlikkust väljendatakse eitava kõne, tingiva kõneviisi, adjektiivi komparatiivivormide, vastandavate partiklite (*aga, kuid, sellegipoolest, teisalt*), modaalverbide (*võib, tuleb, peab*) ning modaaladverbidega (*kindlasti, kahjuks, õnneks*). Palju kasutatakse ka leksikaalset vastandust (enne – nüüd, õpetajad – õpilased, õige – vale).

2. Argumenteeriv tekstitüüp

Argument on kompleksne loogikal põhinev kategooria. Fakt see-eest on tõsiasi, kindel üksikteadmine ja ta on enamasti argumendi see osa, mis teeb väitest argumendi. Argument on mõttekäik, mis ühendab väite ja seda toetavad põhjendused ning väitest ja põhjendustest tuleneva loogilise järelduse. Seega on argument kolmeastmeline struktuur: põhjendus, väide ja järeldus.

Põhjendus
Viimastel kuudel on mitmed purjus politseinikud põhjustanud liiklusavariisid.
Väide
Korra eest politseis vastutab peadirektor.
Järeldus
Peadirektor ei sobi oma ametikohale.

Seega võib argumenti nimetada ka põhjendatud väiteks. Esitatakse terve väitmise ja järeldamise protsess, mis kokkuvõttes ongi argumentatsioon.

2.1. Argumenteeriv tekst. Argumentatsiooniteooria juured ulatuvad antiikaega – Aristotelest tema suulise kõne retoorikaga peetakse argumentatsiooniteooria rajajaks. Aristotelese järgi võime kõnelda asja esitusest ja tõestustest. Tõestused jagab Aristoteles eetilisteks, pateetilisteks ja loogilisteks argumentideks. Eeti-

[6] E. Werlich, A Text Grammar of English. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1976.

lise argumendi all mõistetakse kõneleja selget mõistust, tahet ja moraali. Pateetiline argument koosneb tunnetest (sõprus, viha, lootus, hirm). Loogiline argument koosneb ainest, näidetest ja järeldustest. Aristotelese järgi on argumenteerivale tekstitüübile omane selgus, korrektsus, väärikus ja kombelisus. Neist määratlusist peab osa tänapäevalgi paika, eriti need, mis puudutavad loogilist argumenti.[7]

Retoorikaga tänapäevases mõistes hakati tegelema 1950-ndatel aastatel. Uue retoorika esindajana lähtus näiteks C. Perelman Aristotelesest, muutes analüüsiobjektiks ka kirjaliku suhtluse.[8]

1980-ndatel aastatel alustasid argumenteeriva tekstitüübi vaatlusi saksa teadlased. Nad jagasid kommunikatiivsed suhted kolmeks kategooriaks: informeerimine, aktiveerimine ja selgitamine. Argumentatsiooni eesmärgiks on kinnitada lugejale väidete tõesust ja ettepanekute kasulikkust. Teisalt peab lugejale selguma vastaspositsioonil olevate hoiakute kahjulikkus. Neid hoiakuid esitatakse lugejatele tõestustena, milles püütakse oma seisukohti kinnitada sobivate näidete, aga näiteks ka autoriteetide arvamustega.[9]

Argumentatsioonioskust on riigikirjandi nõuetes nimetatud, kuigi mitte otsesõnu. See ilmneb hinde kriteeriumidest, kus on eraldi välja toodud faktide tõesus, põhjendamis-, järeldamis- ja üldistusoskus.[10] Tegelikult õnnestus argumentatsiooni leida vaid vähestest eksamikirjanditest.

2.2. Argumenteeriva teksti probleemilahenduslik ülesehitus. Argumenteerivale tekstile on omane probleemilahenduslik ülesehitus. Seda on selgelt näha nn teksti superstruktuurist.[11] Ka koolikursuses õpetatakse üht-teist superstruktuuri reeglitest: näiteks kirjandite puhul sissejuhatust, teksti arendust ja kokkuvõtet.

Superstruktuurile on omane korduvus: tekstitüübi ülesehitus kordub üldistes joontes tekstist teksti, ilma et sõltuks teksti temaatikast. Tekstis on teatavad funktsionaalsed osad, mis korduvad kindlas järjestuses. Ka argumenteerival tekstil võib märgata kindlaid ülesehituslikke tunnuseid. M. Hoey on esitanud sellele tekstitüübile iseloomulikuna järgmised superstruktuuri kategooriad: olukord, probleem, lahendus ja hinnang.[12] Väikseimat tekstiüksust, kus need jooned ilmnevad, nimetatakse minitekstiks. Argumenteerivas tekstis on probleemi komponent kohustuslik. Seega on võimalikud kombinatsioonid: olukord + probleem, olukord + probleem + lahendus, probleem + lahendus, probleem + lahendus + hinnang, olukord + probleem + lahendus + hinnang.

Illustreerivad näited pärinevad 2001. aastal kirjutatud kirjanditest.

Õnneks leidub ka arukaid inimesi, mõtlen selliseid, kes hoolimata piinavast üksindusest surmaähvarduselgi enesetappu ei sooritaks (olukord). *Tugevad ja samas nõrgad on nad – tunnistavad endile ja teistele, et pigem sooviks nad olla koos kaaslastega, kui et üksi elupäevi õhtusse saata* (probleem). *Samas võtavad sellised positiivselt meelestatud üksiolijad oma elusaatust nii, nagu see määratud on. Küll igaühe jaoks leidub keegi, kes vaid õiget hetke väljailmumiseks ootab, loodavad nad. Ja õigesti teevad* (lahendus). *Olla üksi või tunda end üksikuna ja samas paremale tulevikule loota – see on vaimselt terve inimese tunnus* (hinnang).

Maailmas, kus me elame, on kaks jõudu: headus ja kurjus (olukord). *Kuna kuri ei saa sünnitada head, siis peavad neil olema erinevad allikad. Kas headus tuleb Jumalalt ja kurjus tema langenud inglilt Luciferilt e saatanalt* (probleem)? *Inimeses*

---

[7] J. L. Kinneavy, A Theory of Discourse. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1980.

[8] C. Perelman, The New Rhetoric. A Tretise of Argumentation. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1971.

[9] Vt nt: W. Schmidt, Funktional-kommunikative Sprachbeschreibung. Theoretisch-metodische Grundlegung. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1981.

[10] Emakeel. Riigieksam 1997. Eesti Vabariigi Haridusministeerium. Tallinn, 1997, lk 17.

[11] T. A. van Dijk, Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1980, lk 122–126.

[12] M. Hoey, Signalling in Discourse. Discourse Analysis Monographs 6. English Language Research. Birmingham: University of Birmingham, 1979.

on olemas mõlemad pooled. Ma arvan, et inimene käitub sõltuvalt sellest, kumb neist võidutseb (lahendus).

Argumenteerivale tekstile on omane probleemide lahendamine: argumenteeriv kirjutaja üritab lugeja mõttekäiku muuta, nii et see lõpuks ühtiks argumenteerija omaga. Argumenteeriva teksti aluseks on põhimõte, et argumenteeriv tekst pole monoloog, vaid kirjutaja ja kujuteldava lugeja vaheline dialoog. Tekstis antakse vastused lugeja võimalikele küsimustele. Tekst ise koosneb kommunikatiivsetest aktidest, mille väikseim väljendus on lause ja suurim minitekst.

Argumenteeriva teksti kommunikatiivsed aktid kuuluvad J. R. Searle'i järgi representatiivide (tõdemus, väide, viide) või direktiivide (palve, käsk, nõuanne, küsimus) kategooriasse.[13]

Representatiivid on: 1) tõdemus – kirjutaja usub ja arvab ka lugejat uskuvat lauses esitatu tõesusse, mistõttu ta ei too välja oma hoiakuid; 2) väide – kirjutaja usub lauses esitatu tõesusse, kuid ei arva, et lugeja teeb sedasama, mistõttu ta tõendab väidet oma seisukoha avaldamisega; 3) teistele väidetele viitamine – kirjutaja ei väljenda oma hoiakut kirjutatu tõesuse suhtes, vaid kasutab selleks kellegi teise lausungeid, viidates mingitele kindlatele allikatele (nt *X järgi*) või jättes allika määratlemata (nt väljend *on tuntud tõsiasi*).

Argumenteeriv tekst koosneb väidetest ja tõdemustest, seda eriti siis, kui väiteid püütakse näidata paikapidavaina. Näiteid kirjanditest:

Üksindus – selles on ka mõttejõud (tõdemus). *Ei vaja erilist kinnitust tõsiasi, et neil, kes enne mõtlevad, kui teevad, lähevad asjad tunduvalt edukamalt korda kui neil, kes vastupidiselt tegutsedes peavad hiljem kehvade tagajärgede üle pead vaevama. Tõelised mõtlejad töötavad ikka üksinduses* (väide).

Kõige suurem jõud maailmas on sõnal (tõdemus). *Ei saaks eksisteerida mingeid teadmisi, kui poleks sõnu. Sõna on see, mis teeb võimalikuks kõik edaspidise: mõtlemise, arutlemise, suhtlemise, ka teadmised* (väide). *On üldtuntud tõsiasi, et meie kultuuriruumi kõige suurem mõjutaja on olnud kristlik jumalasõna* (viide teisele väitele).

Direktiive ei esitata argumenteerivas tekstis otseste käskudena (imperatiividena), vaid kasutatakse kaudseid väljendusvahendeid. Direktiivid üritavad panna lugejat midagi tegema või muutma. W. Edmondsoni järgi jagatakse direktiivid neljaks alarühmaks:[14] 1) palve – kirjutaja loodab lugejat uskuvat, et millegi sooritamine peab silmas kirjutaja kasu; 2) lugejat tegutsema kutsuv ettepanek: kirjutaja soovib panna lugejat uskuma, et midagi tehakse lugeja kasu silmas pidades; 3) ühise tegutsemise ettepanek: kirjutaja ja lugeja peavad tegema midagi koos, pidades silmas ühist kasu; 4) soovitus: tegutseda võib keegi kolmas osapool, aga silmas peetakse nii lugeja, kirjutaja kui ka selle kolmanda poole kasu.

Üllatuslikult oli riigikirjanditest vastavat näitematerjali väga raske leida. Mõned näited siiski:

Õpilasele mõjuvad head hinded motiveerivalt, seega võiksid õpetajad neid rohkem panna (palve), *aga ise pead ka muidugi kaasa aitama.*

Õppida, õppida, õppida – ainult nii saad sa hea töökoha ja õnneliku elu. (Lugejat tegutsema kutsuv ettepanek.)

Tunne huvi selle vastu, mis toimub väljaspool kodu ja töökohta. Ainult nii aitame me kaasa selle ümbruskonna paremaks muutmisele, mis on meile tegelikult väga oluline. (Ettepanek ühiselt tegutsemiseks.)

Vigadest tuleb õppida. (Lugejat tegutsema kutsuv ettepanek.) *Ajalugu uurides saame teada maailma arengust ja oskame ajalooliste isikute tehtud vigadest õppida.* (Ühise tegutsemise ettepanek.)

Valitsus uskugu rahvasse ja riigi tulevikku ja kui rahvas usub oma valitsusse, siis mõlemad pooled saavad tuleviku kujundada selliseks, nagu nad seda soovivad. (Soovitus.)

---

[13] J. R. Searle, Speech Acts. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

[14] W. Edmondson, Spoken Discourse. A Model for Analysis. London–New York: Longman, 1981, lk 38–44.

2.4. Argumenteeriva teksti makrostruktuur. Teine võimalikke argumenteeriva teksti analüüsimeetodeid on nn makrostruktuuride analüüs T. A. van Dijki väljatöötatud meetodi järgi.[15] Makrostruktuuri analüüs tähendab praktikas seda, et terviktekstist või tekstilõigust tehakse kokkuvõte – makropropositsioon –, mis annab edasi teksti või selle lõigu peamõtte. Makroanalüüsi on mõistlik alustada minitekstist, mis vormiliselt harilikult moodustab tervikliku tekstilõigu. Sellest leitakse peaväide, mille alusel saab lõigust välja tuua olulisima info. Tavaliselt on selleks üks kuni kaks domineerivat lauset, mis annavad edasi tekstilõigu põhisisu. Need dominantlaused on minitekstis kõige olulisemad infokandjad.

Makroanalüüsi alusel tehakse tekstist esialgu kokkuvõte, kus on esindatud kõik tekstilõigud. See on makroanalüüsi esimene tasand. Teise tasandi jaoks valitakse nende hulgast välja makropropositsioonid, mis on kogu tervikteksti mõtte edasiandmiseks kõige olulisemad. Kui vaadelda sellise analüüsi tulemusi, siis selgub, et taas kordub teksti superstruktuur. Me võime leida olukorra, probleemi, lahenduse ja hinnangu, kui kõik teksti superstruktuurile tunnuslikud elemendid on olemas. Mäletatavasti on kõige olulisem probleemi komponent, ülejäänute olemasolu pole kohustuslik. Kui nii kirjanditekste analüüsida, võib järeldada, et kogu tervikteksti superstruktuur kordab sama ülesehitust nagu minitekstki.

Tekstinäide on töötlus riigikirjandist nr 101 039 ("Üksi inimeste seas"), mis on kirjutatud aastal 2001. Olen aluseks võtnud töö autori lõigujaotuse ja püüdnud iga tekstilõigu põhisisu edasi anda ühe lausega. Niisiis on järgnev teksti võimalik makrostrukuur.

1. makrotasand

1. *Inimene on osa ühiskonnast. Kas on võimalik tunda end üksi inimeste seas?*
2. *Inimene võib võõranduda ümbritsevast, sest ta ei oska sulanduda massi. Kui oled võõras endale, jääd tundmatuks ka teistele.*
3. *Kõige rängem on jääda üksi siis, kui vajad toetust ja mõistmist.*
4. *Taunimisväärse teo sooritanud inimene muutub teiste poolt põlatuks ja temast hoitakse eemale.*
5. *Kiires maailmas jääb järjest vähem aega teiste inimeste ärakuulamiseks, aga üksi kaua vastu ei pea.*
6. *Inimsuhted väärtustuvad alles kriisisituatsioonis.*
7. *Inimene, kes on olnud mingil perioodil üksi, oskab inimsuhteid väärtuslikuks pidada.*

Teine oluline analüüsikomponent on esile tuua või nähtavaks teha makropropositsioonide ehk tekstilõikude peamõtete vahelised seosed. Seda saab teha mitmesuguste konnektorite abiga. Sama kirjandi järgmisel analüüsitasandil on lisaks makropropositsioonide liitmisele näidatud ka nendevahelised suhted.

2. makrotasand

Inimene on osa ühiskonnast,
k u i d
ta võib võõranduda ühiskonnast, sest ta ei oska sulanduda massi (olukord)
a g a
kõige rängem on üksi jääda siis, kui vajad toetust ja mõistmist,
s e s t
üksi kaua vastu ei pea, (probleem)
k u i d
inimsuhteid hakatakse väärtustama siis, kui on läbi elatud raske kriis või on oldud elus üksi. (lahendus)

Ka makrostruktuuride analüüsi metoodikat kasutades ilmneb, et taas kordub teksti superstruktuur, s.o olukord – probleem – lahendus.

[15] T. A. Van D i j k, Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition.

3. Kokkuvõtteks

Keel toimib suhtlusvahendina efektiivsemalt, kui teatakse ja tuntakse tekstide ülesehituse põhimõtteid. Tõenäoliselt peaks argumenteeriva teksti ülesehitust õpetama koolis põhjalikumalt ühtpidi selleks, et õpilane sedalaadi teksti kirjutada oskaks, teisalt aga selleks, et ta sellise teksti kas või väliste tunnuste põhjal ära tunneks. Meie igapäevaelus kasutab argumenteerivat teksti nii ajakirjandus kui ka reklaam. Siinses artiklis pole käsitletud argumentide tüüpe, mida on hea tunda keelelise mõjutamise ja teksti manipuleeriva olemuse tabamiseks, aga esimese sammuna oleks kasulik tunda argumenteeriva tekst ülesehituslikke iseärasusi. 1999. ja 2001. aastal kirjutatud riigikirjandite analüüs (kokku 300 kirjandit) näitab, et vaid väga vähestes tekstides esineb argumentatsiooni. Sobivate näidete otsimine osutus oodatust keerulisemaks. Sellest võib järeldada, et argumentatsioonitehnikat valdab või oskab seda kirjandi kirjutamisega seostada vaid väga tagasihoidlik osa abiturientidest. Ka kirjandite superstruktuuri lähem analüüs näitab, et loogiline ja seotud tekst on jõukohane vaid väikesele osale abiturientidest. Kooli tekstiõpetust kavandades võiks siin esitatut arvestada.

KUIDAS SÜNNIB PEALKIRI?*

PÄRT LIAS

Tänini ei ole keegi vaadelnud eesti kirjandusteoste paratekste (pealkirjad, pühendused, ees- ja järelsõnad, motod, joonealused jms). Alustada oleks ehk kõige õigem pealkirjadest. Kuidas sünnib pealkiri? Kas enne teose kirjutamist? Kas hoopis hiljem? Kas kirjutamise ajal? Kas kirjanik muudab algselt mõeldud pealkirja, ja kui, siis missugustel ajenditel – kas sunnib pealkirja muutma kirjutamisprotsess või mõni välistegur, näiteks toimetus või kirjastaja? Oleks tore, kui vaevuksite-viitsiksite kirjutada mõned read oma teoste pealkirjade saamisloost. Need muljed võivad olla täiesti vabas vormis. Huvitavad ka pealkirjad, mida on olnud vaja muuta (kas autori enda soovil või väliste asjaolude tõttu).

AIMÉE BEEKMAN:

Tihtipeale ilmub romaani pealkiri teksti edenedes justkui iseenesest, hakkab alateavuses kumisema, nagu see juhtus "Mirjami triloogia" puhul – "Väikesed inimesed", "Kaevupeegel", "Vanad lapsed". Ka teise triloogia kirjutamisel dikteeris käsikiri ise: avaraamatu peategelane, jõuline ning põikpäine esiema, nõudis enesele veidi müstilist nime: "Kuradilill". Järgmine osa, kus tegelasteks tema rohkearvulised järglased, kes endas kandsid vanemate äratuntavaid jooni, sai kaanele "Sugupuu". Järglaste järglastele pühendatud kolmas osa, kus eellaste elujõud on pihustunud aegade tuultes räsitud uues generatsioonis, sobitus hämarusemeeleolu kandva sõnaga "Tihnik".

Aga mõnikord on käsikirjale punkt pandud, ja autor ühtäkki surnud punktis. Kuidas leida nimi raamatule, mis käsitleb kibeängistavat õhustikku Eestimaal 1944. aasta sügisel? Miski ei kõlvanud, ajude piinamine näis lootusetu. Lõpuks aitas Saareste sõnaraamat kartulivilkade murdelise sünonüümiga: kartulikuljused. Võrreldes oma botaanilise sugulase tomatiga on kartuli viljad väikesed, rohelised ja mürgised. Tollel saatuslikul sügisel, ajaloo murdehetkel oli kartulivabariigis olukord sedavõrd painajalik, et terve talupojamõistus ütles ajuti üles, tegutseti nagu mürgiuimas.

Loomulikult tekitas pealkiri "Kartulikuljused" tõlkijatele peavalu. Olukorrast tuldi välja, kuidas keegi oskas. Vene keeles "Tummad kuljused", slovakkidel "Mõru nagu koerapöörirohi", soome ja tšehhi keeles "Kartulikarneval". Teisi, algnimest veelgi eemaldunud variante kroonis rumeenlaste lihtne "Lahkumine".

Sel ajal, kui ilmusid minu romaanid, olid tiraažid hiiglaslikud, rahvas luges andunult ja mõni sõna hakkas inimestele külge. Mäletan levilaulukest, kus domineeris kaevupeegli kujund. Niisamuti pärast "Valikuvõimaluse" ilmumist muutus see pealkirjana esitatud mõiste igapäevases kõnepruugis lausa hädavajalikuks.

Unustatud sõnad kerkivad ju aeg-ajalt jälle pinnale.

HENN-KAAREL HELLAT:

Elu on sundinud mind pealkirju "komponeerima" vägagi eriilmelistele teostele. Alustades kaheköitelisest ulmeromaanist "Naiste Maailm", jätkates riburada lühema ja päris lühikese proosaga, arvustustega, publitsistikaga, dramaturgiaga, pikemate ja päris lühikeste luuletustega ning pilalugudega. Isegi ladinakeelse tekstiga Lepo Sumera "Seenekantaadile" – seegi pealkiri on minult, mitte heliloojalt. Veel on mul korda läinud mõned pealkirjad kinkida kolleegidele, kuid selle avaldamine olgu juba nende mure.

Täpselt niisama keeruline või komplitseeritumgi on minu jaoks olnud pealkirjastamise poeetika. Katsun sellest visandada mingi üldistuse.

Enamikku oma pikemast proosast olen enne paberile jäädvustamist mõttes kandnud õige pikki aegu, mõnigi kord aastaid. Sel juhul on küll pealkiri olnud valmis enne kirjutamist ja kahtlemata on see aidanud teost konkreetsemalt suunit-

* Vt ka Keel ja Kirjandus 2002, nr 3, lk 193–198.

leda. Sellised pikka aega "laagerdunud" pealkirjad on reeglina lakoonilised ja üsna lamedad – "Naiste Maailm", "Robinsoni päästja", "Tühiasjad"...

Rohkem on olnud probleeme proosakogumike pealkirjastamisega. Siin on mul kirjas ebaõnnestumine ja õnnestumine. "Aia taha" läks mul esimese proosakogumiku pealkiri – "Fuugad paradoksidele". Püüdsin ühendada ühendamatut, leida ühiste kaante vahele koondatud palade ühisosa. Tulemus näis lugejates tekitavat vaid hämmeldust, ei osatud ega ka vist tahetud nuputada, mis sellise pealkirja taga võiks peituda. Teine kogumik, valikkogu "Tagamaad" on enda meelest pealkirjastatud korrektselt ja tabavalt, kõigil selle lugudel on tagamaa olemas ja hoomatav.

Nende kahe raamatu pealkirjastamine oli keerulisem. Mõlemal puhul mõtlesin välja tosina jao pealkirju, millest üsnagi kaua kestva selektsiooni teel valisin hetkel sobivaimana tunduva. "Fuugade..." ebaõnnestumise tingis nähtavasti vähene kogemus, aga ka ilmne epateerimissoov.

Risti vastupidiselt on toimunud artiklite, arvustuste ja ka luuletuste pealkirjastamine. Siin on absoluutse reeglina (siiski, erandiks teatud hulk "ametlikke" kirjutisi) pealkiri sündinud mõtteponnistusest – vahel ka inspiratsioonist – pärast kirjutise teksti valmimist, enamasti enne puhtaks kirjutamist. Minu töömeetodi juures tähendab see ühtlasi ajanappust, nii olen sageli haaranud esimesest mõttest, olnud õnnelik välkinspiratsiooni üle. Nii ei saagi nende puhul rääkida mingist ühtsest pealkirjastamise kontseptsioonist ja nende tasegi on võrdlemisi ebaühtlane. On päris palju liigsõnalisi pealkirju – näiteks arvustusel Lembit Kivisaare romaanile "Paradiisi Illu": "PIGILIND JA VEEL MIDAGI ehk pärast esimest ja üksteist tundi enne kaheksakümne kaheksandat eksamit". Õnneks ei ole ma siiski kuigi sageli edevlenud ega oma (pseudo)eruditsiooniga eputanud. Aga vahel on sedagi ette tulnud, nagu pealkirjastades arvustust Ain Kaalepi "Klaasmaastikele" – "Mensura Zoili", millest küll arvustatav pidi aru saama, aga kui paljud veel?

Hoopis eriline ja eriti tundeline tegevus on olnud luuletuste pealkirjade jahtimine – ikka pärast luuletuse teksti valmimist, nagu eespool nimetatud. Pealkiri peab orgaaniliselt liituma luuletuse tekstiga, seejuures viimast oluliselt nüansseerides, sellele uusi kvaliteete lisades. See võib olla kommenteeriv või koguni vastulause, võib muuta luuletust mõtestatumaks, viia – nagu muusikas dieesid ja bemollid noodijoonel – hoopiski teise tonaalsusse, "helistikku". See on inspiratsiooni tõeline tegevusväli ja õnnestunud pealkiri võib pakkuda suurematki rõõmu kui sellele järgnev tekst. Vahel on pealkiri valminud peaaegu kohe pärast luuletust, selle "tuules", vahel aga ka päevi, koguni nädalaid hiljem. Näiteid kahjuks ei söanda tuua, kuna pole seda protsessi jäädvustanud.

Pealkirjade muutmist peaaegu polegi ette tulnud, luuletuskogude kokkupanekul ehk ühtekokku kümmekonnal korral. Luuletuskogude pealkirjad on sündinud analoogiliselt proosakogudele. Minu enda jaoks on kõige tähenduslikum viimase kogu pealkiri "Paturegister". Sellel on elulooline taust – minu küllaltki kultuurilembeline perekond ei suutnud kuidagi mõista minu kiindumust luulesse, kuigi ilmutas tolerantsust ega teinud sellest probleemi. Kuid õige pikka aega, võib-olla isegi tänini, on luuletegu mulle tundunud õige pisut patune ja häbiväärne.

"Välised asjaolud" on sekkunud ainult ühel korral. Kui panin jutukogule pealkirjaks "Surmast armastuseni", kuna kaks lugu selles olid just niisuguses järjekorras, siis kirjastajad pöörasid selle – muide, minult luba küsimata – "õigesse ja loogilisse" järjekorda, "Armastusest surmani". Ma ei hakanud protesteerima, sel juhul tõesti summa ei olene liidetavate järjekorrast. Kuigi esialgne pealkiri tundub mulle siiani huvitavam.

Võiks ju veel valminud või töös olevate proosateoste pealkirjad jäädvustada. Hiljuti valmis jutustus "Kuningamäele", nimetatud žanriliselt utoopiliseks. Ja lõpetamisel on poolelulolised romaanid "Niidiliimija" (minu meelest eriti uhke pealkiri!) ja "Poiste sõda". Niipalju siis pealkirjadest.

Ja muide – artiklite kogu pealkiri "Raamatu sisse minek" on muidugi laenatud ja ümber sõnastatud Viivi Luigelt [V. Luige "Pildi sisse minek" – *P. L.*].

JOEL SANG:

Olen pealkirjadega alati hädas olnud ja püüdnud neid igal võimalusel vältida. Luuletuste puhul on see enamasti õnnestunud. Pealkirja olen lisanud ainult siis, kui on olnud kahtlus, et tekst ei suuda enda eest kõnelda – niisiis pooleldi vabandusena. Laste- ja lorilaulude, nagu ka arvustuste ja esseistlike kirjutiste puhul on pealkiri möödapääsmatu kaanon ja seepärast on tulnud neid kuidagi pealkirjastada.

ARVO MÄGI:

Teoste tiitlitega on ju küll seotud teatud "juhtumised" ja on hea, kui need jäädvustatakse. Katsun pisut selgitada – niipalju kui mäletan.

"Hõbedane noorus" oli teadlik ironiseerimine selle üle, et autori meelest käsitletaval ajal oli "kuldne noorus" juba kadunud, alles ainult "hõbedane".

"Ringid vees" – teose algusse paigutatud uppumisele viitav episood.

Timmukuru Ortole saadetud võistlusromaanid: "Esimesed read" viitab kommunismivastase võitluse algamisele. "Peep Koordipoja põlistalu" tahab olla arhailine, kuigi isanime kasutamine eestlastel ju eriti ei esinenud (nagu see on kombeks venelastel ja skandinaavlastel).

"Uputus" sümboliseerib nii Jurnale kaela vajuvat vett kui ka teisi eluraskusi. Humoristliku põikena tuleb mainida, et minule kirjutas USA-s elav kolleeg, kes eeldas, et "uputus" tähendab Vabariigi ajal esinevat haritlaste üleproduktsiooni...

Tiitli "Ei lasta elada" autoriks on Bernard Kangro, kuna ma ei leidnud sobivat tiitlit novellikogule. Kangro leidis, et "seal ei lasta ju inimestel elada".

"Kiusaja" on kogu esimese novelli pealkiri.

"Paradiisi väravad" on peategelase poolt maalitud impressionistlik pilt.

"Karneval" katab teose keskaega asetatud osa.

"Regivärsid" – seal on pseudo-regivärsse.

"Tants hämarusse" pärineb sel kujul Valev Uibopuult. Ma kombineerisin nii tantsu kui ka hämarusega, aga Uibo leidis tiitlile tabava kuju.

"Viimane paar" on novellirõngas, kus eelmise novelli kõrvaltegelasest saab järgmise peategelane – ja lõpuks põimitakse esimene ja viimane novell (episood) kokku. Just nagu tuntud seltskondlikus "viimase paari" mängus.

"Neli emandat" on ühe novelli tiitel – seal on kaardimängu mastide järgi iseloomustatud naistegelased.

"Tuuleveski" – see Kalju Lepikuga kahe peale kirjutatud irooniline kirjadest koosnev lugu viitab don Quijote võitlusele tuuleveskitega.

"Taalrimängu" puhul liigub mingi münt laulu ja naljade saatel ühest sülest teise. Ja kui perekonna "põhinimeks" võtta Thaler – hiljem Taaler –, siis saab tekitada "assotsiatsioone".

"Vastuhelgid" on niisugune "tüüpiline" luulekogu nimi.

Kuidas tuli idee, et eesti perekond on punajuukseline ja karvane, seda ei mäleta. Nii on paljude nn põhiideedega. Sarja osade nimed tulid vastavalt eestlaste elutingimustele ajaloo väljel. "Risti riik" ju loodi meie maale. Tulid XVI sajandil "Uued isandad". Eriti teoorjuse ajal oli õigus ainult salajas hõlma all, välja seda ei saanud võtta (oli ka vist mingi mööda vilksatanud rahvalaulu rida sel teemal). Lippusid ju vahetati tegelikult aastail 1917–1944 (tsaari lipp, punane, sinimustvalge, punane, haakristilipp, punane) kokku kuus korda.

"Vana testament" on kahemõtteline tiitel, novellide motod on tõesti Vanast Testamendist. Ma olin mures, et kodumaised "piirivalvurid" peavad raamatut usuliseks kirjanduseks ega lase kodumaale sisse. Seda siiski ei juhtunud.

"Epiloog" – jaa, see oli teatud määral pagulaspõlvkondade elu aeglane ja paratamatu vaibumine.

"21 moraalset mõrvajuttu" – need olid tõesti mõrvajutud – mitte kriminaalnovellid, nagu mõned arvasid – ja irooniline moraal oli neil lõpus.

"Liivimaa jutud" – oli arvestatud, et Vana-Liivimaalt pärinevad pered jõudsid lõpuks ka pagulusse. Novellidel poliitilised põhimotiivid.

"Hingede helin" oli erootiliste novellide kogu, kus peale hinge muidugi ka ihu mängus.

Sinna kuhugi vahele tuleb teatud määral bibliofiilne haruldus. Kaanel

"E. Öpik. Talurahva mõisavastane võitlus Eestis". Sees "Eesti rahva ajaraamat". Idee tuli USA-st mingilt kaaspagulaselt (kuuldavasti ukrainlane), kel oli raha ja kes tahtis levitada kommunismivastast kirjandust. Leidsin teose, mis välimuselt kuidagi sobis, saatsin USA-sse ja sealt tulid raamatud – suurem osa neist saadeti kodumaale üle Saksamaa. Uurisin hiljem bibliofiilide (Eerik Teder) soovil, kes selle taga o l i, aga kaugemale ei saanud. Öeldi, et olevat olnud CIA. Raamat liikus kenasti üle piiri, kuni üks Rootsi riigipäeva liige toppis endale liiga palju keelatud kirjandust taskutesse ja jäi vahele. Ajaleht Kodumaa sõimas ja süüdistas mind "võltsimises". Häda ei anna häbeneda – "ajaraamat" ju muul teel kodumaale ei pääsenud.

"Kolm koda"... Koda kõlbas ka kolme põlvkonna perekonnanimeks.

"Nigulapäev" – ehitatud nime Nikolause eri variatsioonidele eri aegadel ja eri rahvaste juures. Nigul oli muuhulgas ka varaste ja petiste pühak.

"Suvitusromaan" – kast kastis – neiu suvitab ja kirjutab naiskirjanikust, kes kirjutab suvitusromaani. Osaliselt väike moondpilt "Felix Ormussonist".

FOLKLOOR KUI IME

Juubelijuttu Kristi Salvega

1999. aasta lõpul kaitsesid Sa doktoriväitekirja teemal "Läänemeresoomlaste traditsiooniline vaimne kultuur: pärimusliikide vahelised seosed ja etnilised suhted." Ajasime pärast seda pikemalt juttu ja nüüd räägime veel.

Ütleme siis kohe alguses ausalt ära, mis puhul: 8. aprillil saan ma kuuekümneseks. Nii et see doktorikraad tuli väga hilja ja oleks minu pärast tulematagi jäänud. Aga nagu on juhtunud ka varem ja hiljem, julgustasid, tõmbasid ja tõukasid mind kolleegid eesotsas Mare Kõivaga.

Mis on muutunud eesti folkloori uurimises viimase kümne aasta jooksul?

Muutunud on palju nagu Eestis üldse. Kas või see, et viimasel kümnel aastal on folklooriraamatuid ilmunud palju rohkem kui kogu N. Liidu ajal kokku. Vene ajal ei jätkunud isegi kirjutusmasinaid, ka nende kasutamiseks olid järjekorrad. 1990-ndatel toimus läbimurre ja vähemalt kõik põhikohaga töötajad said kümnendi keskpaigaks arvuti. Ega kirjastamistegevust vene ajal ei takistanud ainult see, et kasutati tinaladu ning väljaanded olid töömahukad. Ärgem unustagem ka mitmekordset järelevalvet. Alailma käis näiteks Glavlitiga võitlus kontuurkaartide pärast, ikka polnud rannajoon küllalt ümardatud. Isegi Setumaa nimetus äratas Glavlitis kahtlust: äkki vihjatakse sellega Petserimaale ja niimoodi ka Eesti Vabariigile. Mis siin kõnelda, tsensuur ulatus isegi originaalmaterjalideni. Kogudest kõrvaldati kõik kahtlane. Kui näiteks naljandis olid tegelasteks venelane ja sakslane, võis sakslane loll olla, venelane aga mitte. Samas jõuti sellelgi ajal teha tööd, millel on püsiväärtus.

Oled elu jooksul üles kirjutanud sadu, kui mitte tuhandeid jutte ja lugusid. Missugune on olnud Sinu enda "lugu" eesti folkloristikas?

Ülikoolis valisin folkloorieriala täiesti teadlikult, kuigi see polnud populaarne. Arvo Krikmann lõi aastakümneid valitsenud olukorra kirjeldamiseks uue vanasõna: geeniused keelde, kenad lapsed kirjandusse, riismed rahvaluulesse. Aga mina olin just avastanud regilaulu – ja seda täpselt sama tüpoloogilise väljaande "Eesti rahvalaulud" põhjal, mille kohta Olli Kõiva Keele ja Kirjanduse veebruarinumbris tunnistas, et see oli talle väga igava mulje jätnud. See üllatas ja pani mind mõtlema, kui erinevad on siiski inimeste teed. Kirjandusmuuseumi jõudsin aga alles viis aastat pärast lõpetamist. Ülikooli järel olin ühe aasta õpetaja Võrumaal, ent pärast Tartut tundus see noorele inimesele tööstitu. Siis sain bibliograafi koha Tallinna, asutusse, mida nimetati ENSV (ilmselt ka Riiklikuks) Raamatupalatiks. Seal polnud ma kaua. Pärast seda, kui kursusekaaslane Kristjan Torop mulle ütles, et KKI-s on folkloorisektoris koht vabanemas, läksin sinna ja olin paar aastat laborant, kuigi kogu sealne olemine meenutas väga ükskõik millist sovetlikku kontorit. Kui ma juba Tartus tööl olin, ütles kolleeg Mall Hiiemäe kord väga tabavalt, et seal Tallinna instituudis on kõik seltsimehed... Tundsin, et mitte sellest polnud ma unistanud.

Millest Sina siis unistasid?

Unistasin rahvaluulekogude lähedusest, igatsesin Tartu vabamat vaimu. Olin sellega kokku puutunud muuseumi ekspeditsioonidest osa võttes. Elu Tallinnas oli ikka väga umbne. Juba see, et Sõgel istus korrus allpool, mõjus rusuvalt. Tartu Kirjandusmuuseumis oli hoopis teistsugune õhkkond. Siin käis pea iga päev Herbert Tampere, kes ametlikult töötas küll konservatooriumis, kuid oma uurimistööd tegi muuseumis. Eesti Rahvaluule Arhiivi ajast olid siin alles veel Erna Normann ja Olli Jõgever. Selma Lätt suri enne minu tulekut, kuid olin temaga kokku puutunud ekspeditsioonidel. Rudolf Põldmäe töötas siin. Osakonna juhataja oli Olli Kõiva, lõpmata meeldiv inimene. Mall Hiiemäe, Ingrid Rüütel ja Arvo Krikmann kuulusid tookord noorte andekate hulka. Omavahel suheldi tihedalt, üksteise käest küsiti nõu palju rohkem kui Tallinnas – ja tundub, et ka rohkem kui praegu, kui rahvast on tunduvalt enam.

Mu esimene töö oli seotud nn mõisapõletajatega. Nii nimetati omavahel E. Laugaste juhitud töörühma, mis pidi uurima klassivõitluse kajastumist rahvaluules. Et asi väga jaburaks ei läheks, hakati uurima regivärsilisi orjuslaule. Minu töö oli kopeerimata orjuslaulude kogudest ülesotsimine. Seejärel juhendasin paar aastat muuseumi korrespondente. Suviti käisin ekspeditsioonidel.

Oled uurinud nii liivlasi kui ka vepslasi. Keda veel?

Eestlasi muidugi, ja eriti lõunaeestlasi. Muude läänemeresoome rahvaste ainestikku olen kasutanud võrdlusmaterjalina. Minu kodukihelkond Laiuse kuulub Eesti idapoolsesse ossa, ja see ongi mind rohkem köitnud. Selle idaosas kõneldi vadjapärast idamurret. Siiski rohkem kui kitsamat kodukanti, Põhja-Tartumaad või Ida-Virumaad, olen käsitlenud Kagu-Eesti pärimust. Kagu- ja Kirde-Eesti on väga huvitavad, ühtpidi vana säilitavad, teiselt poolt välismõjude kaudu uut vastu võtvad piirkonnad. Ka teiste maade folkloristid on täheldanud, et kontaktaladel on folklooripärand rikkalikum. Minu kodukandiski olid tuttavad nii Peipsi-äärsed kalakaupmehed ("Kas kisku tahad?") kui ka Laiuse mustlased.

Missugused olid läänemeresoomlaste omavahelised suhted?

Virumaal on olnud kokkupuuteid Narva taga elanud läänemeresoomlastega. Nende mõju on seal märgatav. Narva linn oli tähtis kaubalinn ja rahvaste kohtumispaik. Teisel pool jõge elasid vadjalased ja isurid, ingerisoomlased. Harjumaa ja Virumaa rannarahvas suhtles soomlastega.

Rahvusvahelised sidemed olid tõepoolest tihedad. Uurimused näitavad, et liivlastel olid pidevad suhted Saaremaaga. Liivlased nimetasid kõiki eestlasi vanasti saarlasteks. Arvamus, et liivi folklooris kõik on tulnud lätlastelt, ei pea paika. Samas on muidugi ühist liivlaste, lätlaste ja lõunaeestlaste pärimuses. Oskar Loorits on näidanud, et see ühisosa võib olla koguni slaavi või bütsantsi päritolu. Kultuurikontaktid on väga huvitavad. Muide, ka saame on peetud vahendajaks erinevate rahvaste vahel. Vepslaste juures kirjutasin kord üles loo, mida olin kunagi varem lugenud ühest Siberi kogumikust. Mul jäi hing kinni: milline ulatus! Tekib küsimus, et kui on seesugused mastaabid ja vahepeal ka tühikud, siis kes on pärimuse kandja ajas ja ruumis? Siin tuleb aga arvestada seda, et kunagi on saamide asualad ulatunud palju kaugemale lõunasse, kuhu hiljem tulid karjalased ja vepslased. Nad kõik on olnud omavahel seotud, laplased veel kõigi arktiliste asukatega.

Tuleb välja, et kõik laenavad kõigilt. Kuidas ikka nende mõjude ja laenudega tegelikult on?

Paljud uurijad kipuvad kõike vähegi võõrmõjukahtlast pidama selle rahva omandiks, keda keegi parajasti uurib. Aga laenud, levik rahvalt rahvale on tõesti väga tavalised. Muinasjuttude puhul on see eriti silmatorkav. Ja mõistetavad on ka laenamise põhjused: taheti kuulata ja jutustada uut, senitundmatut. Uus kõnekäänd mõjus värskemalt. Võtame või läti rahvalaulude laenamise lõunaeestlaste poolt. Läti viisid on palju laululisemad ja liikuvamad kui meie arhailised laulud. Neil pidi olema tõmmet ajajärgul, kui maarahvas hakkas euroopastuma või indoeuroopastuma. Mentaliteedi teema on paraku mõneski mõttes libe pind, sest mentaliteeti ei saa n-ö lõhki lõigata ja oma silmaga, isegi mitte mikroskoobiga järele vaadata. Aga ma arvan, et midagi selletaolist siiski eksisteerib. Soome teadlane Matti Kuusi on vanasõnu uurides küll rõhutanud ühelt poolt nende rahvusvahelisust, samas aga ka seda, et miskipärast iga rahvas kõike omaks ei võta. Või jälle on kahest vastandlikust vanasõnast üks ilmatu menukas, teine aga vähetuntud, olgugi viimane just naabrite suursoosik. Nii et see, et on olemas soome vaim, eesti vaim, lõunaeesti (sealhulgas Tartu) vaim, läti vaim jne, kehtib.

Miks hakkasid kõigist soome-ugri rahvastest Sind huvitama ikkagi just liivlased ja vepslased?

Olin lugenud Oskar Looritsat, kes oli loomult entusiast. Vist tema entusiasm kiskuski mind kaasa. Kui käisin esimest korda Liivi rannas, olin vapustatud looduse ilust ning kohtumisest Pētõr Dambergiga, kes oli täiesti eriline inimene.

Teist korda otsustasin tulla juba rahvaluulekogujana. Õppisin veidi omal käel liivi keelt ja võtsin sõidu ette. Läti keelest polnud mul aimugi. Niipalju ma siiski juba liivi ainestikku tundsin, et taipasin põhiliseks kogumisteemaks võtta rahvakalendri, ja mu uurimusedki on rahvakalendrist. Viimased liivi keele kõnelejad rannas olid vastutulelikud ja taibukad, nii et õnnestus saada päris huvitavat ja varem fikseerimata materjali. Esimesele korrale lisandus teine, kolmas, neljas... Tulid uurimused rahvakalendrist, lastele mõeldud raamat liivi juttudest. Koos Ingrid Rüütliga koostasime heliplaadi liivi lauludest. Kavas oli ka vepsa plaat teha, aga muutuvas ajas see jäigi pooleli. Sellest, miks mind vepslased huvitavad, olen kirjutanud päris pikalt "Mäetagustes" nr 8. Kui lühidalt üle öelda: teiste inimeste huvi sütitas mind. Ja et vepsa keel on veel elav, siis olen vepslaste juures käinud siiamaani, ja uut ning huvitavat on lisandunud kogu aeg, möödunud suveni välja.

Inimese vanemaks saades tuleb teemasid juurde. Paljud asjad on jäänud lõpetamata, sest on tekkinud uued huvid. See on nagu matkamine: lähed ja lähed, tuleb harutee, mõtled, et keerad hetkeks kõrvale ja vaatad, mis seal on. Aga siis ei saa õigel ajal tagasi pööratud, lähed veel veidi edasi, võib-olla keerad veel jne, jne. Niimoodi koguneb võlgu, ja koorem ähvardab kogu aeg kasvada. Õnneks olen juba õppinud seda aeg-ajalt maha panema.

Ehk siiski meenutad mõnda kõrvalteele pöördumist?

Üks nn kõrvaltee on olnud uuem rahvalaul. Olen seda Muhus mitmel aastal kogunud, ja sealsed kohalikud külalaulud ei tahtnud meelest minna. Kui paari aasta eest peeti Ülo Tedre 70. sünnipäeva konverentsi, tuli mul korraga kange tahtmine võtta käsile muhu külalaulude riim. Paraku sai ettekanne peetud, aga artiklit pole sellest senini saanud. Lühivormidega – vanasõnade, mõistatuste, kõnekäändudega – sattusin tegelema otse Arvo Krikmanni algatusel. Jälle – kõik on seotud. Liivlaste pärast läksin kunagi Maara Veinberga juurde läti keelt õppima, ja temalt saadud teadmistega olen nüüd läti vanasõnadele ja mõistatustele paralleele otsinud.

Oled tegelnud ka nõidade ja rahvaprohvetitega. Kas neid on Eestis olnud palju?

Prohvetlik kõnelemine või kirjutamine on vana ja levinud nähtus ka meil, ja see pole muide lakanud. Mõned eesti rahvaprohvetite ennustused on üldtuntud, näiteks ettekuulutus Rootsi mööga pealejäämisest. Aga on ka ennustus Vene keisririigist, mis jääb nii väikseks, et kogu maa paistab aknast ära. Väga põnev kuju on olnud Kordo, kelle kohta kuulsin esimesi lugusid Vastseliina ekspeditsioonidel. Hakkasin uurima ja leidsin temast jutte ja andmeid ka varasemates kogudes, isegi juba Hurdal. Ühtpidi oli Kordo ju prohvet, aga rahva seas peeti teda ka nõiaks. Tema ei ulatunud kirjutatud ajalukku nagu Maltsvet, aga see-eest elas kaua suulises pärimuses.

Üks Sinu teemasid on olnud rahvajutud. Mis on Sulle huvi pakkunud näiteks muinasjuttudes?

Ülikoolis õppides tundus mulle ikka, et muistendid on väga huvitavad, aga muinasjuttudest ma ülepea ei hoolinud. Aga ega ma ei tundnud neid ka muidugi. Tegelikult oli Uku Masing see, kes äratas minus muinasjutuhuvi. Parasjagu just sel ajal, kui mina muuseumis tööle hakkasin, hakkas temagi siin käima seoses muinasjutuentsüklopeediale kaastöö tegemisega. Temaga tuttavaks saades, temaga kõneldes said selgeks paljud asjad, ja muinasjuttude võlu nende hulgas. Mind – ütleme siis inimesena – vaimustavad eredad detailid, kustumatud pildid, mis mõne sõna või paari lausega silme ette manatakse. Mind kui folkloristi huvitab etnilise ajalooga seonduv. Näiteks on põnev jälgida neid muinasjutte, mida tunnevad ainult läänemeresoome ja balti või veel ka kaugemad soome-ugri rahvad. Mõnikord on paralleele läbi kogu Siberi. Üks küsimus, mis mind vaevab, on see, miks meil on mõned kõige põnevamad lood tuntud olnud ainult Lõuna-Eestis. Näiteks jutud vaeslapsest kuul või oma vendi otsima läinud õest. Kui palju võib välja lugeda viimase loo läti variantidestki! Nii on mõnest Latgale omast kohe näha, et kunagi pidi seal tuntud olema läänemeresoome redaktsioon.

Kui suur on Sinu arvates tänapäeva-inimese muinasjutuvajadus? Kuidas suhtud Tolkieni lugudesse? "Sõrmuste isand" näiteks on leidnud tohutut vastukaja ja vaimustust.

Ei kuulu selle vaimustuse jagajate hulka. Raamatut küll lugesin nooremate kolleegide tungival soovitusel, aga kinno pole mind miski meelitanud. Kinos käingi üliharva – ja televiisorit mul ka pole!

Oled uurinud mitme läänemeresoome rahva folklooripärandit. Kui võrrelda võrreldamatut, siis missugune rahvas on kõige imeusksem?

Ega sellele küsimusele ei oskagi vastata. Imesid usub ometi igaüks. Või kas ei usu siis? Ehk võiks öelda, et erinevad inimesed usuvad erinevaid imesid, ja eks see kandu ka rahvastele: tänapäeva eesti imede ilm on teistsugune kui vepsa oma.

Kas folkloor on ka ime?

Jah, mina vähemalt pole lakanud imestamast.

Keele ja Kirjanduse toimetus õnnitleb Kristi Salvet 60. sünnipäeval!

Vestelnud LIVIA VIITOL

Kuidas saadakse keelekorraldajaks? Kuidas Teist sai keelekorraldaja?

Vähemalt minust sai keelekorraldaja juhuslikult. Pärast Tartu ülikooli lõpetamist 1965. aastal sain tol ajal haruldase vabadiplomi, s.t jäin abikaasa aspirantuuri tõttu tööle suunamata. Otsisin ülikooli lõpukuudel endalegi Keele ja Kirjanduse Instituudist aspirantuurikohta, kuid edutult. Üks ebaedu põhjusi oli kindlasti see, et ma ei näinud teadustöö alustamiseks kuigi usaldusväärne välja: ootasin sel ajal esimest last. Küllap oleksin nooruse kõiketeadmises ehk rumaluses kandidaaditöö siiski valmis pingutanud, aga seda kõige sirgemat ja otsemat võimalust ma niisiis ei saanud. (Hiljem nagu polnud kunagi aega, võib-olla ka tahtmist.) Jätkasin kohaotsinguid mujal, kuni juulis sain järsku kutse KKI sektorijuhatajalt Ernst Nurmelt, kes võttiski mu kohe laborandina tööle. Suur tugev sõnaraamatute sektor tegi nii kirjakeele seletussõnaraamatut kui ka õigekeelsussõnaraamatuid ja oskussõnastikke.

Mu hariduspõhi oli *cum laude* õpitud fennougristika, mille tarkusi olin saanud Paula Palmeoselt ja Paul Aristelt, eesti keeleteadust Huno Rätsepalt, aga eesti kirjakeele minevikku ja olevikku alles asusin endale lähemalt selgeks tegema. See on olnud pidev õppimine seni ajani ja selleta ei saaks keelekorraldaja olla. Mu peamised õpetajad olid Henn Saari, Rein Kull ja Erich Raiet, raamatute kaudu Valter Tauli, kuid mul on olnud õnn terminoloogiatöös lävida ka paljude filoloogiaväliste erialade tippasjatundjatega. Mäletan, kuidas Ustus Agur kunagi 1970-ndate aastate algul koosolekul ütles: "Tiiu muudkui kuulab vaikselt ja jätab kõik meelde." Tuli tõepoolest kaua vaikselt teadmisi koguda nii eesti üld- kui ka oskuskeele kohta, lugeda nii omi kui ka teiste maade teoreetikuid, et hakata ise kaasa rääkima.

Siiski riskis Erich Raiet mind juba 1968. aastal panna õigekeelsussõnaraamatu üheks koostajaks ning aastail 1969–1970 ilmusid koos Rein Kulliga kirjutatud artiklid tollastest õigekirjutuse ja morfoloogia probleemidest ning lahendustest ÕS-i tarvis. 1972. aastal sain reorganiseeritud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni teadussekretäriks, kes pidi ette valmistama kõik arutatavad materjalid. Küllap olin saanud keelekorraldajaks.

Kas keelekorraldajal on kerge tegutseda äärmuslike nõudmiste vahepeal (1. kirjakeel olgu maksimaalselt reeglistatud ja range, 2. jätke keel rahule)?

Keelekorraldajal on raske ja aina raskemaks läheb, sest äärmuslikud nõudmised on teravnenud. Need on Teie nimetatud kujul ja peale selle on uue sajandi algul taas kord saanud põhidilemmaks eesti rahva püsimine või vastupidi – hääbumine. Selle järgi püstitab ühiskond nõuded ka keelekorraldajale. Esimene tee nõuab eesti keele iseolemist ja keeleliste vahendite edasiarendamist, teine tee õpetusi inglise laenuvoolu omandamiseks ja järkjärguliseks üleminekuks inglise keelele. Teise tee pooldajad toetuvad globaliseerumisele ja meie aina pisenevale rahvaarvule. See tee tõotab eestlastele materiaalset heaolu ning esimese tee rahvuslaste häält kuulatakse veel vaid Eesti Vabariigi aastapäeval ja emakeelepäeval, muidu aga rühitakse vaikselt teist teed. Kas ei käi juba mõnelgi elualal varjatud keelevahetus, loomulikult ilma avaliku tunnistuseta?

Kuidas tundub tagantjärele vaadates – kas "Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999" kallal nähtud vaev tasus end ära? Kas jääte rahule selle vastuvõtuga kasutajate poolt? Kui ei, siis mis häirib enim?

Ma mõtlen rohkem teise, parandatud ja täiendatud trüki peale, mis peab tulema hiljemalt 2005. aastal. (See lisatrükk, mis ilmus 2001. aasta suvel, oli ainult hädapäraste veaparandustega.) Uustrüki jaoks olen kõiki reageeringuid täpselt jälginud. Tundub, et kogenud toimetajad loevad raamatust tõepoolest seda välja, mida oleme sinna pannud ja millest kasu lootnud. Vähe kogenud sõnaraamatukasutajad on vahel hätta jäänud ja õnneks keelenõuandest abi otsinud. Küllap tuleb need rasked kohad pikemalt ja selgemini välja kirjutada. Selleks ja uudiskeelendite sissevõtmiseks peab kärpima termineid ja vananenud sõnu. Veel paksemaks raamat minna ei saa.

Teie küsimustele otsemini vastates: jah, mitme inimese vaev on end ära tasunud, sõnaraamatu kasutajate vastuvõtt oli rahulikum ja asjalikum, kui oodata võis. Muu hulgas on erialainimesed hästi aru saanud ka üld- ja oskuskeele kõrvutustest. Seda hämmastavam on sõnaraamatu uurija, lingvisti täielik mõistmatus. Mõtlen Silvi Vare esinemisi ja artiklit "Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe" (KK 2001, nr 7 ja 8). On erakordselt ebameeldiv saada süüdistusi üld- ja oskuskeele vahekorra rikkumises, kui oled mitu aastakümmet seda vahet selgitanud (nagu ka Rein Kull ja Uno Mereste) ning tegelikus töös hoidnud. Sisulise analüüsi asemel on kirjutises formaalne sõnaraamatute lugemine.

Mida öelda vastuseks neile, kes arvavad, et keeleküsimusi otsustab kitsas ring inimesi, ning rohkem oleks tarvis demokraatiat, küsimuste avalikku arutamist enne otsuse tegemist?

Nii kujutlevad asju käivat eemalseisjad. On päris selge, et kogu ühiskond ei saagi keeleasjade ajamist täpselt jälgida ja teada, kõigil inimestel ei lähe seda lihtsalt tarvis ja neil pole huvigi. Keelekorralduse kriitikud aga võiksid vaevuda ennast normimise ja reeglite reguleerimisega kurssi viima. Siis saaksid nad teada, kui suur on olnud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni teise ja kolmanda koosseisu ning Emakeele Seltsi keeletoimkonna töö, kuidas on olnud kasutada keeleuurijate aastate (vahel ka aastakümnete) jooksul valminud keelekasutuse uuringud ja analüüsid, kuidas on arvestatud kümnete keelehooldajate ettepanekuid, kuidas analüüsitud ja kasutatud keelenõuande küsimusi ja sedakaudu tulnud eeteid jpm. Ajalehed võtavad meelsasti vastu keelekirjutisi, on olemas ajakirjad Keel ja Kirjandus ning Oma Keel. Suure kandepinnaga Emakeele Selts, Ajakirjanike Liidu keeletoimkond ja Emakeeleõpetajate Selts ootavad ettekandeid tänapäeva eesti keele probleemide kohta ning Emakeele Seltsi keeletoimkond kaalumisele minevaid esildisi, võrgus käib peagu pidevalt keelearutelu jne – kellel on midagi öelda, tehku häält. Kõik saavad oma tahtmisi rääkida ja otsustajaid on praegu tosin keeleteadlast – ma kutsuksingi seda demokraatiaks.

Olete äsja valmis saanud põhjaliku raamatu "Eesti keelekorraldus". Kuidas tekkis sellise raamatu mõte?

Raamatu "Eesti keelekorraldus" tekst on kogunenud ligi 20 aasta jooksul. Päris algus oli 1984 ja 1986, kui lugesin keelekorralduse kursust Tallinna pedagoogilises instituudis. Sel ajal kirjutasin ka artiklid A. Saarestest ja L. Kettunenist. Hiljem 1993. aastal oli mul keelekorralduse loenguid Helsingi ülikoolis ning aastast 1995 olen seda kursust õpetanud Tartu ülikoolis. A. Saarestest, E. Muugist ja E. Nurmest pidasin ettekanded ka Emakeele Seltsis, J. Aavikust ja K. A. Hermannist ilmusid kirjutised ajakirjas Oma Keel, 1979. aastal keelekorralduse ja -õpetuse komisjonist Emakeele Seltsi aastaraamatus. Tollest viimasest pikast artiklist on raamatus küll ainult ühelõiguline kokkuvõte.

Ka muus on raamat kokkuvõte eesti keelekorralduse siiani 130-aastasest sisuja värvirikkast teest: põhimõistete ja seisukohtade kujunemisest, teooriatest ja praktikast, keelekorralduse edasiviijatest, tagasitõmbajatest ja muidu jälgijatest. Ega mul pole siiski õnnestunud olla selle kireva tee kiretu vaatleja, kuivõrd viimase kolme ja poole aastakümne jooksul olen olnud üks protsessi osalisi.

Raamat keskendub suuresti keelekorralduses ilma teinud isikutele, alates Jakob Hurdast ja lõpetades Henn Saariga, lisaks pakub lugemiku osa ka valiku nende originaaltekste. Milline võib üldse olla ühe isiku roll kirjakeele kujundamisel, kui palju mängib kaasa tegelik keel ja kui palju keele teadlik suunamine? Kui vahekord on aja jooksul muutunud, siis millist osa saab täita tänapäeva keelekorraldaja?

Ühe isiku rolli üle kirjakeele kujundamisel ning tegeliku keele ja selle teadliku suunamise üle on palju juureldud kogu maailma keelekorralduses. Meil ehk eriti, sest just eesti keelekorralduse ajalugu on siin pakkunud huvitavat materjali. On mõtelnud A. Saareste, V. Tauli, K. Leetberg jt. Mind huvitaks praegu eelkõige Teie küsimuse lõpp – tänapäev.

Praegusele eesti keelekorraldajale on kohe kindlasti ette nähtud määratult väiksem isiklik osa kui XX sajandi I poolel kirjakeele forsseeritud arendamise ajal tegutsenud J. Aavikule ja J. V. Ves-

kile. On halenaljakas lugeda ilma igasuguse ajaloolise sissevaateta tehtud mõttespekulatsioone, kuidas J. V. Veski oleks praegu elades ja tegutsedes eesti keelt pihus hoidnud ning targalt ohjanud. See lihtsalt pole nii – igale mehele on antud suur olla tema ajas ja jätkem ta sinna rahule. Sellestki olen püüdnud oma raamatus kirjutada.

Suuremat osa kui praegu saaksid meie tänapäeva keelekorraldajad kindlasti etendada. Ma valin siin meelega *etendamise* sõna. Neil tuleks vaikse ja visa töö asemel rohkem silma paista, ohverdada ennast avaliku elu tegelaseks, kõikjal rohkesti esinedes, sõna võttes ja midagi arvates endale, aga sedakaudu eesti keelele tähelepanu tõmmata. Tuleks kasutada tänapäevaseid propagandavorme, millega võrreldes Aaviku-aegsed olid nigelad, aga Johannes Aavik ometi hiilgav propagandameister.

Kas keelekorralduse programmi saaks kokku võtta nii, nagu see on Teie raamatu lk-l 263: "Eesti keelekorralduse ülesandeks on saanud selgitada keele tugevat potentsiaali ja paremaid väljendusvõimalusi, levitada usaldust emakeele vastu, selgitada keele suurt mitmekesisust, mitme keelekuju olemasolu, aga ka seda, et Eesti ühiskonda ühendab kirjakeel. Väikeses ühiskonnas tugevdab ta nii üksikisiku kui ka ühiskonna identiteeti. Ühelt poolt vajab keelekorraldus praegu riigi tugevat keelepoliitikat, mis peaks silmas eesti keele säilimist ja arendamist kõigil elualadel. Teiselt poolt vajab ta tugevat kandepinda ühiskonnas, st et kõigil elualadel oleks inimesi, kes hooliksid eesti keelest, oskaksid eesti keelt ja valdaksid keeleloomet – hea eesti keele taas ja taas loomist igas keeleolukorras."?

Peaaegu.

Oskuskeele arendajana olete tegutsenud samuti väga tulemuslikult, avaldades 1982. aastal raamatu "Eesti oskuskeel" ning osaledes paljudes terminoloogiakomisjonides, terministandardite ja -sõnastike koostamises ja toimetamises. Milline on tulemusliku oskuskeelekorralduse retsept? Kuidas näete erialaspetsialistide ja keelekorraldaja osa selles töös?

Tulemusliku oskuskeelekorralduse retsept on eriala ja eesti keele asjatundjate koostöö, s.o ühine ja ühismeelne tegutsemine. Mul on tulnud mitugi korda kogeda, kuidas värske terminoloogiakomisjon esimesel-teisel koosolekul veel hästi kokku ei sobi, kuidas alles selgitatakse üksteisele oma arusaamu. Ent õige pea tuleb vastastikune mõistmine ja jõutakse koostööni parimas mõttes. Erialaspetsialistide ja keeleteadlaste rolli seletamiseks olen oskuskeelekorralduse loengutel alati kasutanud matemaatik Ott Rünga tsitaati: "Spetsialistilt tuleb idee, järelikult spetsialist on siin kõige uue sigitaja, tema on ka tulevikus selle uue peamine kasutaja. Lingvist võib küll olla uue termini sünnitaja või sünnitusabi andja, samuti kritiseerija, levitaja ning populariseerija (sõnavõttude ja sõnaraamatute kaudu), mitte aga algne sigitaja, sest tema silmaring talle võõras teadusvallas harilikult ei küünigi nende eteni, kus uued teaduslikud ideed tekivad" (KK 1965, nr 8, lk 468). Eriala oskuskeele arendamist juhivad selle eriala tippasjatundjad, kellega koos töötades keeleteadlane peab aru saama eriala keelelistest vajadustest, tegema ettepanekuid ja arvustama või heaks kiitma teiste omi. (Mul kõlab kõrvus alatine nõudlik küsimus: "Ja mis ütlevad keelemehed?")

XX sajandi terminoloogiatöö oli süstemaatiline, pingeline ja hoolikas, aga ka aeglane. Mitugi terminoloogiakomisjoni jätkavad sama moodi loomist praegugi. Ent kõrvale on sugenenud terminite *ad hoc* ehk tõlkepõhine tegemine – nagu sõnu vaja läheb, nii neid ükshaaval tõlgitakse. Jumal tänatud, et paljude erialade mõiste- ja terminisüsteemide sõrestikud on järjekindla tööga paigas ning *ad hoc* tõlgetel on kuhugi kinnituda.

Koostöö erialainimestega on üldiselt sujunud vastastikku lugupidavalt. Et siin tõrvatilkadest pole sünnis rääkida, siis milliseid erialasid tõstaksite just ladusa ja eduka koostöö näitena esile?

Eriti meeldiv on olnud koostöö ehituse valdkonnas. Mitme aastakümne jooksul olen jõudnud sisse elada mitte ainult selle ala oskussõnadesse, vaid ka oskuskeelde. Olen päris uhke, et mind on seal aktsepteeritud asjatundjana. Sama lugu on tegelikult ka patendindusega, kus mu jäljed on olnud vist kõige märgatavamad. Palju head on meenutada veel koostööst

tehnika, informaatika ja arvutiala, pedagoogika, õiguse, keemia jt aladel. Tööaastate ainsa tõrvatilga tahan siiski ka välja öelda – see on stratigraafia.

Kui püüda oma tegemisi ja teemasid tähtsusjärjekorda seada, siis millest alustaksite ja millega lõpetaksite? Mis on praegu käsil?

Mul on hea meel, et saan oma tööde nimestikku kirjutada "Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999" (toimetamise ja osalt koostamise), "Eesti keele käsiraamatu" (ortograafia ja leksikoloogia osa), "Eesti ortograafia", "Eesti keelekorralduse" ja "Eesti oskuskeele". Selle raamatute ringi nähtavasti järjekindel loomine on mul olnud kraadiredelil edasirühkimise asemel. Oluliseks pean sedagi, et olen olnud 14 oskussõnastiku autorite hulgas või toimetaja. Ka 1976. aasta "Õigekeelsussõnaraamatu" koostamine ja suure "Vene-eesti sõnaraamatu" III ja IV köite toimetamine olid tarvilikud tööd. Seevastu "Väike uudissõnastik" (kaks trükki) on täiesti teisejärguline. Iseasi on koos Rein Kulli ja Henno Meristega tehtud "Uudis- ja unarsõnu" – vormilt ja sisult uudne sõnaelulugude raamat.

Keelekorraldajal on paratamatult korraga mitmed tegemised ja teemad käsil. Praegu tahan võimalikult palju aega panna "Eesti-inglise keeleteaduse sõnastiku" peale, mida teen koos Mati Erelti ja Enn Veldiga. Raamat peab ilmuma aasta lõpus. Erinevalt hulgast viimastest aastatest on mul sel aastal üldse rohkem oskuskeele- kui üldkeelekorralduse tööd.

Igapäevane keeletöö, sealhulgas keelenõuanne ja kirjadele vastamine toob sageli kaasa ootamatuid avastusi. Mis on selles töös kõige rõõmustavam ja mis häirib? Kas elu vaevab keelekorraldajat endiselt?

Te meenutate artiklit "Oh elu, elu, miks meid vaevad" (KK 1997, nr 2), mille kirjutasin keeleekspertiiside pärast, vapustatuna eesti ühiskonna vaimsuse ja kõlbluse vähesusest ning hagelushimust. See oli päris alguses, kui *rongaema* lugugi oli alles linnakohtus ja meie karastumata. Pärast seda on meil tulnud kirjutada kümneid ekspertiise küll kohtutele, küll kaitsepolitseile. Praegu ei jaksa ma enam kurvastada keelekorraldajate raisatud aja pärast. Olen ammu sunnitud harjuma, et keskmiselt poolteist päeva nädalas kulub rahva otseteenimisele ning et selle hulgas on nii mõttekat kui ka mõttetut tegevust. Mõttetu askeldamise hulk (võib-olla on seda umbes kolmandik) väheneks, kui koolis paremini kirjatarkust omandataks ning sõnaraamatuid ja käsiraamatuid kasutada osataks. Kui see soov täide läheks ja rahvas haritum oleks, siis pääseksime banaalsetest telefoniküsimustest ja tekiks vähem ka totakate ekspertiiside vajadust, meie aga saaksime pühenduda raskematele keelearendusküsimustele. Ent see on täiesti idealistlik jutt.

Idealistid me kord juba oleme ja jätkame oma õpetamist-selgitamist. Leevenduseks ja rõõmuks on telefonivestlused keelt tundvate ja mõistvate, keele tuleviku eest hoolt kandvate inimestega, keda on õnneks väga palju ning paljudel elualadel.

Palju õnne 60. sünnipäevaks Keele ja Kirjanduse toimetuse poolt!

Küsitlenud PEETER PÄLL

EI MIDAGI SALAPÄRAST!

Isiklikku *sink sale proo* kohta

Ütlen kohe alguses ära, et Enn Ernitsa *singt's alle froh* on absoluutselt tõepärane, veenev ja usutav.[1] Mälu petab mind vist ainult küsimuses, kas olen lugenud E. Ernitsa artiklit 1987. aastast selle ilmumisel, kus autor mainitud versiooni esitab.[2] On tunne, nagu oleksin seda alati teadnud, selle ise dešifreerinud. See tunne lähtub A. H. Tammsaare õe Marta Hanseni laulmisest, kus selgesti kuuldub *sing*, mitte *sink* (tagantjärele paistab, et A. H. Tammsaare teadis seda küllap isegi, tahtis aga meid veidi tõgada).

Olin juures, kui 29. juunil 1971. aastal "Nutva tamme" laulu Marta Hanseni esituses Tallinnfilmis Peep Puksi dokumentaal-õppefilmi "A. H. Tammsaare I" tarbeks salvestati. Olime eelmisel päeval koos Lea Tormise ja Leenu Siimiskeriga käinud M. Hanseni kodus Kunderi tänaval seda ette valmistamas. M. Hansen laulis tookord lisaks veel mõned karjaste helletused ning rea muid, "Tões ja õiguses" osalt nimetatud laule, nagu "Kord istus jõe kalda peal", "Kukku, kuulus käokene", "Pliksati ja plaksati", laul Joosepi vangipõlvest ("Oma noores lapsepõlves"). Need laulud on koos A. H. Tammsaare vanematega tulnud nende kodukihelkonnast Suure-Jaanist. Paljusid neist kasutasime koos Peep Puksiga tema filmis. 1977. aastal kasutasin neid koos karjakella, kuljuste ning Järva-Jaani kirikukellade helidega teoses "Hääled Tammsaare karjapõlvest", seoses klassiku läheneva suurjuubeliga. Katkend laulust "Nuttev tamm" oma *sing sale proo*'ga kõlab seal fonogrammina Marta Hanseni esituses.[3]

Hiljem koostasid Leenu Siimisker ja Ingrid Rüütel LP-singli,[4] millel on esitatud Tallinnfilmis salvestatud "Nuttev tamm". Heliplaadi saatesõnas on kirjutatud: "Meloodia pärineb uuemast rahvalaulutraditsioonist ja on vanale tekstile liidetud arvatavasti möödunud [s.t XIX] sajandil." Sellest ei saa aga järeldada, et *sing sale proo* on seotud just ja ainult selle viisiga, õigemini vastupidi – et see viis on seotud ainult nende sõnadega. Mäletan, kuidas Karl Ader laulis selle viisiga sõnu "Muru Ansu ainus ingel" ja refrääni "kaa-aa-si-ke" (nende sõnade puhul värsirea viimane noot erineb Tammsaare-redaktsioonist).[5]

Eesti Looduskaitse Seltsi korralisel kokkutulekul Vargamäel ja Albus 1977. aasta juulis muutus suure tamme laul mõneks ajaks otsekui seltsi hümniks. Seal juhtis Jaan Eilart mu tähelepanu sellele, et Mart Saare ema pärineb samast Bakhoffide perest Jüriõue talust, kust Anton Hanseni emagi. Asja hilisemal uurimisel selgus, et see oli tegelikult siiski Mart Saare isapoolne vanaema, Jüriõue peretütar Mari Bakhoff,[6] Hanseni ema Ann Bakhoff pärines aga Jüriõue saunast.[7] Seega mõlemad ikkagi ühest perest.

Ja tõepooest, me leiame Mart Saare teoste hulgast 1930. aastal kirjutatud suurejoonelises variatsioonivormis sega-

---

[1] E. Ernits, Veel kord salapärasest *sink sale proo*'st. – Keel ja Kirjandus 2002, nr 2, lk 132–134.

[2] E. Ernits, Muukeelsetest mugandustest eesti folklooris. – Rahvaluulest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 21. Tallinn, 1987, lk 13–29.

[3] V. Tormis, Teoseid meeskoorile. Tallinn, 1980, lk 133–158; V. Tormis, CD Muistsed hääled / Ancient Voices. Forte FD 0011/2, RAM, dir. Olev Oja, 1994.

[4] A. H. Tammsaare. Melodija M92 40245–6, 1979.

[5] Eesti laul. Kogunud ja seadnud Voldemar Tamman ja Juhan Aavik. Tartu, 1924, lk 20–21.

[6] Mart Saar. Fotokroonika elust ja loomingust. Koostanud V. Rumessen ja N. Laanepõld. Tallinn, 1983, lk 16.

[7] L. Siimisker, A. Palm, A. H. Tammsaare. Pildikroonika eluteest ja -tööst. Tallinn, 1978, lk 8.

koorilaulu "Mis sa nutad, tammekene". Teose algallikaid peale ilmse koduse suulise traditsiooni pole kusagilt leida. Folkloorivälja annetes ühtki sellega sarnast tekstiredaktsiooni ei leidu, järelikult on Mart Saar selle arvatavasti üles kirjutanud oma kodust. Pole võimatu, et ta ka ise midagi "ümber ütles", sellega traditsiooni edasi arendades. Teoses on põhimeloodiaks Tammsaare-variant, mõnikord aga, seoses harmooniaarendusega eksitakse ka "Muru Ansu" peale.

Tegin lõpetuseks, pärast eelnevate ridade kirjapanekut "välitööna" eksperimendi sakslaste peal. Andsin kolmele inimesele "Nutvat tamme" Marta Hanseni esituses kuulata, paludes dešifreerida moonutatud saksa keelt. Esimesteks katsejänesteks olid Eesti Muusikaakadeemia magistrant Hans-Gunter Lock ja saksa helilooja Rainer Bürck (Mari Vihmandi abikaasa). Alguses tundus asi neile täiesti arusaamatu. Aga umbes kümne minuti jooksul taipasid nad häälikumuutuste võimalusi ja taastasid täpse vormeli: *singt's alle froh*, kusjuures seletasid mulle püüdlikult veel, et "'s" on lühendatud "es". Kolmas ekspert oli Goethe Instituudi juhataja Mikko Fritze, kes mõne hetke pärast ütles: *singt alle froh*. Kui küsisin *s*-hääliku kohta, leidis ta sedamaid selle "es" üles.

Niisiis – tunnustus Enn Ernitsale!

Kuna folkloristid pole 70 aasta jooksul Mart Saare laulu algallikaid üles leidnud (ega see nende kohus pole olnudki!), siis lisan selle teksti siinjuures värsitulbana, jättes kõrvale saatehäältes esinevad sõnakombinatsioonid ja refrääni iga värsirea lõpul.

Mart Saar – "Mis sa nutad, tammekene":[8]

Läksin metsa kõndimaie,
sing sallepruu
mis ma leidsin metsastagi?
Leidsin tamme nuttemasta,
musta puu muretsemasta.
Mina tammelta küsima:
mis sa nutad, tammekene?
Mis ma nutan, neitsikene?
Muida puida raiutakse,
minda üksi jäetakse
siia tuule taeva alla.
Mina mõistsin, vastu kostsin:
mul on kodus kolmi venda,
igal vennal viisi kirvest,
need lähevad tamme raiuma.
Mis sest tammest tehtanessa?
Otsast saab hobuse talli,
ladvast laste lõõrilauda,
keskelt saab kena kiriku,
liistukestest, laastukestest,
neist saab neiu kirstukene.

VELJO TORMIS

[8] M. Saar, Valimik koorilaule. Tallinn, 1957, lk 61–67.

SINK SALE PROO FENOMENIST

Asjaarmastajalik mõtteuid*

On ülimalt tõenäoline, et see refräänlause vana eesti regilaulu juures on pärit saksa keelest. Sellest on asjatundjamad kirjutanud.

Mind huvitab selle juures üks teine aspekt. Olen teatriajaloo loengutel teatrieelsetest teatrielementidest rääkides puudutanud ka nn sisseimbunud võõrmõjude teemat. Neist on uuemad otseselt tuvastatavad, teadlikult üle võetud. Mitmed sarnased elemendid on paralleelsed isetekkeliselt, s.o ilmselt inimloomusele omased ja võinud eri (traditsioonilistes) kultuurides tekkida täiesti sõltumatult. Ja kolmandad on sisse imbunud ning teadvustamatult omaks võetud ja omaks saanud (ümber kujundatud) üsna seletamatuid teid pidi. Ning liitunud tüvikultuuri selle seaduste järgi, nagu (katoliiklikud) ristiusu tegelased regilaulu teisenditesse.

Sink sale proo puhul ilmselt 99% lauljatest ei mõelnud üldse, mida need sõnad

* Vt ka: L. Tormis, Sink sale proo. – Teatrielu '95. Tallinn: Eesti Teatriliit, 1996, lk 37.

tähendavad. Need said tähenduslikuks just oma salapäraga. (Nagu ka *villa kombali* – Vive la Compagnie, mis esineb ühes Sangaste rahvalaulus.[1]) See ongi nende omaksvõtmise loogika. Ja see on juba k u n s t i g a seotud fenomen. (Võib-olla on, väga kaudselt, arusaamatuse ja salapäraga seotud ka meie ülemäärane võõrsõnade-võõrnimede lembus tänapäeval? Meenutame ka kõiksugu manamise ja nõiduse vormeleid, milles tunti väge, ja kas või "kivirünta-punta-änta" jm.) Lastele on põnevad ning jäävad meelde kummalised võõrad sõnad ja nimed. Mäletan, kuidas mind 5–6-aastasena lummas raadio skaalatahvlilt veeritud "Hilversum". Ma ei teadnud, mis see on, mis koht. Aga see k õ l a sisaldas midagi seletamatut.

Nii kuulab ka Tammsaare Indrek puuriida taga kummalist laulu, mille refrään meenutab üht roheka kõhualusega lindu. Arusaamatud sõnad, mis aga m e e n u t a v a d midagi. Nagu lõhn Krõõda riidekirstus. Tundmatute, aga meisse kuuluvate mälestuste mälestuse lõhn.

Ilma salapärata pole kunsti.

LEA TORMIS

[1] H. T a m p e r e, Eesti rahvaviiside antoloogia I. Tallinn, 1935, lk 117.

EESTI LUULET INGLISE KEELES

Tuulelaeval valgusest on aerud. Valik eesti moodsat luulet / Windship with Oars of Light. Estonian Modern Poetry. Koostanud Doris Kareva. Lauri Sommeri sissejuhatus ja kommentaarid. Tõlkinud Elmar Maripuu, Sam Hamill, Riina Tamm, Külliki Saks, David McDuff, Ivar Ivask, Inna Feldbach, Alan Trei, Richard Adang, Ritva Poom, Enn Soosaar, Billy Collins, Mardi Valgemäe, Toomas Hendrik Ilves, Talvi Laev, Gabriella Mirollo, Tarmo Urb, Paul Saagpakk, Erkki Sivonen, Tiit Kusnets. Tallinn: Huma, 2001. 264 lk.

Eesti luulet on inglise keelde tõlgitud kasinalt. Peale Jaan Kaplinski, kellelt on ilmunud mitu tõlkelist luuleraamatut USA-s, Inglismaal ja Kanadas, pole ühelgi teisel tänapäeva eesti luuletajal olnud nii palju õnne, et ette näidata täismõõdulist raamatut rahvusvahelise levikuga keeltes. Ometi on mõnedki õpetlased nii möödanikus kui ka praegusel ajal väitnud, et eesti kirjanduse parimat osa tuleks otsida nimelt luulest. Selle tõttu tuleb käesolevat moodsa eesti luule antoloogiat, mille koostaja Doris Kareva on ise nimekas luuletaja ning kus saatesõna ja kommentaarid kuuluvad praegust noorimat kriitikute ja luuletajate põlvkonda esindavale Lauri Sommerile, vägagi hinnata – kui üritust täita ilmselget tühikut eesti kirjanduse rahvusvahelises vastuvõtus.

Antoloogias esindatud luuletajaid on üheksa: Betti Alver, Artur Alliksaar, Uku Masing, Jaan Kaplinski, Paul-Eerik Rummo, Juhan Viiding, Doris Kareva, Tõnu Õnnepalu ja Triin Soomets. Raamatusse valitud luuletuste hulk kõigub luuletajalt luuletajale kaheksast kahekümne üheni. Lisaks üpris suurele tõlkijate rühmale on koostajalt eraldi tunnustussõnu pälvinud Miriam McIlfatric-Ksenofontov ja Eric Dickens kui tõlgitud tekstide toimetajad.

Mul ei ole kavatsust arvustada antoloogiasse hõlmatud luuletajate valikut. Igasugune antoloogia on möödapääsmatult isiklik, subjektiivselt varjundatud, sõltuv koostaja kriteeriumidest ja maitsest. Liiati on käesoleval juhul saatesõna autor Lauri Sommer püüdnud lühidalt iseloomustada ka nende tähtsaimate luuletajate loomingut, keda erinevatel põhjustel – osalt kindlasti ka tõlkeraskuste tõttu – antoloogiasse pole võetud. Küll aga vääriks keskustelu see, mis määral antud valik vastavaid autoreid suudab esindada ning missuguse kujutelma moodsast eesti luulest seesuguse valiku võimalik lugeja väljastpoolt Eestit võiks saada. (Tõsi, et antoloogia on kakskeelne, siis mõistagi saab seda edukalt lugeda ka Eesti "seest".)

Keskustelu oleneb mitmeti sellest, kellele antoloogia on määratud-suunatud. Kui sihtrühmaks on õpetlased ja kirjandusõppurid, kriitikud ja kirjanikud, ühesõnaga, spetsialiseeritum publik, siis kahtlustan küll, et mulje, mille nad antoloogiast võiksid saada, kaldub ebamäärasusele. Lauri Sommeri saatesõna on kenasti kirjutatud – nii luuleliselt varjundatud kui ka ülendatud stiilis. Ülevaade iseäranis varasema eesti luule taustadest tundub üsnagi ammendav. Sellegipoolest on teabesse, mida teadlik "väljast"-lugeja niisugusest raamatust eeldaks saada, jäänud tõsiseid lünki. Lisaks nähtub ilmne kontrast saatesõnas ja kommentaarides esiletoodu ning selle vahel, mida antoloogia luuletuste põhjal tegelikult kogeda on võimalik.

Kõigepealt otsiks kultuurilis-kirjanduslikult meelestatud lugeja kindlasti mõningast abi luuletuste mõistmiseks. Ta tahaks näiteks teada, millal üks või teine luuletus on kirjutatud ning missugusesse luulekogusse või loomeperioodi see kuulub, et teksti L. Sommeri saatesõnas valgustatud kontekstidesse paigutada. Paraku jääb tal seesugune võti leidmata! Mitte ainult ei ole jäetud märkimata luuletuste ilmumisaasta, mitte üksnes ei puudu igasugused viited pealkirjadele või aastatele kommentaarides autorite kohta, vaid lugeja mõistatamisvõime paneb proovile lisaks see, et luuletuste järgnevus ei näi tulenevat ühestki muust

põhimõttest kui see, mille on ette öelnud koostaja isiklik vaist.

Oletan ka, et lugejal oleks õigus teada saada, kes igal konkreetsel juhul on luuleteksti tõlkija. Selle kohta aga raamatus mis tahes andmed puuduvad. Tõlkijaid mainitakse kui kollektiivi raamatu alguses, raamatu lõpus leiduvad lühiandmed mõnede tõlkijate kohta. Isegi kui tõlkimist mitte pidada iseseisvaks loometeoks, sooviks teadlik lugeja küllap ikkagi aimu saada, kes igal üksikjuhul on jõudu proovinud eesti luulele iseomaste rütmide-riimidega ning kes on söandanud (ja ka suutnud) leida-luua inglise keeles analoogilisi struktuure ja kes ei! Või siis seda, kes näiteks on olnud nii inspireeritud, et tõlkida Betti Alveri lõdvalt riimitud vabavärsilise luuletuse "Korallid Emajões" korrapärastesse nelikvärssidesse? Eestlasest lugejale omakorda pakuks kindlasti huvi teada, missugune tõlkepanus kuulub täpsemini Ivar Ivaskile, luuletajale ja ajakirja World Literature Today kauaaegsele peatoimetajale, missugune põhjapaneva "Eesti-inglise sõnaraamatu" auväärsele koostajale Paul Saagpakule ja missugune Eesti hiljutisele välisministrile Toomas Hendrik Ilvesele?

Mis sisusse puutub, siis on mul tõsine kahtlus, kas antoloogia alapealkiri "Estonian Modern Poetry" ei pane mitte teadlikku Lääne lugejat imestama: ons "modernsus" teise aastatuhande lõpuks eesti luuletajate arusaamas tõesti ikka veel seesama, mida modernsus tähendas XIX sajandi Euroopa *fin-de-siècle*'ile? Tõepoolest, vaid üksikud valitud luuletustest on vabad koostajale küllap südamelähedasest romantilis-sümbolistlikust stereotüübist. Isegi kui J. Kaplinski ja P.-E. Rummo osa luuletusi sellest kõrvale kaldub, kipub seegi vähene ära sulama ümbritsevas romantilis-sümbolistlikus luulemassis. Oma parimas kehastab see vanamoodne modernsus järelkaja maailmas tõlgete kaudu juba üpris tuttavale vene sümbolistide (A. Ahmatova, O. Mandelštami ja paljude teiste) loomele. Halvimas tuleb välja eesti luule vana viga – mõtteid liiga otse jutustada, s.t suutmatus neile küllaldast kujundivundamenti luua. See muudab lõpptulemuse kohmakaks isegi mõnegi ülistatud autori puhul, kelle luuletaidurlikkust sissejuhatuses-kommentaarides keerulises ja peenes sõnastuses kirjeldatakse.

Teiselt poolt pole ka kahtlust, et eesti luule "teadlike lugejate" ring väljaspool Eestit on tibatilluke. Harilikum luulelugeja, keda luule lihtsalt paelub kui üritus miskit "ajatult ilusat" väljendada (ja kelle hulka saaks näiteks vaevata kujutleda mõnd luulelist natuuri Tallinnat väisavate välisturistide tulvast), võib sellest vanema ja uuema eesti luule ingliskeelsest valimikust siiski leida väärt lugemisvara. Tema elamusi laiendavad küllap soodsalt raamatu Uku Masingult laenatud tugeva lüürilise laenguga pealkiri, nagu ka kaunijooneline kujundus.

JÜRI TALVET

TUBAJUMALATE TRIKID JA TAGUMINE AKEN

Mehis Heinsaar. Härra Pauli kroonikad. Loomingu Raamatukogu 2001, nr 31–32. Tallinn: Perioodika. 104 lk.

See raamat on enda ja oma autori ümber juba üsna palju käsitlusi kogunud – niivõrd, et veel üht käsitlust õigustaks vaid püüd tekitada tõlgendusmüüri mingi ava, mille kaudu autor soovi korral minema võiks lipsata.

Ju on põgenemisteid varutud Mehis Heinsaarel endalgi. "Ilus Armin" tundus küll tornitipuna, kuhu jõudes Mehise väike kirjandus juba pöördumatult suureks sai; kuid nagu kuulda, on ta uusim looming juba mõnes toimetajas hämmingut tekitanud. Küllap just see ongi Mehise pärisosa – mitte nipsasjalikult väike ega ilumessiaanlikult suur, vaid haldjalik/deemonlik, proteuslik kirjapruuk. Aga kuivõrd lugejad seda tunnustavad? "Härra Pauli kroonikates" on küll tublisti tunda teatavat klaustrofoobiat, hirmu väljapääsmatuse ees ja igatsust väljapääsu järele. Ning see on vähem tubade ja rohkem just inimruumi tekitatud klaustrofoobia.

Neist juttudest aimub aina konflikt, kus inimene on tellitud vaid mingit kindlat ja piiritletud ülesannet täitma, kuid igatseb end hoopis kirkamalt ja värvika-

malt avada, üle ettekirjutatud piiride; kartes mõistmatust ja pahandusi, elab ta need pahvatused pigem sissepoole, tihendab ja süvendab oma siseruumi. Aga siseruumi seinad pole ka kummist...

Seda konflikti leidub ka eelmises raamatus "Vanameeste näppaja", eredaimalt "Liblikmehes". Tollega sarnane piire murdev vallapahvatus toimub ühes varaseimas Pauli-loos "Ei jõua kokkuleppele". Seni vaikinud Paul kostitab viiendal sünnipäeval oma sugukondseid patafüüsilise *tour de force*'iga: "Tegelikult olen mina see mees, kes näeb esimesena ulguvat kivi, leiutab täiskuuprillid ja kaevab maa seest välja ingliluust piibu. Esimesena matkin ka harvaesinevat vaenukägu, kes pesitseb kuivadel aasadel, ja peatselt neelan alla keravälgu..." (lk 13). Suguvõsa ehmatab – ühed peavad poissi napakaks, teised geeniuseks. Paul ise? "Sünnipäevalaps aga, nähes mõistliku vastukaja puudumist, eelistas sestsaati jälle vait jääda" (lk 14). Märgakem – ka ülistamine ei meeldi Paulile, ka prohvetiks pidamine tundub talle ahistavana, mingi ootuste/tellimuste müüri rajamisena tegeliku tema ümber, kes vast tahaks lihtsalt olla.

"Teadmatuse Akadeemias" õpib Paul normiseadjate ja eluõpetajate eest peituma, et saada "selleks, kes ta on" (lk 18). Ta ise muutub oma ruumiks. Ta ei ole külaline maailmas, vaid "kogu maailm oli otsekui haruldane külaline tema ümber, kes on öösel kaugest galaktikast külla saabunud" (lk 38).[1] Paul saab vajuda "iseenese põhja nagu kivi ookeani" (lk 89) või endas ringi kõndida (lk 90–91) või endast vabana väljagi lennata, jättes tühja kesta lummavalt helisema ja inimesi vapustama (lk 91). Aga päriselt endast välja hääbuda võib vaid surmas ("Õnnelikud päevad"); elus tuleb ruumipiirid taastada ja alluda neisse piiridesse surutud üleküllasele maailmatajule ("Vestlused ajatoas") – selles toimuv moondeprotsess pole Paulile hoopiski mitte teekõrvane eralõbu, vaid üsna häiriv "järjekordne tubajumalate trikk" (lk 54).

Ent just tema eralõbuna kiputakse noid moondumisi käsitama. Tsükli "Vestlused ajatoas" 2. osas "Ennustav tuba" ründab teda psühhiaater Üsegei: "Julgen koguni oletada, et teie puhul võib olla tegemist omamoodi kõverpeegli-loojaga, või kui täpsemini väljendada, pisut untsuläinud jumalolendiga, kes suudab luua vaid huvitavaid jaburusi, ehk siis moodsamalt öeldes – geniaalse häppeningisti-illusionistiga, kelle võimed aeg-ajalt teda ennastki ära petavad..." (lk 52).

Just säärast väärmääratlust võiks karta ka autor ise. Ja viimati kardabki. Pauli-lood on kahtlemata praeguse miniatuuribuumi apogee, kuid samas tekitavad just oma lühidusega teatava rahuldamatustunde. Nad ei ole enam eneseküllased, suurema ja seostatuma maailma võimalikkus kumab noist piludest vaieldamatuna läbi. Mul on lugejana aina tunne, et mulle näidatakse ainult treilerit, samas kui pika ja pideva programmi (või elu) nägemiseks tuleks mul läbida pikk-pikk tee teisele poole teksti. Paul jääbki kogu raamatu jooksul Mehise imelapseks, kes kutsutakse lugejate ette valitud viivudeks paari efektset trikki või sürr-glossolaalseid muundumisloitse sooritama, kuid saadetakse siis jälle tahatuppa tagasi – justkui kartes nii seda, et lugejad trikkidest tüdinedes põlglikult käega löövad, kui ka seda, et tavamaailm imelapsele endale kuidagi pärssivalt ja roiutavalt võib mõjuda. Ja samas on imelapsel ilmsesti ka sääl lugejate eest varjatud tagatoas/siseruumis kitsas ja lämbe, ta ise kipub siia tagasi ja siit õue. Lauri Sommer väidab, et "Mehis on praegustest Tartu noorkirjanikest kõige kommunikatiivsema kirjutuslaadiga"[2] – kuid vähemasti "Härra Pauli kroonikates" ei usalda Mehis lugejaid veel kuigivõrd; ja see tuleb eredalt ilmsiks just tänu usalduspüüu intensiivsusele.

Ega see etteheitena pole mõeldudki – eesti lugejatel on jutuvestmisest ja kirjaniku ülesandeist enamasti üsna kivinenud arusaamad ning harva soovivad nad enamat tsirkusest või melodraamast. Lauri Sommer, kes on teksti taga(toas) ära käinud juba enne tekstide (ja Pauli) sündi, oskab Pauli-juttude trikkides näha pidevust ja kuulda neist ka "omainimese-

[1] Küllap on andeka jutuvestja tunnuseks ka see, et ta ideed õnnistavad kohmakavõitugi vormi kauniks nii lugejate, kriitikute kui ka toimetajate silmis. Olen minagi Mehist stiilimeistriks pidanud, kuid lausetasandil terasemalt ringi vaadates võib ta tekstis avastada mitmeid konarusi. Samas – nagu ülaltoodud lauseski – võib mõte olla niivõrd lummav, et sujuval lugemisel vorm ei häirigi; või siis kuulduks justkui vana vinüülplaadi prõksumist.

[2] L. Sommer, Veidrike evangeelium. Mehis Heinsaar. Härra Pauli kroonikad. – Vikerkaar 2002, nr 1, lk 103.

juttu";[3] kuid küllap leidub rohkem lugejaid, kes enda arvates küll jutuvestjat ja ta kunsti hinnata oskavad, kuid Paulile endale tunduvad kui kummitus, kellega Paul trikke tehes õiget kontakti ei saagi ("Arusaamatus", lk 103).

Mehis ise on intervjuudes öelnud, et hirmud on üks ta loomingu põhikäivitajaid; ning lisaks esmapilgul vastuolulisele ruumi/ruumitusehirmule hakkavad Pauli-lugudest (eriti "Ajatubadest") silma mitmed mujalgi esinenud painekujutlused: neiu poolt ära söödud saamine (lk 48, vt ka novell "Ilus Armin"); marukassi rünnak (lk 51, vt ka "Oliver Helvese lugu"); pääletükkiv-labastav psühhoanalüüs (lk 52, vt ka "Ärkamised järgemööda"). Ja ometi – riskides astuda viimatinimetatud hirmutekitajaga ühte leeri – tajun ma kõigis nois hirmudes klaustrofoobiat, hirmu olla (mõistjaist/armastajaist/armsaist olendeist ja asjust) paika pandud, sisse müüritud, ära tõlgendatud, ära lõigatud noist avastamata ookeanidest, mida Paul end Kolumbuseks unistades Aoraamatu-sissekannetes igatseb.

Mehis on kirjutamas oma esimest romaani – mis võiks olla miniatuuribuumi ületamine, ka Mehise-buumi ületamine: piiritletud pisivormide ja ehtheinsaarelikuks peetavate trikkide sulandamine pulbitsevaks jõeks, mis suubub avastamata ookeani. Ent ettevaatust kuitahes sõbralike ootuste ja eelhoiakutega – need sulgeksid autori jälle mingisse ruumi, milles leplikult viibides hakkaks ta end ometi üsna pea ebamugavalt tundma.

Oodakem kõike, ärgem oodakem midagi. Kuid mööngem, et Mehisel on pääle kirjandusauhindade suurt slämmi täielik õigus ja vabadus riskida, pärjatud "heinsaarelikkuse" vastu patustada (kas või seda talumatute äärmusteni viies) – endast väljuda, lootes nagu Paul, et "eespool võib ju mind veel üks tagumine aken oodata, milleni ehk pean alles jõudma. Ja seal akna taga on vahest ka mu head iseloomuomadused ja südametunnistus" (lk 92).

"Te liigute hetkel edelasse," anti Paulile seepääle teada (lk 92). Mehis on andnud teada, et romaani tööpealkiri ongi "Edelas". Laskem tal sinna minna – nii kaugele, et ta naasta sooviks.

BERK VAHER

[3] L. Sommer, Veidrike evangeelium, lk 104.

TAMMSAARE TÄHENDUS AVARAMAKS

Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat. Koostanud Elem Treier. Tallinn: Olion, 2001. 236 lk.

Mullu sügisel suri töökas Tammsaare-uurija Heino Puhvel, kes oli hoolika aidamehena hoolitsenud suurkirjaniku pärandi eest tema "Kogutud teoste" juhtiva toimetajana. Seda tööd aitasid tal teha Elem Treier ja Eerik Teder, neljas Tammsaare-uurija Leenu Siimisker on nähtavasti väsinud ning pole viimastel aastatel midagi avalikkusele esitanud. Õnneks on nooremast kirjandusteadlaste põlvkonnast tulemas uusi Tammsaare-uurijaid, nii on Epp Annus ja Rein Undusk lisandanud uudse teema ning jälginud "Tõe ja õiguse" autori jutustamispositsioone (publikatsioon koguteoses "Klassika ja narratiivsus", 1997). H. Puhveli asemel on keskseks Tammsaare-uurijaks nihkunud Elem Treier, kellel Tammsaare muuseumi direktorina on rohkesti materjali käepärast. 2000. aastal avaldas ta ulatusliku kogumiku "Tammsaare ja tema "Tõde ja õigus"", milles on eriti jälgitud eesti klassiku seoseid Euroopa filosoofilise maailmaga. Kahjuks on kriitikutel see raamat kahe silma vahele jäänud.

Nüüd on E. Treieri koostatuna ning Endel Priideli toimetusel ilmunud kogumik "Tammsaare maailmakirjanikuna", kus on eesti keeles kättesaadavaks tehtud filosoofiamagistri Veli Ilmari Mikkoneni väitekiri ning filosoofiadoktorite Friedrich Scholzi ja Vladimir Macura järelsõnad ja muud uurimused Tammsaarest.

Soomlased on Tammsaare puhul eestlasi üllatanud kahel erineval moel. Eks ole see meeldiv üllatus, kui välismaal keegi kohe "Tõe ja õiguse" eesti keeles ilmumise järel 1934. aastal kirjutab sellest magistritöö. Ebameeldivalt üllatas aga asjaolu, et Helsingi ülikool hoolis sellest

uurimusest nii vähe, et ta kõigi eeskirjade kiuste ei säilitanud seda oma arhiivis. E. Treier on kogumiku eessõnas (lk 22) jutustanud avameelselt sellest, kui palju sekeldamist oli vaja Mikkoneni töö ülesotsimiseks (selleks on oma kallist aega pidanud raiskama koguni Väinö Kaukonen, Eeva Niinivaara ja Kaarina Sala). Niisiis tähendab nüüdne eestikeelne publikatsioon õigupoolest V. I. Mikkoneni uurimuse kaotsiminekust päästmist. Kahjuks ei saa 1973. aastal surnud autor koos meiega rõõmustada. F. Scholzi ja V. Macura uurimuste originaalid on suurtes tiraažides ilmunud, kuid ka nende eesti keelde tõlkimine ning Tallinnas publitseerimine on igati tänuväärt tegu.

Kõik kolm kogumikus esindatud välismaa uurijat võitlevad Tammsaare tõlgendamise kitsuse vastu Eestis ning toonitavad Tammsaare ideede ja tegelaskujude internatsionaalset mõjukust ning tema kuulumist maailmakirjandusse. Nad võrdlevad Tammsaaret nimekate Euroopa kirjanikega ja on kasutanud oma väidete argumenteerimiseks mitmesuguseid allikaid. Tammsaare uurimiseks on nad ära õppinud eesti keele ning Mikkonen on lisaks sellele käinud Tallinnas Tammsaaret intervjueerimas (tema isiklikult kogutud andmed on joone all tähistatud sõnadega "Minu märkmetest"). Kolm võõramaist teadlast on oma tõlgendustes ja hinnangutes üllatavalt üksmeelsed ning nii tuleb lugejal paraku vaadeldavas kogumikus kokku puutuda samalaadse, kohati isegi samasugust lausestust pakkuva tekstiga. Kuid välismaiste uurijate kirjutisi kärpima hakata olnuks ka näotu, pealegi on kordamine tarkuse ema. Muidugi leidub neis ka vaidlusi äratavaid väiteid. Ei tahaks näiteks nõustuda V. Macura arvamusega, et Indreku kraavikaevamine Vargamäel tundub lapsikuna (lk 79), või sama autori ütlusega (lk 166 ja 211), et Indreku mäss Mauruse vastu on ainult karikatuur. Kuigi Eestist väljaspool on üpris raske kätte saada eesti kirjanduse originaalmaterjale, on kõnesolevad teadlased neid vaeva kartmata hankinud ning orienteeruvad hästi eesti kirjandusloos. Nad on koguni kursis Tammsaare tegelaste prototüüpidega, kuigi nad säärast uurimissuunda ei toeta. V. Macura on (lk 206) üles lugenud isegi Mauruse kooli õpetajate prototüübid, kelle nimed paugupealt ei meenu siinsetelegi Tammsaare-uurijatele. Väiksemaid faktivääratusi ja mõningaid vaieldavaid väiteid on joone all kommenteerinud kogumiku koostaja E. Treier. Seesuguseid märkusi oleks soovinud näha isegi rohkem. Lk 52 jahmatab lugejat Mikkoneni avastatud F. Tuglase eksimus Vargamäe Andrese prototüübi kohta. Koostaja aga võinuks lisada, et see viga esineb ainult Tuglase "Lühikese eesti kirjandusloo" I trükis 1934. aastal ning on II trükis (1936) parandatud. Lk 61 kulunuks ära kommentaar salapärase refräänvärsi "sink sale proo" kohta. Mikkoneni väitekirja kirjutamise aegu polnud keegi seda veel uurinud, nüüdseks on selle päritolust kirjutanud mitmed teadlased (Enn Ernits, Herbert Salu, Felix Oinas, Heino Eelsalu jt).

Liiga kategooriline on väide (lk 25): "Mõjud eesti kirjandusest [Tammsaarel] aga puuduvad, sest autor on alati oma teed käinud, kaaskirjanikest eraldi." Katsun sellele ühe näitega vastu vaielda. Tammsaare-uurijad pole küsinud ega püüdnudki vastata, kust sai Tammsaare "Põrgupõhja uue Vanapagana" idee. Eesti rahvajuttudes Vanapaganast (neid publitseeris rohkesti juba Jakob Kõrv 1880-ndail aastail) on Vanapaganat kujutatud ebasümpaatse ja rumala hiiuna ning tema sulast Kaval-Antsu targana ja imetlusväärsena. Ent 1936. aastal avaldas Eesti Kirjastuse Kooperatiiv Jaan Lintropi romaani "Muiste", mille peategelane Ilmar Lemming arutleb rohkesti Vanapagana üle ning peale väiksemate vihjete tegeleb sellega kogu 9. peatükk. Lintrop kutsub üles Vanapaganat rehabiliteerima ning tema positiivseid jooni hindama: "Saksa kiriku ja kooli mõjul oleme seda Antsu imetlenud ja jäljendanud, vanapaganat aga, oma auväärset kõuku [= kauget esivanemat – *O. K.*], naeruvääristanud ja hüljanud. Seda ürgset hiidu ei kaalu mingi Antsu kergats üles. [---] Meie aga, kes me eneselt peseme grimmi, millega võõrad meid jumestanud, paljastagem ka vanapagana õige nägu, mis samadel ajedel moonutatud" (lk 85–86). Vanapagana sümpaatseks muutmise idee esineb romaanis korduvalt ning lõpulehekülgedel mõtiskleb peategelane sellest, kas astuda Vanapagana või Antsu jälgedes. Tammsaare oli hästi kursis eesti uuema kirjandusega ja pole tõenäoline, et ta polnud Lintropi romaani lugenud. See ilmus parasjagu siis, kui Tammsaare otsis ainet oma järgmisele romaanile ning mõtiskles selle üle, keda panna elama metsatagusesse Põrgupõhja

tallu. Põrgupõhja nime on ta maininud juba romaanis "Kõrboja peremees", kuid tollal pole kirjanik sellest muud teatanud. Üllatav on hoopis see, et "Põrgupõhja uue Vanapagana" arvustajad ega ka hilisemad käsitlejad pole seda ühendusniiti märganud. Üks esimesi ja pikemaid arvustusi ilmus Ernst Raudsepalt Loomingu 1939. aasta viimases numbris ning tema analüüs Vanapagana kohta on üsna lähedane J. Lintropile, kuid Lintropi nime ta siiski ei maini. Veelgi pikemalt määratleb kuu aega hiljem Eesti Kirjanduse 1940. aasta avanumbris Vanapagana olemust Daniel Palgi, aga ka tema pole Lintropi romaani seost Tammsaarega tähele pannud. Lühikestest ja pealiskaudsetest ajaleheretsensioonidest ei maksnudki seda oodata. Lintropi "Muiste" ei saanud kriitikalt kiita ning langes kiiresti unustusehõlma, sovetlikul ajajärgul kuulus see aga keelatud raamatute hulka ning suur osa tiraažist hävitati.

E. Treier on teinud ära tänuväärt töö välismaiste teadlaste kirjatööde ülesotsimisel, kommenteerimisel ja toimetamisel. Trükivigade eest langeb vastutus nähtavasti Endel Priidelile; vist on ta muidu terane pilk seekord töntsim olnud ja mõned vead (lk 51, 69, 88, 206, 225) on läbi lipsanud. Lugemisel võib eksitav olla neist esimene, kus joonealuses märkuses peaks aastaarvu 1939 asemel olema 1930 ja lk 453 asemel 458. Ei tahaks heaks kiita ka Jaan Krossi lk 123 pakutud tõlget "palkub tööle". Akadeemik J. V. Veski õpetas, et isegi verbi *kostma* asemel ei ole mõistlik kasutada *u*-refleksiivi *kostuma*. Lugejatele oli küllap vajalik meenutada lätlanna Elīna Zālīte teguviisi: ta pole ajakirjandusest välja kirjutatud kriitikakatkenditele viitsinud või taibanud lisaks väljaande nimetusele juurde märkida kirjutise autori nime ega ajalehe ilmumise kuupäeva, mistõttu Tammsaare ei saanud neid kasutada. Raamatus pole muide õnne olnud E. Zālīte nime kirjutamisega: E. Treieri kirjutises "Sissejuhatuse asemel" (lk 12) on kirjas E. Zālite, nimeloendis (lk 235) koguni E. Zālitē.

Kogumik "Tammsaare maailmakirjanikuna" avardab ja kõrgendab hinnangut Anton Hansenile eestlaste silmis. Kuid edaspidiseks ülesandeks jääb, kuidas neid tõlgendusi ja analüüse viia teistest rahvustest lugejateni. Kui Juhani Salokandlel valmivad "Tõe ja õiguse" viie köite tõlked, oleks võimalik nende järelsõnades tsiteerida või refereerida ka vaadeldava kogumiku hinnanguid. Võib-olla mõjuksid soomlastele nende rahvuskaaslase V. I. Mikkoneni arvamused rohkem kui eestlaste omad?

Väga raske on eesti kirjandusel olnud pääseda inglise keelde. Ehk ainult Aino Kallasel õnnestus see ülesanne lahendada, sest tal olid saadikuprouana Londonis selleks head võimalused. Märksa vähem õnnestus Hella Wuolijoel suruda oma näidendeid inglise keelde, ehkki teda aitas selles tegevuses Londonis elanud õde. Kõnesoleva raamatu sissejuhatusest selgub nukker tõsiasi, et inglise keelde on Tammsaarelt tõlgitud ainult "Põrgupõhja uus Vanapagan" ja valimik miniatuure ning needki pole kirjastatud Londonis. Niisiis pole Tammsaarel õnnestunud tungida Inglismaale isegi pärast surma. Kas Eesti Vabariigi Londoni suursaatkonna kultuuriatašeele on räägitud, et tema üheks ülesandeks võiks olla teha Tammsaarele teed ingliskeelsesse maailma?

OSKAR KRUUS

VÄIKERAHVASTE KIRJAKEELTEST

Nils-Erik Hansegård. Dialekt eller språk? Om de västsamiska och norrbottensfinska skriftspråken. Ursus. Skriftserie utgiven av Finsk-ugriska institutionen i Uppsala 7. Uppsala, 2000. 194 lk.

Tegemist on väga faktirohke teosega, kus lisaks raamatu põhiteema – lapi kirjakeelte ja Rootsis kõneldavate soome murrete põhjal loodud kirjakeele käsitlemisele – esitatakse võrdluseks andmeid ka teiste rahvaste ning nende keelte ja murrete kohta. Kahjuks ei ole küll kogu raamatus sõnagi Venemaa soome-ugri rahvaste ega nende kirjakeelte olukorrast. Soome-ugri kirjakeeli käsitlevast raamatust oleks olnud huvitav leida just soomeugrilist võrdlusmaterjali, näiteks sealsete kirjakeelte ja põhjalapi kirjakeele olukorra kõrvutust.

Teose esimeses peatükis esitab N.-E. Hansegård teoreetilised põhimõtted, mil-

lest ta kirjakeelte käsitlemisel ning keele ja murde eristamisel lähtub. Põhiliselt tugineb ta sakslase Heinz Klossi, norra päritolu USA kakskeelsusuurija Einar Haugeni ja rootsi keeleteadlase Tore Jansoni seisukohtadele. Mingi inimrühma suhtlusvahend on omaette keel kõigepealt siis, kui ta on oma naabrite omast piisavalt kauge, nii et vahetu suhtlemine ei ole võimalik või on väga puudulik, nagu näiteks lapi keel oma naabrite norra ja rootsi keele suhtes. Teiselt poolt on keeli, mis on nii lähedased, et suhtlemine on täiesti võimalik, mis aga ei ole ühe ja sama keele murded ainult sel põhjusel, et nad on eri (kirja)keelteks kujunenud ja arendatud (nt rootsi ja norra keel). Kolmandaks on väga oluline kõnelejate oma arvamus: kui nad peavad oma suhtlusvahendit üksmeelselt eri keeleks, mitte aga mõne teise keele murdeks, siis tuleb seda liigitamisel arvesse võtta. Seejuures on kõnelejate endi arvamus suurel määral mõjutatud ajaloolistest ja (keele)poliitilistest põhjustest ja on ka manipuleeritav. Nii on praeguses Lõuna-Rootsis elavad skånelased hakanud aja jooksul oma idataani murret rootsi keele murdeks pidama või on andnud Põhja-Rootsi soomlastest keelejuhid nii soome kui ka rootsi keeles vastuse, et nad ei oska soome keelt, sest rootsistamisajal (enam-vähem kuni II maailmasõjani) sisendasid ametivõimud, et kohalik soome murre ei olegi õige soome keel ja et selle kõnelejate emakeel on tegelikult rootsi keel (kuigi nad seda sageli üldse ei osanud). Selles peatükis liigitab autor keeli ka nende leviku põhjal. Lapi keel kuulub vähemuskeelte hulka, millel ei ole emamaad, nad on "ematud" keeled (lk 25). Autor kasutab raamatus nende kohta terminit unikaalsed keeled, puudutamata küsimust, kuidas on võimalik, et Euroopas on keeli, millel oma kodumaad ei olegi. Nende kujundlike nimetuste asemel võiks siiski kasutada õigeid termineid: alistatud, koloniseeritud rahvaste keeled. Koloniaalvallutuste ajalugu on harjutud alustama ehk alates Kolumbusest, aga see algas tegelikult juba vähemalt XII sajandi lõpust Baltimaade alistamisega, ei ole ju oluline, kas koloniaalvaldused olid mere taga või pääses sinna otse maad mööda (Eestisse ja Lätti tuldi ka meritsi, Lapimaa ja muud soome-ugri alad vallutati küll enamasti maitsi).

Raamatu teises peatükis esitab autor laplaste ja rootsisoomlaste ning nende keele ja murrete üldise ülevaate. Laplasi on praegu 60 000, kellest üle poole (35 000) elab Norras, 17 000 Rootsis, 5700 Soomes ja 2000 Venemaal Koola poolsaarel. Lapi keelt oskab neist umbes kaks kolmandikku. Kuigi Lapimaale on eriti viimasel poolsajandil sisse rännanud palju norralasi, rootslasi ja soomlasi, on siiski säilinud ühtne ala, kus laplased on enamuses: selle moodustavad Norras Kautokeino, Karasjok, Tana ja Nesseby ning Soomes Utsjoki. Rootsisoomlasi oli 1930. aasta rahvaloenduse andmeil 40 000, hilisemast ajast täpseid andmeid ei ole, eri arvamuste kohaselt on neid praegu 25 000 kuni 50 000. Oma asualal on nad tänapäevani enamuses, kuid keeleline assimileerumine on läinud rootsistamisaja mõjul üsna kaugele, noorem põlvkond kõneleb enamasti rootsi keelt.

Kolmandas peatükis vaadeldakse laplaste suhtes rakendatud keelepoliitikat. Ajalooliselt jaguneb see kolmeks. Esimene, ristiusustamise periood, kestis umbes 1850. aastani. Teine periood, mida autor nimetab natsionalistlikuks ja rassistlikuks, vältas ligikaudu sajandi. Alates 1950-ndatest aastatest algas liberaalne periood, kus on hakatud arvesse võtma vähemuste keelelisi ja kultuurilisi õigusi. Norra, Rootsi ja Soome keelepoliitikas on eriti teisel perioodil olnud erinevusi. Norras domineeris laplaste suhtes pikka aega tugev norrastamissurve. Soomes peeti lapi keelt soome keele õppimisel takistuseks ja seetõttu jäi lapi keele õpetamine tagaplaanile ning kool aitas kaasa laplaste assimileerimisele. Rootsis oli assimileerimispoliitika kõige leebem ja paternalistlikum. Lapikeelset õpetust on seal kogu aeg olnud, ka loodi lapi kirjakeel kõige varem Rootsis. Kuid see kehtis ainult laplaste suhtes, piiriäärsete rootsisoomlaste rootsistamist on eespool juba mainitud. Üks olulisi põhjusi oli siin Skandinaavia riikide ja Venemaa piir, mida püüti kindlustada ka sisserände ja kohalike elanike norrastamise ja rootsistamisega. Et Rootsi laplased ei elanud Venemaa piiri ääres, võidi nende suhtes olla leebemad (või ükskõiksemad?).

Neljandas peatükis vaadeldakse läänelapi kirjakeelte ajalugu ja praegust olukorda. XVII sajandi algul Rootsis loodud lõunalapi kirjakeel (esimesed raamatud 1619. aastal) lakkas olemast XIX sajandi lõpul. Kirjakeel põhines lõunalapi põhjapoolsetel murretel ning selles oli üsnagi palju põhjalapi murrete jooni. Kokku ilmus 196 raamatut, nende hulgas ka esi-

mene lapi sõnaraamat ja grammatika (mõlemad 1738. aastal).

Uuele lõunalapi kirjakeelele pandi alus 1950-ndatel aastatel. Lõunalapi murrete kõnelejaid on Norras ja Rootsis kokku umbes 2000. On ilmunud poolsada raamatut, keelt õpetatakse koolis, Norras on algklassides katsetatud seda ka õpetuskeelena.

Lule-lapi kirjakeele arendas välja Uppsala ülikooli professor Karl Bernard Wiklund XX sajandi algul. Selle potentsiaalseid kõnelejaid on Rootsis ja Norras kokku praegu umbes paar tuhat inimest. Nüüdseks on ilmunud kokku üle saja raamatu. Lule-lapi kirjakeelt õpetatakse koolis, algklassides kasutatakse seda ka õpetuskeelena.

Põhjalapi kirjakeel sai alguse XVIII sajandi algul, kuid tema arengut on mitmel korral katkestanud norrastamise/taanistamise perioodid. Nendel aegadel elas põhjalapi (norralapi) kirjakeel siiski edasi põhiliselt keeleteadlaste töödes. Lõplikult kadus norrastamine alles pärast II maailmasõda. Praegu on põhjalapi kirjakeelel Norras umbes 10 000 ning Rootsis ja Soomes paar tuhat kasutajat ning see on lapi kirjakeeltest kõige arenenumal järjel nii keeleliselt kui ka majanduslikult. 1978. aastal kiideti heaks ortograafia, mis kehtib nüüd nii Norras, Rootsis kui ka Soomes. On ilmunud suuri sõnaraamatuid ja küllalt palju kooliõpikuid, luuakse oskussõnavara (on ilmunud isegi arvutiterminite sõnastik). Üsna põhjaliku ülevaate annab N.-E. Hansegård põhjalapi kirjandusest, mida on tõlgitud ka võõrkeeltesse (rootsi, saksa, inglise, ungari, itaalia). Rohkesti on avaldatud ka tarbekirjandust (seda peab raamatu autor kirjakeelte arendamise puhul olulisemaks kui ilukirjandust), põhjalikumalt vaatleb autor väljaantud õppekirjandust. Arvatakse, et kokku on põhjalapi kirjakeeles avaldatud umbes tuhat raamatut, täpset statistikat siiski ei ole. Ka on põhjalapi kirjakeelel üsna tugev positsioon kohaliku asjaajamiskeelena. Küllaltki palju on ka põhjalapikeelseid ajakirjandusväljaandeid ning raadiosaateid (40 tundi nädalas) ja televisioonisaateid, tegutseb ka teatritruppe ja on loodud filme. Põhjalapi kirjakeelt kasutatakse õpetuskeelena alg- ja põhikoolis, mingil määral (eelkõige lapi keele õpetamisel) ka gümnaasiumis ja kõrgkoolis. Põhjalapi kirjakeel vastab esimeses peatükis esitatud kriteeriumide järgi (kasutatakse kirikus, kohalikus omavalitsuses, raadios ja televisioonis, ilu- ja tarbekirjanduses, ajakirjanduses, koolis, filmis) väljaarendatud kirjakeelele esitatavatele miinimumnõuetele.

Viiendas peatükis käsitletakse rootsisoome murrete põhjal loodud kirjakeele, *meän*-keele olukorda. Alus pandi sellele 1992. aastal ilmunud sõnaraamatuga ja 1996. aastal ilmunud grammatikaga. Ei ilu- ega tarbekirjandust ole siiani eriti palju ilmunud. Õpetuskeele ega ametliku keele õigusi sellel vähemalt raamatu valmimise ajaks veel ei olnud. Olukorda komplitseerib lapi keelega võrreldes see, et piirkonnas on ka palju hiliseid soome sisserändajaid, kelle puhul tuleb õpetuskeelena kõne alla pigem soome kirjakeel kui *meän*-keel. *Meän*-keele arendamisel näeb N.-E. Hansegård kaht suunda: kirjakeele arendamisel saab toetuda kas rootsi keelest või soome kirjakeelest laenamisele (eelkõige oskussõnade loomisel), millest tema soovitab teist teed. Rootsi keelele toetumine võimaldaks küll selgemini eristuda soome kirjakeelest ja väita, et on tõesti tegemist omaette keelega, kuid see piiraks keele kasutajaskonda ja viiks lõpuks rootsisoome murrete täieliku kadumiseni. Seevastu soome keelele toetudes võiks eeskujuks olla Šveits, kus ametlikuks kirjakeeleks on saksa kirjakeel, kuid kus kohalikel saksa murretel on väga kõrge prestiiž.

Raamatu pealkirjas esitatud küsimusele, kas murre või keel, ei ole kerge otsest vastust anda. Kuigi on asjaolusid, mis võimaldaksid kõnelda mitmest lapi keelest, räägib sellele vastu laplaste oma arvamus: nii põhjalaplased kui ka koolalaplased, kes üksteise keelest aru ei saa, on ikkagi arvamusel, et nad kõik kõnelevad lapi keelt. N.-E. Hansegård mainib, et eri keelte teadvustamisel on suur tähtsus ka sellele nime andmisel, näiteks olevat Dante enda teada kirjutanud ladina keeles, kui aga pärast teda samas keeles kirjutanud nimetasid oma keele itaalia keeleks, oligi teadvustatud uue keele olemasolu (lk 33–34). Lapi kirjakeelte nimede osaks on ka *sáme* 'lapi', ükski ei ole saanud nime, mis erineks teistest muidu kui koha või ilmakaare poolest. Seevastu on rootsisoomlaste (kirja)keel saanud juba praegu eristava nime, aga teiste tunnuste järgi ei pea N.-E. Hansegård seda siiski iseseisvaks keeleks, ka kirjakeelsuse kriteeriumide järgi vastab see alles murdekirjakeelele.

VÄINO KLAUS

MUHUS TOIMUS JUHAN SMUULI PÄEV

18. veebruaril tähistati Muhus ettekannetepäevaga Juhan Smuuli 80. sünniaastapäeva. Selle raames toimus ka Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse teadurite väljasõiduseminar, et rääkida Smuuli loomingust neile, kel sellega kõige otsesemalt pistmist – muhulastele. Üritus sai teoks Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse koostöös Muhu Põhikooli, Muhu Muuseumi ja Muhu valla ning Saare maavalitsuse kultuuriosakonnaga.

Päeva alustati mälestushommikuga kirjaniku sünnikodus Koguva Toomal, kus toimus ka vestlusring teemal "Juhan Smuul ja saare naised". J. Smuuli loomingus leidub palju värvikaid naiskujusid, kuid ta on naiste asendi kohta patriarhaalses külaühiskonnas avaldanud ka küllalt teravaid tähelepanekuid. Sageli on need peidetud huumorisse, nagu näiteks kirjas "Naised" teoses "Kirjad Sõgedate külast", või siis väljendatud kaude nagu lüürilistes luuletustes emast.

Muhu Põhikooli oli pidulikust koolipäevast osa võtma tulnud mitte ainult oma kooli õpilasi, vaid ka raamatukogutöötajaid ja kirjandushuvilisi nii Muhust kui ka naabervallast, näiteks Orissaare Gümnaasiumi humanitaarklassi abituriendid.

Pärast õpilaste etteasteid kõneles Maie Kalda teemal loomad Juhan Smuuli proosas. Ta jaotas need kolme rühma: kõigepealt nn objektloomad, keda enamasti kirjeldatakse kui maastikku ilmestavaid detaile. Teise rühma moodustavad "iseloomuga loomad", keda kujutatakse võrdsetel alustel inimesega – näiteks vasikad Ärni monoloogis, meremees Murka. Kolmanda kategooria moodustab aga hoopis üks eraldi tegelane – Suur Hall, keda tavaliselt tõlgendatakse kui kujutut, silmitut, uduna laamavat raskestimääratletavat nähtust. Randlased on aga nimetanud Suureks Halliks ka üht teatud hülgeliiki, kelle nukrat hüüdu aeg-ajalt merelt kuulda võis.

Kadri Tüüri ettekanne käsitles linde, keda Juhan Smuul oma luuletustes nimetab. Selgub, et enamiku puhul on tegemist rändavate veelindudega, keda autor juba poisikesepõlvest peale kindlasti oli näinud ja tundis, kes seetõttu kuulusid tema jaoks lahutamatult rannamaastike juurde. Autorile võõramate paikade kirjeldustes linde peaaegu ei esinegi. Kui kajakaid kirjeldab autor peaasjalikult kalamehe vaatepunktist, siis luiged kannavad endas tugevat sümboolset tähendust, seostudes vastavalt aastaajale kas rännukihu (kevadel) või kõikepurustava ja -muutva tormi aimdusega (sügisel), seda ka ülekantud tähenduses.

Päeva teise poole sissejuhatuseks etendas Muhu kooli näitering katkendeid Juhan Smuuli näidendist "Pingviinide elu". Ka järgnenud J. Smuuli draamaloomingu vaatlused haakusid sellega. Aare Pilv tegi oma ettekande alustuseks ülevaate eesti näitekirjanduse situatsioonist 1960-ndatel aastatel, osutades, et ilma J. Smuuli normelõhkuvate näidenditeta oleks ka noorema põlvkonna uuendajatel olnud märksa keerukam end nähtavaks ja kuuldavaks teha. Seejärel tõmbas A. Pilv paralleele J. Smuuli ja tänase tunnustatud raamilõhkuja Madis Kõivu draamaloomingu vahel, tuues välja kolm olulisemat sarnasust. Nendeks on draamateksti tähelepanuväärne proosapärasus, remarkide ebalavalisus ning eriliselt mahlaka ja elava murdekeele kasutamise anne.

Piret Kruuspere ettekanne, mille autori puudumise tõttu luges ette Anneli Mihkelev, jätkas J. Smuuli draamatekstide erijoonte eritlemist, tuues samuti paralleele just Madis Kõivu loominguga. P. Kruuspere ettekanne keskendus monoloogilisusele ja remarktekstidele J. Smuuli näidendeis, lõppedes tõdemusega, et J. Smuuli loomingu ülelugemine aastal 2002 pakub jätkuvalt palju põnevat, nii avastamisrõõmu kui ka ahhaa-elamusi.

Juhan Smuuli päev näitas, et sisulise kaaluga kirjanduselusündmus ei pruugi ilmtingimata alati aset leida suures linnas.

KADRI TÜÜR

TÜ JA TPÜ MAGISTREID 2001

Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse osakonnas kaitsti 2001. aastal 12 magistritööd.

6. veebruaril kaitses Marje Aksli magistritöö uurali keelte alal teemal "Time, Place and Hungarianness in Hungarian Political Rhetoric. Critical Analyse". Töös on vaadeldud, kuidas postsotsialistlikes tingimustes luuakse uuele situatsioonile vastavaid arusaamu iseendast, ümbritsevast ruumist ja ajast, analüüsi aluseks Ungari peaministri Viktor Orbáni täispikad kõned 1999. aastast. Kasutatud on kriitilise geopoliitika meetodit ja poliitiliste diskursuste analüüsiteooriat. Oponeerisid Ferenc Gazdag (Budapest) ja Ago Künnap.

8. märtsil kaitses Evar Saar eesti keele alal magistritöö "Räpina ja Vastseliina kohanimed. Sünkrooniline ülevaade ja andmebaas". Töös, mille põhiosadeks on autori loodud kaardiseoselise kohanimeandmebaasi tutvustus ja nimeandmete analüüs, on vaadeldud idavõru keeleala murrakujoonte avaldumist kohanimedes. Nimesüsteemi vaatluses on keskendutud talunimedele. Lisatud on ka mõlema kihelkonna kohanimede loendid umbes 6000 nimega. Oponeeris Peeter Päll.

29. mail kaitses Meelis Mihkla hindega *cum laude* eesti keele alal magistritöö "Eesti keele tekst-kõne süntees" (vt KK 2002, nr 2–3, lk 88–97, 173–182). Oponeeris Heiki-Jaan Kaalep.

12. juunil kaitsti kolm magistritööd eesti keele alal.

Reet Pärss oma magistritöös "Kohtla-Järve, Jõhvi ja Sillamäe vene õppekeelega koolide riigikeeleõpetajate eesti keele oskusest" tegeleb nimetatud linnade vene õppekeelega koolide riigikeeleõpetajate eesti keele oskuse kindlaksmääramisega. Selleks testiti 1999/2000. õppeaastal venekeelse haridusega õpetajaid. Testide analüüsimisel selgus, et Ida-Virumaa riigikeeleõpetajad vajaksid süstemaatilist tänapäeva eesti keele kursust, sest õpetajate keeleoskus ei ole piisav nõutaval tasemel riigikeeletundide andmiseks. Oponeeris Raili Pool.

Ingrid Nikopensiuse magistritöös "Võõrkeelte osaoskuste õpetamine ja arendamine interaktiivse infotehnoloogia võimalusi kasutades" on otsitud vastust küsimusele, kas kommunikatiivne keeleõppemeetod on sobiv, et seda arvuti abil õppides/õpetades kasutada. Empiirilisel teel saadud kogemustele ja teoreetilisele kirjandusele tuginedes jõuab dissertant järeldusele, et arvutit kasutav kommunikatiivne keeleõppemeetod on igati sobiv. Oponeeris Haldur Õim.

Külli Prillopi magistritöös "Georg Mülleri jutluste verbivormistik" on kirjeldatud Georg Mülleri jutlustes leiduvate verbivormide moodustust: tüvevaheldusi ja vormitunnuseid. Analüüsitud on 17 894 vormi ja toodud esile nende variatiivsust mõjutavad faktorid. On püütud leida vastust küsimusele, kust võiksid olla tekstidesse sattunud G. Mülleri jaoks erandliku moodustusega vormid. Tööst selgub, et G. Mülleri eesti keele oskus on olnud väga hea, ja tema kasutatud vormid on keeleajalooliselt ootuspärased, tuntud praegustes murretes või tollases kirjakeeles. Oponeeris Karl Pajusalu.

28. juunil kaitsti samuti kolm magistritööd.

Olev Nagel kaitses uurali keelte alal magistritöö "Grammatiliste terminite *perfekt* ja *imperfekt* seosest eesti keele liht- ja täisminevikuga". Töös on peamiselt piiblitõlgete põhjal vaadeldud kreeka ja ladina imperfekti ning perfekti kajastumist eesti, soome, läti ja leedu keeles. Kaksikopositsiooni (perfektiivne–imperfektiivne) raames eristavad kõnealused keeled imperfekti perfektist leksikaalselt: eesti, soome ja läti keel kasutavad selleks rohkem ühendverbe, leedu keel eesliiteid. Kolmikopositsiooni raames eelistavad eesti ja läti keel kreeka perfekti (*parakeimenos*) vastena perfekti, leedu keel preteeritumi. Soome keel varieerib grammatilisi aegu rohkem, kasutades peaaegu võrdselt nii preesensit, preteeritumi kui ka perfekti. Aegade kasutamine on tihedalt seotud tegusõna semantikaga. Oponeerisid Anu Treikelder ja Helle Metslang.

Kanni Labi kaitses läänemeresoome keelte alal magistritöö "Verbikasutus ja tegevuse väljendamine eesti ja soome regilauludes", kus on antud ülevaade verbide kasutamisest regilauludes ning selle seaduspärasustest regilaulu struktuuris;

vaadeldud on ka tegevuse edastamist väljaspool finiitseid verbivorme: infinitiivides, partitsiipides ja verbaalsubstantiivides. Analüüsitud on Jõhvi ja Iisaku kihelkonna ning Lõuna-Karjala regilaule. Uurimuses esitatud regilaulu verbikasutuse tendentside iseloomustus osutab ühelt poolt regilaulukeele erinevusele tänapäeva tavakeelest, teiselt poolt aga regilaulu keelekasutuse ühtsusele olenemata sellest, kas tegemist on eesti- või soomekeelsete lauludega. Oponeeris Katre Õim.

Mark Chamberlin kaitses uurali keelte alal magistritöö "Mapping Tools and Linguistic Relationship", mis kujutab endast CD-ROM-il esitatud kaartide kogu. Lingvistilised andmed on varustatud kaartidega, mille vorm võimaldab eri valdkondadest kogutud andmeid interpreteerida, säilitada uurijatel oma ja seotud valdkonna avastused, võrrelda andmeid ja jagada oma avastusi laiema publikuga. Kaartide tegemisel oli kasutatud ArcView™ versiooni 3.1. Oponeeris Heno Sarv.

31. augustil kaitsti kaks magistritööd.

Kristina Pai kaitses eesti keele alal magistritöö "Translatiivne ja essiivne predikatiivadverbiaal eesti kirjakeeles", kus on käsitletud predikatiivadverbiaali funktsioone ja 90 aasta jooksul toimunud arengut. Töös esitatud statistilised andmed pärinevad TÜ eesti kirjakeele korpuse 1890-ndate ja 1980-ndate aastate materjalist. Statistika osutab, et essiivne predikatiivadverbiaal on keeles juurdunud. Translatiivne predikatiivadverbiaal on püsinud sajandi jooksul enam-vähem samasugusena, kuid translatiiviga esinevate verbide hulk on mitmekesisem ja väljend- ning ühendverbide kasutamine on oluliselt vähenenud. Oponeeris Reet Kasik.

Uurali keelte alal kaitses magistritöö teemal "Rõivastusalane sõnavara mordva keeltes" Kadi Sarv. Töös on antud ülevaade mordva rahvariietest, nende kandmisest ja kaunistamise viisidest. Esitatud on rõivastusalase sõnavara etümoloogiaid ja antud lühike ülevaade ersa ja mokša keelest ning murretest. Töö sisaldab ka statistikat mordva rõivastusalase sõnavara kohta. Oponeeris Paul Alvre.

1. novembril kaitses Ene Vainik hindega *cum laude* üldkeeleteaduse alal magistritöö "Eestlaste emotsioonisõnavara", kus on kõigepealt antud teoreetiline ülevaade keele ja emotsioonide seose käsitlemise võimalustest. Empiirilise uuringu käigus viidi läbi emotsioonide nimetamiskatsed saja isikuga. Sagedusnäitajate ja esiletuleku keskmise positsiooni põhjal on arvutatud eestlastel aktiivses kasutuses oleva emotsioonisõnavara kognitiivse esilduvuse indeksid ning välja selgitatud emotsioonide põhinimetused eesti keeles. Oponeeris Haldur Õim.

Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule osakonnas kaitsti 2001. aastal 11 magistritööd, neist neli eesti ja võrdleva rahvaluule, viis eesti kirjanduse, üks teatriteaduse ja üks maailmakirjanduse alal.

1. veebruaril väitles Astrid Tuisk teemal "*Oma* ja *võõra* rühma piirid Siberi eestlaste rahvaluule põhjal". Töö sissejuhatavas osas on käsitletud Siberi eestlaste kultuuri muutusi ja identiteeti ning sealsete eestlaste pärimust mõjutanud iseloomulikumaid tegureid. Erinevate rahvaluuleliikide (rahvabotaanika, koha- ja ajaloolise pärimuse ning rahvastevahelisi suhteid kajastava pärimuse) alusel on põhjalikumalt vaadeldud eestlaste kohanemist Siberis. Juureldud on ka probleemi üle, kas ja mis ulatuses saab vastu võtta uue asukohamaa kultuuri ja mis ulatuses on see võimatu. Siberi eestlaste pärimuse vaatluseks on uurimuses kasutatud kontaktikeskset meetodit. Oponeeris Risto Järv.

19. märtsil kaitses magistritööd Janika Kronberg teemal "Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1950–1994. Sissevaateid kirjastuse ajaloosse arhiivimaterjalide põhjal". Töös on antud ülevaade Eesti Kirjanike Kooperatiivi sünnist, kirjastustegevuse põhimõtetest ja probleemidest. Sissejuhatus viib teema juurde üldisemate tähelepanekutega eesti pagulaskirjanduse kojujõudmisest. Väitekirja põhiosa on jagatud kaheks: esimene annab ülevaate EKK tegevusest ning põhjendab tema erilist tähendust pagulaskirjastuste seas, teine, mahukam osa koondab autori sulest varem EKK kohta ilmunud käsitlused. Oponeeris Ele Süvalep.

Anu Korbi 30. aprillil kaitstud magistritöös "Suulise pärimuse kogumistöö Siberi eestlaste juures ja selle tulemust mõjutavad tegurid" on ühendatud kaks

aspekti: kogumistöö metoodika üldisem taust ja selle realiseerimine konkreetsetes oludes, mille puhul Anu Korb toetub oma väga rikkalikele välitöökogemustele. Analüüsitud on välitöid Siberi eestlaste juures aastail 1991–2000. Uurija ja uuritava suhteid vaadeldes eristab Anu Korb nelja põhilist kogumissituatsiooni: 1) spetsiaalne kogumiskäik informandi koju; 2) osavõtt korraldatud üritustest; 3) tähtpäevade tähistamise jälgimine; 4) tavavestlus. Oponeeris Mari Sarv.

Liina Pärlini 25. mail kaitstud töö "Karl Ristikivi eksistentsialism" kujutab endast Ristikivi romaanide "Hingede öö", "Põlev lipp", "Viimne linn", "Surma ratsanikud" ja luulekogu "Inimese teekond" analüüsi eksistentsialismi taustal.

Toetudes põhiliselt J.-P. Sartre'i teosele "Olemine ja eimiski", M. Heideggeri raamatule "Olemine ja aeg" ja A. Camus' "Sisyphose müüdile", on väitekirja esimeses osas antud ülevaade eksistentsialistlikust inimesekäsitusest. Töö põhiosas on välja toodud Ristikivi elu- ja inimesekäsituse erinevused ning sarnasused võrreldes eksistentsialistidega. Camus'le toetudes jõuab autor järeldusele, et Ristikivi tegelaste kohta võib samuti öelda – mässav inimene ettemääratuse absurdis, kuid erinevalt eksistentsialistidest pole Ristikivi käsitlus nii traagiline ega sünge. Kolmandas osas on nähtud Ristikivi sarnasust absurdiga. Toetudes kirjaniku kirjavahetusele ja artiklitele, esitab dissertant Ristikivi teoste omapoolsed tõlgendamisvõimalused. Oponeeris Janika Kronberg.

14. juunil kaitsesid magistriväitekirja Piret Peiker maailmakirjanduse ja Herdis Kirk teatriteaduse alal.

Piret Peikeri magistritöös "Post-Colonial Change: Power, Peru and Estonian Literature. A Comparative Analysis of W. O. Horn's "Huaskar" and Lydia Koidulas's "The Last Inca of Peru"" on uuritud XIX sajandi teise poole suurt murrangut eesti kultuuris ja maailmanägemises. Otsides võimalusi detailselt kirjeldada ja analüüsida postkoloniaalseid muutusi ning nende toimemehhanisme, on keskendutud kahele võtmetekstile: Lydia Koidula "Peruama wiimsele inkale" ja selle tõlke-eeskujule, W. O. Horni "Huaskarile", mis selles kontekstis koondavad olulisi aspekte. Oponeeris Epp Annus.

Herdis Kirgi väitekirjas "Draamatekst – tõlge – lavastus (Martin McDonaghi "Mägede iluduskuninganna" ja "Connemara. Üksildane lääs" näitel)" on eeldatud, et näidend tõlgitakse eelkõige eesmärgiga, et sellest saab lavastus. Originaali ja tõlke ning tõlke ja lavastuse vahekorra analüüsimisel on kasutatud semiootilist meetodit. Esimeses peatükis on antud lühiülevaade semiootika arengust ja tutvustatud selle teaduse loojaid ning juhtfiguure. Pikemalt on peatutud teatrisemiootikal ning selle kujunemisel alates 1930-ndaist aastaist kuni tänapäevani. Teises peatükis käsitleb dissertant draamateksti tõlke protsessile iseloomulikke jooni ning tutvustab tõlkimisel tekkivaid probleeme. Kolmas peatükk keskendub iiri päritolu näitekirjaniku Martin McDonaghi loominguteele, tema näidendite kultuurilisele taustale ning draamateoste "Mägede iluduskuninganna" ja "Connemara. Üksildane lääs" originaalteksti ja eestikeelse tõlke lingvistilisele analüüsile. Viimane peatükk hõlmab lavastuse semiootilist analüüsi. Autor lähtub teatrisemiootikute T. Kowzani ja P. Pavis' seisukohast, et teatrietenduse analüüsimisel on mõttetu lahutada see minimaalseteks märkideks ehk mikroüksusteks. Tähelepanu tuleb pöörata eri märgisüsteemidele, mis koos toimides loovad tervikliku lavastuse. Oponeeris Anneli Saro.

19. juunil väitlesid ennast eesti kirjanduse alal magistriteks Rein Undusk ja Andrus Org.

R. Unduski magistritöö "Topos. Kohakujutelm müüdist mõisteni" koosneb sissejuhatusest ja kolmest peatükist. Esimene peatükk "Topos ja müüt. Geograafiline Euroopa *versus* topoloogiline universum" on pühendatud n-ö mütoloogilise toopika küsimustele. Üksikute Euroopa-müüdi motiivide ajaloolis-geograafilisele taustale ja erinevatele seletusvariantidele osutamisega kompab autor seda ida- ja läänemaailma vahelist müütilist närvi, mis on aktiviseerinud Euroopa läänesuunalist enesetunnetusprotsessi ning kutsunud ta olemise nelja ilmakaare ristumispunktilt tagasi ktoonilistesse labürintidesse. Teises peatükis on vaadeldud topost seoses retoorika- ja dialektikakunsti tekkega Vana-Kreekas. Kolmas peatükk "Topos ja topos. Olemiselt mõisteni, mõistelt olemisele" annab pildi kahe põhimõt-

teliselt erineva topose-arusaama edasikestmisest Aristotelese-järgsetes käsitlustes. Oponeerisid Rein Veidemann ja Jaan Unt.

Andrus Org oma magistritöös teemal "Ulmekirjandus: žanri dimensioonid" on eesmärgiks seadnud vaadelda ulmežanri olemust nii teoreetilise raamistiku valguses kui ka konkreetsete tekstide näitel. Keskendutud on eelkõige teadusliku fantastika (*science fiction*) *differentia specifica* olemusele, ulmetekste vaadeldakse strukturalistlikult aluselt läbi žanridominantide ja kujundiampluaa. Teema- ja motiivianalüüsist lähtuvalt on püütud teaduslikku fantastikat tüpologiseerida, luues sarnaste tunnuste alusel koonduvaid "sarju". Neid "sarju" vaadeldakse M. Bahtini kronotoobi kui universaalse tekstianalüüsi kategooria vaatepunktist, toetudes näidete puhul peamiselt eesti ulmekirjandusele. Oponeeris Arne Merilai.

18. septembril taotles magistrikraadi eesti ja võrdleva rahvaluule alal Mare Kalda väitekirjaga "Jutud peidetud varandusest: tõsieluteade, muistend, muinasjutt". Töö sissejuhatuses osutatakse muistendite asendile rahvajutuvara hulgas ja nimetatakse muistendi kui žanri kestvaid probleeme. Esimene peatükk on pühendatud aardejuttude süstematiseerimisele. Tüpoloogia on koostatud traditsioonilise aineloendina Soome vastava ainestiku eeskujul. Lisaks sellele on aardejuttude tüüpe analüüsitud ka hierarhilisel skaalal, et näidata nende erinevat suhet tegelikkusega või sedavõrd, kuivõrd on neid jutukujundamise võtete abil esitatud suhtes tegelikkusega. Teises peatükis on vaadeldud skaala alguse lähedasi jututüüpe ning teateid peidetud varandustest. Kolmandas peatükis illustreeritakse teemat *muistendid peidetud varandustest kui kaasaegsed muistendid* paljudel erinevatel aegadel kirja pandud näidetega. Siit selgub, et jutu eluea etapilisus ilmneb tegelikus ainestikus väga varieeruvalt. Oponeeris Merili Metsvahi.

Valeria Räniku magistritöö "Lehte Hainsalu looming" koosneb sissejuhatusest, lühiülevaatest kirjaniku elu ja tegevuse kohta ning loomingu käsitlusest põhiliikide kaupa (luule, proosa, publitsistika, lasteraamatud). Enim tähelepanu on pööratud uuematele, samuti veel ilmumata teostele, mis moodustavad kirjaniku loomingu paremiku. V. Ränik vahendab oma töös hulgaliselt ka autori enda mälestusi ja hinnanguid. Oponeeris Ele Süvalep.

11. detsembril kaitses Mari-Ann Remmel magistritöö teemal "Eesti kohapärimus folkloristliku uurimisainena". Sissejuhatusse on koondatud kogumis- ja uurimisloo ülevaade, terminoloogiaküsimused ning üldistavad tähelepanekud kohapärimuse mitmesuguste parameetrite kohta. Töö põhiosaks on kolm artiklit vahemikust 1997–2001, mis kõik käsitlevad tähenduslike paikadega seotud pärimust ning selle usundilisi ning sotsiaalseid tagamaid eri aspektidest. Uurimisaineks on valdavalt kohapärimuse arhailisemaid motiive hõlmav osa, tähtis koht on ka mõistete ning toponüümika analüüsil. Tähelepanu all on muistendite ja muu kohapärimuse haakumine maastikuga, geograafiline levik, sisutõlgendused, pärimuspaikade asukoht maastikupildis ning nende märgiline tähendus, samuti rahvajuttude muganemine piirkonnale iseloomulike traditsioonidominantidega. Oponeeris Ülo Valk.

Tallinna Pedagoogikaülikooli filoloogiateaduskonna eesti filoloogia, soome filoloogia ja kirjandusteaduse alaste magistritööde kaitsmise nõukogu ees kaitsti 2001. aastal kolm magistritööd, kõik hindele *cum laude*.

26. septembril kaitses Sigrid Salla väitekirja "Interneti meelelahutusliku jututoa kui võrgusuhtlusvormi erijooni Virtual City jututoa näitel". Kõigi nõukogu liikmete arvates suurepärases töös on moodsale lingvistikakirjandusele toetudes antud ülevaade võrgusuhtluse vormidest ning määratletud seal kasutatav keel eesti keele allkeelena, mille tingib Interneti-suhtluse valdkond. Seejärel on hallidaylikus paradigmas keskendutud jututoa kui kindla registri eripärale. Selle keelekasutust dikteerivad interaktiivne sünkroonne vorm ja arvuti eriprogrammi automaatkäskude toel vahendatud situatsioon, mille mitteverbaalne komponent tuleb kompenseerida (pluss kirjaliku suhtluse ebatavaline tempo koos kõnevooruseoste jälgimise raskusega). Aktsent püsib kummatigi enam tegevusväljal, suhtelaadil ja toimeviisil kui keelel. Oponeeris Helena Sulkala Oulu ülikoolist.

12. detsembril kaitses end magistriks kaks uurijat.

Elo Lindsalu väitles teemal "Naise modelleerimine eesti kirjanduses: valik tekste XX sajandist". Töös on vaadeldud Lydia Koidula, Anna Haava, Aino Kalda jt loomingu tähendust ning muu hulgas keskendutud Koidula põrmu Kroonlinnast Tallinna toomisele ja Metsakalmistule matmisega seonduvale. Üksikasjalikult on analüüsitud meeskirjanike naisekäsitust, alates nooreestlastest (Johannes Aavik, Friedebert Tuglas jt) 1980-ndate aastate autoriteni (Tõnu Õnnepalu, Kaur Kender jt). Oponeeris Pärt Lias.

Miret Tuur väitles teemal "Interdistsiplinaarseid tõlgendusi Milan Kundera romaanide põhjal". Töö keskendub Kundera postmodernistliku ja naiskujudega seonduva feministliku tõlgenduse suhetele ning toetub tema teoste eesti- ja inglise keelsetele tõlgetele. Oponeeris Pärt Lias.

TIIA MARGUS, HILLE ROOTS, KRISTA KERGE

Õnnitleme!

5. IV Henn-Kaarel Hellat – 70
7. IV Aino Kaljuste – 75
8. IV Reet Neithal – 60
Kristi Salve – 60
11. IV Arved Viirlaid – 80
14. IV Maria Zaitseva – 75
19. IV Ellen Uuspõld – 75
20. IV Tiiu Erelt – 60
22. IV Aino Pervik – 70
23. IV Marie Rebane – 90
25. IV Aleksander Suuman – 75

KRISTIINA ROSS. Baltic German Pastors and the Estonian Language

It seems to be a common belief today that Modern Estonian is a direct descendant of the language of the old Estonian runic verse. The German influences, however, introduced by the Baltic German pastors of the 17th and 18th centuries, who actually created literary Estonian, are typically considered something undesirable. Being temporary, though, those influences have allegedly been eliminated by the careful effort of our language planners. In author's opinion modern literary Estonian is the result of a long-term interfusion of the Estonian written by the Baltic Germans and the Estonian dialects spoken by the Estonian people. German influences have not altogether vanished from the Estonian language: they are just not felt to be alien any more.

KÜLLI HABICHT. A Glimpse of Word Derivation About Four Centuries Ago

The article discusses derivatives occurring in the texts by Heinrich Stahl, thus revealing the derivation patterns and typical affixes of written Estonian of the early 17th century. As follows from our panchronic analysis of the 172 derivatives differing from modern usage, the productive mechanisms of word derivation have not changed much over the time passed. Stahl's derivation is characterized by a lot of analogy (on German example) as well as subjective reinterpretations. Stahl's original derivatives have a clear form. The suffixes used are predominantly such as occur more frequently in the language and have a clear-cut meaning. Nominal derivation is predominated by *-us* producing abstract nouns, most adjectives are formed by *-lik*, adverbial derivation usually employs *-st(e)*, while most verbs are derived by conversion.

KAREN KULDNOKK. Interpersonal Relations On the Internet

The aim of the paper is to study the formation of interpersonal relations on the Internet portal *comment@delfi* on the basis of one discourse (Liis Arujärv *Klassiviha glamuuri varjus* /Glamour camouflaged class hatred/ February 28, 2001) by an analysis of comment makers' roles and identities.

The comments can be divided into three classes: thematic (comments on topic), metatextual (comments on interlocutors' text or personal qualities), interpersonal (reactions on interlocutors' comments).The thematic comments reveal two opposing parties: the supporters of what can be called a higher and a lower class. Most metatextual comments are addressed to the author of the article. Participants of the discourse tend to sanction the author's assumed role of 'the one who knows', but some over familiar or patronizing attitude can also be observed. Some of the comments even represent the so-called tyranny of desultory approach, which transforms the author from subject to object, so that her face and exterior become the target. The discourse clearly identifies the roles of teacher/knower, appraiser/comment maker and criticizer, which often mix with each other. Regardless of the fact that Internet chat could be characterized as anonymous, this discourse clearly forms comment-based social classes (*We – They*). This is equally characteristic of our everyday society: peculiarities of party members are easy to tolerate, while others have to prove their 'quality' to become members of the 'club'.

KERSTI LEPAJÕE. On Argumentative Skills As Reflected In State Examination Essays

Language as a means of communication functions more effectively, if its user is competent in the principles of text build-up. The article gives a short survey of text types and describes the characteristic features of argumentative texts. Methods of macrostructural analysis of such texts are used to analyse some essays written at state examinations.

INHALT

KRISTIINA ROSS. Deutschbaltische Pastoren und die estnische Sprache 225
PIRET NOORHANI. Mit Kivirähk im Wunderland. Die Möglichkeit der Groteske 231
KÜLLI HABICHT. Ein Blick auf die Wortbildung vor fast 400 Jahren. Eigenwillige Ableitungen von Heinrich Stahl 246
REET KASIK. Textforschung in Estland 262
KAREN KULDNOKK. Zur Entstehung interpersoneller Beziehungen im Internetdiskurs 263
KERSTI LEPAJÕE. Über Fähigkeiten des Argumentierens anhand von Prüfungsaufsätzen 269
PÄRT LIAS. Wie entsteht eine Überschrift? 275
LIVIA VIITOL. Folklore als Wunder. Jubiläumsgespräch mit Kristi Salve 279
PEETER PÄLL. Interview mit Tiiu Erelt 283

MISZELLEN

VELJO TORMIS. Nichts geheimnisvolles! 287
LEA TORMIS. Über das Phänomen *sink sale proo* 288

REZENSIONEN

JÜRI TALVET. Estnische Dichtung in englischer Sprache (Tuulelaeval valgusest on aerud. Valik eesti moodsat luulet / Windship with Oars of Light. Estonian Modern Poetry. Tallinn, 2001) 290
BERK VAHER. Tricks der Stubengötter und das hintere Fenster (Mehis Heinsaar. Härra Pauli kroonikad. Tallinn, 2001) 291
OSKAR KRUUS. Über die Erweiterung der Bedeutung Tammsaares (Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat. Koostanud Elem Treier. Tallinn, 2001) 293
VÄINO KLAUS. Über die Schriftsprache von kleinen Völkern (Nils-Erik Hansegård. Dialekt eller språk? Om de västsamiska och norrbottensfinska skriftspråken. Uppsala, 2000) 295

RUNDSCHAU 298
SUMMARIA 304

20 kr

78167

TEKSTIS SELETAMATA LÜHENDID

EKK = Eesti Kirjanike Kooperatiiv; **KK** = Keel ja Kirjandus; **KKI** = Keele ja Kirjanduse Instituut; **SKS** = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; **TÜ** = Tartu Ülikool.

K e e l e d: **sks** = saksa.

JÄRGMISTES NUMBRITES:

• *Uuskreeka nimede kirjakujust* • *Uusi andmeid G. A. Oldekopi luule allikate kohta* • *Rahvakirjaniku raamatust*

ISSN 0131-1441